

BEVEZETÉS

AZ

ÉSZJOGTANBA.

Dr. PAULER TIVADAR,

EGYETEMI REND. JOGTANÁR, MAGY. ACAD. LEV. TAG.

PESTEN,

EMICH GUSZTÁV TULAJDONA.

1852.

„Je crois à un type rationnel dans le droit; je crois,-que chaque institution à une forme immuable par sa conformité avec' la raison, et avec la nature de l'homme, et que tout ce qui n'est pas cette forme, n'est pas encore le bien. ”

BELIME.

Pilos. du droit. I. 34. 1.

ELŐSZÓ.

Az észjogtan, akár elméleti érdekét, akár hatását az élet különböző viszonyaira tekintsük, a társadalmi tudományok legnyomósabb részei közé tartozik.

Rendszeres művelése hazánkban jobbadán deákul történt; magyar nyelven alig bírunk néhány munkál, melyek egész körét vagy egyes főrészeit tüzetesen tárgyalnák.

Ezen körülmény, úgy szinte tanári hivatásom igényletei indítottak, előadásaim vezérfonalául szolgáló jelen dolgozatom kiadására.

Alakjára nézve, az encyclopaediám előszavában vallott elveket, szem előtt tartani törekedtem.

A bölcséleti jog tanait, a különböző elméletek ismerete nélkül, csak tökéletlenül érthetni meg} az írók rendszerei, szétágazó nézetei pedig egyedül a tudomány fejlődési története által nyerik kellő felvilágosításukat.

Ezen oknál fogva, melyhez az államvizsgálati szabályzat e tárgyban rendelte járult, az irodalmi történetet a Tudománytárban megjelent értekezéseim nyomán, de figyelemmel a tudománynak időközbeni haladására, terjedelmesebben adtam.

Belső meggyőződésemet, miszerint léteznek az ész által megismerhető örök érvényességű változhatatlan jogelvek, melyek minden társadalomnak sarkköveit alkotják, sem az iskolák álokoskodásai, sem egyesek visszaélései meg nem rendíthették.

Azt követtem jelen munkám írásában is; és szerencsésnek érzem magamat, ha általa az igazság tisztelete öregbítéséhez, a jogérzelem szilárdításához akármily csekély mértékben járulhatnék.

Budapest, február 16. 1852.

Pauler Tivadar.

T a r t a l o m .

ELSŐ FEJEZET.

Előismeretek. 1.-8. § 3

MÁSODIK FEJEZET.

Észjogtan ismerete, rendszere. 9.-18 § 5

HARMADIK FEJEZET.

Észjogtan viszonya a rokon tudományokhoz. 19.-32. § 22

NEGVEDIK FEJEZET.

Észjog forrásai, segédtanai. 33.-49. § 31

ÖTÖDIK FEJEZET.

Észjogtan haszna módszere. 50.-63. § 40

HATODIK FEJEZET.

Észjogtan története- 64.-67. § 42

ELSŐ CZIKK.

Észjogtan töredékes művelése.

Első Czim.

Észjogtan töredékes művelése

Második Czim.

Ókor. 68-78. § 42

Középkor. 79.-83. § 47

Harmadik Czim.

Újkor. 84.-93. § 49

MÁSODIK CZIKK.

Észjogtan rendszeres művelése.

Első Czim.

De Groot Hugótól Kant Imananuelig

VI

Első Tag.

Tizenhetedik század. 94.-116. §. 54

M á s o d i k T a g.

Tizennyolczadik század. 117.-147. §..... 56

Második Czim.

Kant Immánueltől a jelenkorig.

Első Tag.

Németország. 148.-182. §. 78

M á s o d i k T a g.

A többi országok. 183-216. §. 100

HETEDIK FEJEZET.

Észjogtan irodalma. 217.-226. § 115

BEVEZETÉS.

ELSŐ FEJEZET.

Előismeretek.

1. §.

A jog szava, valamint más nyelvekben úgy a ma gyárban is, tárgyilagoss és alanyi értelemben használtatik. Tárgyilag véve az emberek társadalmi szabadságkörét meghatározó szabályok öszszegét teszi; alanyilag azoknak megfelelő cselekvési szabadságot jelent. A cselekvényeknek szabad akaratból eredett öszszhang a a jog szabályaival, i g a z s á g n a k neveztetik,

1. A jogeszmé megalapítása, bővebb kifejtése, és az eltérő nézetek bírálata, az észjog saját feladásaihoz tartozván, értelmezésünk igazolását e helyütt mellőzzük.
2. A kényszer a jog folyamánya, a társadalmi elismerés és szentesítés, annak biztosítéka; lényegéhez egyike sem tartozik; az elsőre vonatkozólag helyesen mondja *Wenck*: „Itaque quom instrumentum in definitionem recipi non debeat, quemadmodum a poeseos notione linguae, a picturae penicilli, ita coactionis commemoratio, a definitione iuris abesse debet.” *Oratio de usu juris nat.* 62. l.; az utóbbira nézve pedig *Schmalz*: *Unter liberaler Form ist es die heilloseste Begünstigung des Despotismus, den Begriff des Staates als praeexistirend des Rechts annehmen, als ob nur iuridisch recht wäre, was der Staat dazu macht.”* *Wissensch. des natürl. Redits.* 31. l.
3. A jog alanyilag véve, annak tárgyilagoss értelmén gyökerezik, különböző értelméről az említetteken kívül lsd. *Falck*: *Jurist. Enc.* 6. §. *Fischer*; *Naturrecht* 2. §. *Jog s Államt.* *Encyclopaediám.* 7. §.
4. Az i g a z s á g alatt itt a jogna k kötelességérzetből származó tiszteletét, ;lf igazság erényét, tehát nem annak fentartását, részrehajlatlan kezelését értjük. Fogalmáról a régiéknél lsd. *Tes*: *Enc. Jurispr.* 46. 47. s köv. §§

2. §.

A jog tárgyilag tekintve alapjára nézve ész vagy természeti és tételes jogra osztatik, a mint a társadalmi szabadság szabályai az ész általános elvein, vagy történeti tényeken gyökeresnek.

1. A jog ezen felosztása, már a görögök és rómaiaknál el volt ismerve: „Esse quoddam quod augurantur et profitentur omnes, natura commune iustum aut iniustum, etiamsi nulla societas invicem sit, nullaque pactio.” Aristoteles Rhet. I. 13. Ugyanazt tanúsítják Cicero számos helyei, De Legibus I. 4. 5. stb. azonkívül §. 11., I. de Jure nat. gént. et civ. fr. 1. 6. 9. 11. D. de iust. et iure. slb.
2. Az ész, az eszmék és elvek legfőbb tehetsége, ha a gondolkodásra, ismeretre, arra mi van, vonatkozik, elméletinek, ha az akaratra, cselekvényekre, arra minek lenni kellene, gyakorlatinak neveztetik.
3. A tételes jog részint törvényeken, részint szokásokon alapszik, mind kettőről lsd. Encyclopaediám 22-26. §§.

3. §.

Tárgyát tekintve a jog magán és köz vagy nyilvánjogra szakad, amaz az emberek egymás iránti társas viszonyaira, emez az állodalomra, mint testületre, vonatkozó jogelveket tartalmazza.

1. Ezen különbséget is már a római jogban kifejtve találjuk; fr. 1. I). de iust. et iure; fontosságáról alantabb szölandunk (15. §.)
2. A jog többi felosztásai találatnak Encyclopaediám 28-37. §§.

4. §.

A joggal alanyi értelemben legszorosabb kapcsolatban áll a kötelezettség fogalma, mely alatt a cselekvények észszabta erkölcsi szükségét értjük; mert a jogból mint cselekvési szabadságból, azzal öszhangzó cselekvőségnek erkölcsi szüksége, mind azokra nézve következik, kik az ész törvényeinek uralma alatt állanak; minél fogva jogot viszonyos kötelezettség nélkül nem képzelhetni. A kötelezettségtől különbözik a kötelesség, vagy azon cselekvény, melyre valaki köteleztetik, és mely annál fogva a kötelezettség anyagát képezi. T e x: Enc. Jurispr. 66. §.

5. §.

Azon kötelezettségek, melyek mások jogaiból folyván, azokkal viszonyosok, jogi, a melyek pedig észparancson alapulnak, a nél-

Kül hogy mások által jogilag igénybe vétethetnének, erényi kötelezettségeknek czímezhetnek.

1. A jogkötelezettségek a j o g, az erényiek az erény vagy erkölcs-tan köréhez tartoznak; a jogosság és erkölcsiség határvonalai és a két tudomány különbségéről alantabb tüzetesen szólandunk.
2. A j o g s kötelezettség ugyanazon egy viszonynak két oldalát képezik; az egyiknek tárgyalása tehát felvilágosítja a másikat is, minél fogva a jogtanban a kötelezettségek rövidebben adatnak elő. Fischer: Naturrecht. 2. I.

6. §.

A jogkötelezettségek vagy nemlegesek, általánosak, melyek a jogosítottan kívül mindenkit illetnek, és abban állanak, hogy az joga gyakorlatában ne háborításék; vagy különösök, i g e n l e g e s elhatározások) melyek csak bizonyos személyekre szorítkozván, a feljogosított követelésének megfelelő cselekvényekben állanak.

A jogok is tehát részint általánosak részint különösök, a mint mindenki, vagy csak határozott személyek, irányában érvényesíthetők.

7. §.

A jog életbe léptetésére annak alanya és tárgya szükséges; jogalanynak nevezzük azon lényt, melyet jogok illetnek; tárgynak azt, mire azok mint anyagukra vonatkoznak.

Az alany és tárgyai szorosabb meghatározása a jogalaptan körébe tartozik.

8. §.

A jogtudomány t á r g y i l a g tekintve, a jogszabályok rendszeres előadása, a l a n y i l a g, ezen szabályok rendszeres ismerete. Alkotó elemeiről lsd. Encyclopaediám. 39. §.

MÁSODIK FEJEZET.

Észjogtan ismerete, rendszere.

9. §.

A természeti vagy észjogtan az emberi természetben gyökerező, az ész által megismerhető jogszabályoknak rendszeres előadása.

1. A természeti jogi lý értelemben, lényegesen különbözik a rómaiak azon fogalmától: „Jus naturale est quod natura omnia aniuialia docuit” Pr. I. de iure nat. – fr. I. D. de iust. et iure; és inkább ahhoz hasonlít, mit öki u s g e n t i u m - nak neveztek.
2. Ilyenmü szabályoknak a létélét kétségen kívül helyezni, a jogalapiu feladása; mi után' azoknak rendszeres előadhatása alig kérdés aiá vehető.

10. §.

Az észjogtan, első művelése óta különböző nevekkal czímezeteü; legáltalánosabb a t e r m é s z e t i vagy t e r m é s z e t j o g cinevezése: de azonkívül még a bölcseleti, közönséges, isteni , szabályozó, eszményi jog, jogbölcselet, d i c a e o l o g i a, sőt mintegy kítünőleg a j o g t u d o m á n y nevei használtattak, melyek nagyobb kisebb mértékben felelnek meg ezen tudomány lényegének.

1. Az ész j o g nevezete ezen tudomány foforrásától kölcsönöztetik, a nélkül hogy abból a tételes jogok észelleniségét következtetni lehetne; ezen név már G l a f e y n á l fordul elő, (1723) de főleg Kant óta használtatik és egyszersmind a tudomány észleges irányát, ellentétben a történeti és hiltani jogiskolával jellemzi. C s a c s k ó : Természeti. 13. I. R ü d i g e r : Vernunft. 23. I. B a r o i i : Diritto nat. I. 5.1.
2. Legrégiebb a t e r m é s z e t vagy természeti jog neve, mely a római jog utánzása és de Groot tekintélye által, majd minden nyelvben honosult, és mennyiben az ember erkölcsi természetére vonatkozik, tökéletesen megfelelné czéljának, de a t e r m é s z e t szónak különböző értelme miatt, minthogy az részint a n y a g i l a g részint a l a n y i l a g használtatik, gyakrabban az érzéki világ tüneményeire szorítatik, nem különben a „természeti” melléknévnek külön jelentőségénél fogva, a mint t. i. a természetfölötti, természetelleni, művészeti vagy tételesnek fogalmával hozatik ellentétbe, számos balmagyarázatokra okot szolgáltatott, és végre a természeti állapot honosítására vezetett tudományunkban. A n c i l l o n : Üb. die Staatsw 12. I. Z a c h a r i a e : Vierzig Bücher, i. 50. 1.
3. A b ö l c s e l e t i jog neve onnan származik, mivel nem a tapasztalásból meríti elveit, k ö z ö n s é g e s n e k~már P u f f e n d o r f (1660) nevezé, és~”ujal>ban e czfmet Austin londoni tanár alkalmazá (1829);~az isteni jog elnevezése T h o m a s i u s n á l fordul elő (1697); szabályzónak E s c h e n m a y e r (1819), eszményinek S c h m i t t - h e n n e r (1843) czimzé. W a r n k ü n i g : Doctrina Juris phil. 2. 1.
4. A j o g b ö l c s e l e t fogalma a bölcseleti vagy észjogénál tágasabb körü, mert azon kívül a tételes jog bölcseletét (32. §.), sőt C a r m i g n a n i szerint a jogintézetek bölcseleti történetét is foglalja magában. Rot-

t e c k: Staatslexicon XI. 198. I.-Carmignani: Prodrome d'an insinamento délia philos, del diritto. Pisa. 1841.

A. D i c a e o l o g i a diceaos et Jogos szavakból eredvén jogtant jelent; j o g t u d o m á n y n a k Kant azon követői nevezik, kik a tudomány jellemét kizárólag észleges tanoknak tulajdonítják.

B. S c h u m a n n: Wiss. cl. NR. 7. 1. a jogelvekel. mennyiben az észből származtatnak, észjognak, ha az emberi viszonyokra alkalmaztatnak, természeti jognak czímezi. – B e l i m e: Philos, du droit I. 132. 1. észjognak azt mondja – mi az észszel összeegyeztethető – természetinek mi az ember természetéből szükségkép következik. Friess: Polit. 229. 1. hasonlólag az utóbbit természeti, azon szabályokat pedig, melyeket létesíteni erkölcsileg kellene, bölcséleti jognak nevezi. Z a c l i a r i a e: Vierzig Bücher T. 51. 1. a természetjog neve alatt, a természetnek azon szabályait, melyek az emberjogi állapotjára befolyással vannak, elkülönítve a szabadságon gyökerező észjogtól óhajtá tárgyalatni: közösen azonban ezen nevek egyértelműeknek tekintetnek.

11. §

Az észjogtan tárgyát azon szabályok képezik, melyek az emberi természetből folyván a társadalmi jólét általános és szükséges feltételeit alkotják.

1. Az észjogot tehát sem egyedül a természeli v. ősalapra szoríthatni, sem kizárólag az ember érzéki természetére nem alapíthatni.
2. Tárgyai közé csak a társas ősziet szabályai tartoznak; a belső, az istenre vagy az ember saját személyére vonatkozó cselekvények s kötelelességek oda nem számíthatók. V i r o z s i I: Jus Nat. Priv. I. 176. 177. 1.

12. §.

Az észjogtan f e l a d á s a mindenekelőtt a jogeszmét, melynek létesítésére az emberiség tudva nem tudva őskorától kezdve törekszik, megalapítani és kifejteni; és mivel ezen általános eszme a társadalmi viszonyok különbsége szerint, külön módosítások alá esik, azt az emberi természetben gyökerező társadalmi viszonyok alakzataira alkalmazni, és érvényesítési módjait kijelölni.

1. Az észjog körébe tehát ezen kérdések okadatolt megfejtése tartozik: mi a jog általában, s alkalmazva a társadalom külön viszonyaira? miként fogantatosíttatik? – „Die philos. Rechtswissenschaft, hat die Idee des Rechts den Begriff des Rechts u. dessen Verwirklichung zum Gegenstand.” Hegel: Phil, des Rechts I. §. (Hartenstein! kiadás) 21.I.
2. W a r n k ö n i g a természetjog feladványát e kérdésekben pontosítja össze: jognak mit lehet, s mit kell a fenforgó körülményeknél fogva tekinteni? mit kellene az emberiség legfelsőbb céljainak méltánylásával annak tar-

tani? és mi úton volna a jog ezen eszménye létesíthető? Naturrecht 9. 1.; hasonlólag fogja fel a jogbölcselet feladását Schützenbergcr: Etudes du droit publ. Prol. I. part; mi által az észjog saját tárgyai a tételes jog bölcseletének általános elveivel kapcsolatának össze. (32. §), Rottreck; Staatslexicon XI. 199. 1.

13. §.

Az észjoglan, feladványához képest tehát legcélszerűebben két részre, úgymint általános vagy tiszta, és különös vagy alkalmazott jogra osztatik; az első, melyet jogalaptannak is nevezhetni, a jog általános elveit tárgyalja, a második azokat az élet társadalmi viszonyaira alkalmazza.

1. Az általános részt vagy jogalaptant többen a jog metaphysikájának czimezik.
2. A tiszta és alkalmazott jog körének határait nézve, szétágaznak a vélemények. Hoffbauer a tiszta jog alatt az észszeres lények, az alkalmazott alatt pedig az emberek jogviszonyait szabályzó elveket érti; Pölitz a tiszta jogban az eredeti, az alkalmazottban a szerzett jogokat tárgyalja, Meister, Schmalz, Droste-Hülshoff, Csacskó, Schnabel, Jouffroya tiszta részben az ember eredeti és szerzett jogait tárgyalván, az alkalmazottat a uirsaságok, tehát a család, állam és egyház elméletére szorítják; – Rottreck, Virozsi, elismervén a felosztás észteni alapját, azt a részek tartalmi aránytalansága miatt mellőzik. Barolla határok bizonytalanságánál fogva egészen kihagyandónak véli; mi e fogalmat Schmid, Jakob, Rüdiger, Ahrens, Röder, de főleg Bauer értelmében határoztuk meg. – Egyébiránt ezen és hasonló, pusztán a tanok elhelyezésére vonatkozó vitákra Hegel mondata illik: „Womit die Philosophie anfängt ist unmittelbar relativ, indem es an einem andern Endpunct als Resultat erscheinen muss” Philos. d. Rechts 2. §.

14. §.

A társas összlet külön alakzatai között legnyomósabb a magán és közviszonyok különbsége; amazok az egyes emberek kölcsönös érintkezéseikre, emezek az álladalomra, mint a jogok biztosítására rendezett testületre vonatkoznak; miért is az alkalmazott észjogot magán és köz vagy nyilván észjogra osztthatni.

1. Közviszonyoknak tágasb értelemben, mind azok nevezetnek, melyek valamely társulatra, tagjai irányában, vonatkoznak; szorosabb értelemben azonban ezen elnevezést csak az álladalomra alkalmazzák. Schmitt-hener: Zwölf Bücher. III. köt. 2. 1.

2. K r a u s e nyomán A h r e n s Naturr. 144. l. és R ö d e r Naturrecht 58] 1. a jogot alanyi szempontból egyéni, családi, községi, nyilván, nemzelW ségi és emberiségi, tárgyilag az életcélok alapján vallási, tudományig művészeti, erkölcsiségi, kereskedési és állami jogra osztják, de didaktikai okoknál fogva, maguk is ezen felosztásuktól eltávoznak.
3. H e g e l a jogtant alaki vagy elvont jogra, m o r a l i t á s, és erkölcsiség tanára osztja, az általános szokással ellenkezőleg az erkölcsiséget a moralitástól megkülönböztetvén; az utóbbinak lényegét a család, polgárzat és álladalomban találja. Phil, des Rechts. 33. §.
4. S t a h l megtartván a m a g á n és k ö z j o g alapfelosztását, ahhoz azou viszonyokat számítja, melyekben az ember mint isten hasonmása, ehhez, melyekben mint az isten teremtménye áll; a magánjognak előképe az isten lényege; a közjog az isten uralkodása. Philos, de Rechts II. 119. I.
5. H a l i é r a magán és közjog közötti különbséget alaptalannak állítja, a jog összes körét társadalomkivüli és társadalмира, ezt pedig szolgálati és társasági jogra osztja. Restauration der Staatswiss. I. 75. I. II. 63. 72. 1. A társaság kivüli ség és társaság közötti különbséget, mások is, a nélkül hogy Haller nézeteiben osztozkodnának, felosztási elvül fogadták el, de innen az egyes részek elrendezésére nézve több nehézségek származnak. S z i b e n l is z t: Inst. Juris Nat. I. 18. §. (18. §.)
6. A magán és közjog felosztását illető azon ellenvetések, mintha a természeti állapot fogalmán gyökereznek, a társadalmi viszonyok körét ki nem mentené, a mondottakban már nyerték, részint rendszerünk bővebb kifejtésében méguyerendik czáfolatukat. Csacsó: T e r m é s z e t j o g . 76. 77. I.

15. §.

Ezen felosztás nem csak elméletileg mint a jogtudomány művelésével egyk orú, hanem gyakorlatilag is főfontosságú; mivel a magán és közjogok oly lényeges különbségének szoros fentartását a tudomány rendszerezésében is tűzi ki vezérelvül; mert míg a magánjog saját alapján, az egyes személy és szabadságának eszméjén gyökerezik, az álladalomban csak biztosítását nyeri, gyakorlása a jogositottnak akaratjától függ, és magánczélaira vonatkozik; addig a kôxjog az álladalom lételén alapszik, érvényessége a közakarattól tételezettek fel, erkölcsi szükség jellemét viseli, és legtöbbyire kötelezettséggel járván, nem annyira a feljogosított akaratjától, mint a társaság céljaitól függ, melyekben kiterjedése határait, alkalmazása korlátait találja.

1. A magánjog a közjogtól a mondottak szerint alapjára, tartalmára, birto kolási módjára nézve különbözik. B ö h m e r : Jus Publ. umv. 55. I. S c h m i t t h e n n e r : Zwölf Bücher III. 2. 1. R o l l e c k : Vemunftrecht I. XXVI. XXVII. §. 99-107. I.

2. A magánjogot jellemzi azon római mondat: „Jure uti suo nemo cogitur” c. un. C. ut nemo inv. (III. 7.); a közjogot; „Jus publicum privatorum pactis immutari nequit.” fr. 58. D. de pactis. Vannak azonban vegyes természetű viszonyok is, melyekről lsd. R o t t e c k : V. R. I. 101. 1.
3. Hogy vannak közjogok, melyek kivételként kötelezettséggel össze nem kapcsolvák, bizonyítja B l u n t s c h l i : Allgem. Staatsrecht 2. 1.
4. H u g o és Fröbel megsemmisítenek minden magánjogot, H a l l e r tagadja a közjog léteét, az államot csak magánviszonynak tekintvén; az első vélemény az államhatalom mindenhatóságára, a másik minden visszaélések és jogbitorlások állandósítására vezet, amannak szomorú következményeiről lsd. B. E ö t v ö s J ó z s e f : A XIX. század eszméinek befolyása az álladalomra. Bécs. 1851.

16. §.

A magán és zjog az emberek mint magánszemélyeknek társadalmi viszonyait szabályozó, az ész által megismerhető jogelveket adja elő. – Ámbár tehát e részben kizárólag azon jogok tárgyaltnak, melyek az embert mint olyant, nem pedig mint az álladalomnak tagját illetik, körét még sem lehet az úgy címzett térin és z e t i állapotra szorítani; sőt ezen fogalom, mely sokértelműsége által oly számos balvéleményre szolgáltatott alkalmat, ez oknál fogva *egészen* elmellőzendő.

1. A magán és közjog különbsége az álladalom léteén gyökerezik, kik tehát az észjog első részét ellentétben a polgári állapottal az úgy címzett természeti állapotra szoríták, azt következetesen csak t e r m é s z e t j o g n a k nevezhetek (ius naturae, ius mere naturale, kis naturae sricitissime dictum) A c h e n v a 11: Jus nat. 61. §. – Szilágyi: Természeti törvénytud. 28. 1..
2. A természeti állapot fogalmát többen történetileg, mint az emberi nem ösállapotját fogván fel, részint az ártatlanság és béke aranykorának O v i d i u s , T a c i t u s , C u m b e r l a n d rajzolatai szerint, részint H o r a t i u s , L i v i u s , L u c r e t i u s , H o b e s s e l a folytonos háború és vadság, részint a műveletlenség, részint a folytonos baladás korszakának tekintek. R ü d i g e r : Vernunftrecht 89- 93. 1. S c h a u m a n n : Wissenschaft d. KR- 34. 1. Virozsi J: Jus Nat. Priv. I. 168. 1.
3. Az újabb írók, kik a természeti állapotot tudományos elvonásnak, mint D a h l m a n n jellemzőleg monda, bizonyítási közegek tárták, alatta vagy a minden cselekvényeket kizáró eredeti, vagy a társaság vagy álladalom kívüli, vagy végre a n e m z e t e k köz! létező jogállapotot érték, és így majd szűkebb majd tágasb körűnek állíták. Z e i l l e r : Nat. Privatrecht 27. 28. 1. Band: Elem. Jurisprud. Nat. 21. 22. 1. C s a c s k ó: Természclj. 57. 1.

4. A természeti állapot eszméjét Hobbes honosítja a tudományban; elterjedését a XVII. század általános szelleme, mely ellentétben a scholasticizmussal a tünemények eredeti természeti forrásainak felderítésére törekedett, mozdítja elő; elnevezése helytelenségét már Ferguson mulatá ki, minthogy minden az ember természetének megfelelő állapotot természetinek címmezhetni; fölöslegessége onnan is kitűnik, hogy különböző szempontokból vizsgálat alá vehetni az embernek jogviszonyait, a nélkül hogy azt valamely meghatározott, képzelt állapotba helyezni kellene; miért is ezen elvonást a legújabb jogbölcselek teljesen mellőzik. Sohamanna: Wissenschaft des NR. 148. 1. Anclion: Über die Staatsw. 11. J. Schmitthener: Zwölf Bücher III. 2. 1. Ahrens: Naturrecht 7. 1. Rödter: Naturrecht 3. 1. Rotteck: Staatslexicon XI. 177. I. Maurenbrecher: Grunds. des d. Staatsrechts. 19. §. Zöfl: Staatsr.
8. §. Csácskó: Természetjog 61-64. 81. 82. 1. Raumer: Geschichtl. Entw. der Begriffe v. Recht, u. s. w. 38. 1. Taparelli: Naturrecht 115. 1.
5. II a l l e r a természetén gyökerező viszonyok összegét, nevezvén az ember természeti állapotjának, azt jelenleg is létezőnek, az isten örökös változhatatlan rendjének mondja; abból állításaként ki sem léphetni, az a társadalomkivüli és társadalmi élet minden képleteit, tehát a polgári társulatot is foglalja magában. Restaurát, der Staatsw. I. 325. 333. 340. 341. 242. 447. 1.

17. §.

Az ember mint magán személy embertársaival vagy társadalmi viszonyban szorosabb összeköttetés nélkül él, vagy céljainak létesítésére azokkal szövetkezve társaságba lép; mihez képest a magánjog egyéni és társulati jogra szakad; az a társadalmilag együtt létező, ez a társasági kötelékek által egybefűzött emberek jogviszonyait fejtegeti; mihez még a magánjogok érvényesítési közegeinek elmélete járul.

1. Az egyéni és társulati jogot a magánjog anyagi vagy ágazati, az utólag említett tantálciki vagy törvénykezési részének mondhatni. Schnabel: Nat. Privatr. 35. I.
2. Martini.: 118-220. Pos. az egyéni jogot jus naturae ethicum; társulati oeconomicumnak, Zeiller: Nat. Privatr. 25. 1. Virozsil: Jus Nat. Priv. I. 162. 1. és Erit. Jus Nat. 9. 1. pedig az egyéni jogot társaságkivülinek nevezik.
3. Nelebladt, Eggers, Hufeland stb. az egyetemes polgári jog nevezete alatt külön részt említenek, mely a polgároknak magánjogait tárgyalná, de azok a természeti állapot eszméjének mellőzése után, részint a magánészjog köréhez, részint az álladalomra vonatkozván, a közjog tanaihoz tartoznak, vagy végre tételes alapon gyökerezvén, egyáltalában a bölceleti joghoz nem sorolhatók; külön önálló tanrész tehát nem

képezhetnek. A c h e n v a 11: Jus. Nat. 208. §. S c h a u m a u m: Wissenschaft des NR. 344. J. Z a c h a r i a e: Vierzig B. III. 88. Vir ozsi I: Jus Nat. Priv. I. 165. 1.

18. §.

Az álladalmi viszonyok részint a status belső, részint külső jogéletére vonatkoznak, minél fogva a k ö z v a g y n y i l v á n j o g belső és külsőre szakad. – A belső köz vagy államjog az államhatalom és állampolgárok kölcsönös, a külső köz vagy n e m z e t e k j o g a az álladalmaknak egymás iránti jogviszonyait tárgyalja.

1. Haller az államjogot a társadalmi, a nemzetek jogát pedig a társadalomkívüli viszony módosításának tekinti; az utóbbit függetlennek jogának czimezvéen. Restauration: I. 17. 341. II. 63. 72. 1.
3. 2. A nemzetek jogát, á l l a d a l m a k v a g y n e m z e t e k k ö z ö t t i j o g n a k i s n e v e z i k. Vannak azonban kik a nemzetek és álladalmak jogát megkülönböztetik. P ö l i t z: Staatswissens. I. 5. §. Z ö p f l: Staatsr. 18. §.
4. A nemzetek államjoga, mely általános államszövetség feltételén gyökereszik, jelenleg még valósággal nem bír, az államszövetségek tana pedig részint a belső, részint a külső közjogban tárgyalandó. B a u e r: NR. 20.1.
5. K a n t a v i l á g p o l g á r j o g r o v a t a l a z o n j o g o k a t t á r g y a l j a, m e l y l y e k a z e g y e s e m b e r t m i n t a v i l á g l a k o s á t, a létező nemzetek irányában illetik; F r i t o t a z t k ö z ö n s é g e s j o g n a k (droit comun ou des gens) czímezi, (Cours du droit nat. I. 20. 21. 1.) de ezen jogviszony a nemzetek jogában tárgyalható. K r u g: Aphorismen 41. §. B a u e r: NR. 20. 1. I I a 11 e r: Restaurát. I. 77. 1.
6. Azon írók, kik a társaságkívüli és társasági létet felosztás fölülvül választják, az első részben az egyének és nemzetek, a másodikban a magántársaságok és álladalom jogát kénytelenek tárgyalni, mi nem csak a jogtudományban általánosan elfogadott rendszerrel, hanem az észtan azon elvével is összeütközik, hogy az egyszerűbb fogalmak előzék meg az összetetteket; sőt az álladalom külső viszonyainak fejtegetését, belső szervezetének és természetének ismertetése előtt vonná maga után. R o l l e c k: V. R. I. 95. 1. V i r o z s i l: Jus. Nat. Priv. I. 165. 1.
7. Az egyes részek további felosztását maga helyén adandjuk. Lsd. Encyclopaediám 50-53. §.

HARMADIK FEJEZET.

Észjogtan viszonya a rokontudományokhoz.

19. §.

Az észjog kellő felfogására, köre és szervezete meghatározására, viszonyának kimutatása azon tudományokhoz, melyekkel forrásai, tárgya vagy célja tekintetéből rokonságban áll, szükséges.

1. Grosz, Virozsil, Csacsó, Baroli slb. rokontudományoknak nevezik azokat, melyek közös forrással, határosodnak, melyek hason tárggyal bírnak.
2. Itt nem annyira a tanok különbségét, mely részint tárgyaik részint forrásaikban nyilvánul, és az encyclopaediából ismeretes, mint összes viszonyzatuk vétetik tárgyalás alá. A különbség meghatározásának nyomosságáról lsd. egyébkint Csacsó: Természetjog 83. l.

20. §.

Az észjoga gyakorlati bölcsészet ága, a tételes jogtan és államtudományok alapja, a jogbölcselet lényeges alkatrésze, mind ezen tudományokkal tehát tágasb, szorosabb összeköttetésben van.

21. §.

A gyakorlati bölcsélet, mint az emberi cselekvényekre vonatkozó észszabályoknak foglalatja az erkölcsiség, jogosság és vallásosság elveit tárgyalja, és ennél fogva erkölcs, jog és vallástanra oszlik, melyek közt főleg az erkölcs és jogtan viszonya figyelmünket veszi igénybe.

1. Az elméleti és gyakorlati bölcsélet kapcsolatát érdekesen tárgyalja Reinhold: Wissenschaft, der practischen Philos. Jena, 1837. II. 38. l. a bölcsélet és jog összefüggéséről lsd. Text: Enc. Jurispr. 208. §.-Ahrens: Nalurrecht 11. 12. 13. l. – Stöckhardt: Wissensch. des Rechts. 1-7 l.
2. Azon kérdés, vajjon az erkölcs vagy a jogtan előbb tárgyalandó? csak ottan bír gyakorlati nyomossággal, hol a gyakorlati bölcsészet összes körzetének tagolása vétetik célba; egyébiránt az erkölcs tan előbocsajtása czélszerűbbnek látszik. Drost-Hüshoff: Naturr. 14. §. Csacsó: Természetjog 71. l.

22. §.

A jog és erkölcstannak, melyek együtt véve egymást kiegészítve, mérítik ki az ember gyakorlati életfeladványát, melyeknek mindketteje az észből származtatja elveit, és az emberek szabad cselekvényeire vonatkozva az ész törvényhozásának létesítésére törekszik, valódi viszonyát csak az ész erkölcsi és jogi törvényhozásai természetének kifejtése nyomán, határozhatjuk meg.

1. A jog és erkölcstan szoros összefüggése okozá, hogy ámbár az ész két törvényhozásának különbségét már a görögök és rómaiak sejdíték, mint Aristoteles: Ethic, ad Nic. V. 10. és a fr. 144. 197. de Reg. Juris tartalmából kiviláglik, mégis tudományosan és szorosabban csak az újabb időben választattak el egymástól.
2. A jog és erkölcstan határainak szabatosabb kijelölése Leibnitz, L'homasius és Achenvall után Kant ítészeti iskolája főleg Fichte és Feuerbachnak érdeme; vannak azonban még korunkban is, kik azonosságukat vitatják, vagy körüket határozottan el nem választják, ide számíthatók Schelling és Hegel követői; Schultze, Bouterweck, Herbart, Jouffroy, Romagnosi, Táparélistb.
3. A két törvényhozás azonításának egyik oka az „erkölcsi” szó külön értelmében fekszik, mely mint az érzékinek az ellentéte a jogi törvényhozára is, szorosabban véve azonban csak az erényire alkalmaztathatik. Virozil: Epit. J. Nat. 6. 1.

23. §.

Az erkölcsi törvény az ember belső szabadságának szabálya; a l a n y a: minden ember, akár társadalmilag akár magánosan létezzék; t á r g y a i: az ember minden kötelességei, akár ezek belsők, akár külsők legyenek, az igazság vagy szeretet köréhez tartozzanak, az istenre, a cselekvő önszemélyére, vagy társaira, az élet akármily viszonyaiban vonatkozzanak: ez élj a: az ember összes cselekvőségének öszhanga saját méltóságával, lelkiismeretével, tehát a törvénynek szoros megtartása kötelességéretből, belső tisztelete, észszerúsége miatt, minden külső befolyás kizárásával; tartalma: parancsoló vagy tiltó; szentesítése: a lelkiismeretnek szava, a belső méltóság vagy méltatlanság öntudata, miért is, habár rendelkezései általánosak, alkalmazása összerű esetekben a cselekvő lelkiismeretétől, belső meggyőződésétől függ; megtartásáért csak enmagának, és istennek felelős, emberi bírónak számolni nem köteles.

1. A szabadság mint a független önhatározás tehetsége, ha az akaratra vonatkozik, b e l s ő n e k, ha a cselekvényekre, k ü l s ő n e k mondatik; K a n t és iskolája a belső szabadságot az ész uralmába az érzékiség fölött, R o t t e c k az ész parancsai és érzékiség ingerei közötti választhatásba helyezi, Z a c h a r i a e : Vierzig Bücher I. 33. I. R o t t e c k : V. R. I. 5. 1.
2. Az e r k ö l c s t a n a jogkötelezettségeket, de az emberi méltóság és lelkiismeret szempontjából veszi tárgyalás alá, azokat az erkölcsi törvény tekintélyével szentesíti, a nélkül hogy a jog egész körét és mivoltját kimentené, hasonlólag mint az egészség fentartása körüli kötelesség meg-alapítása után, annak közegeit és módját a d i a e t e t i k a körébe utalja. Rotteck: V. R. I. 13. I. R ö d e r : Naturrecht 33. I. V i r o z s i I : J. Nat. Priv. II. 53. 1.
3. A kényszer az erkölcsiség lényegét megsemmisítené; de lehetősége alkalmazásától különbözik, amaz a szabad cselekvést ki nem zárja, mert ki azt mire kényszeríthetnék, önkényt, a törvény belső tisztelete végett teszi, minden esetre erkölcsileg cselekszik.
4. Az egyes cselek vények erkölcsisége vagy erkölcstelensége fölött, ugyan mondunk ítéletet, de az érzelmek belső erényességéről, a kivételi okokról, a tévedés forrásairól, szóval a belső rugók és indokok természetéről alaposan határozni emberi erőt túlhaladó feladat. Itt kezdődik azon kör, melyről a rómaiak állíták: „Servandum arbitrio boni viri;” – melyen túl emberi bíró nem terjeszkedhetik. „De internis non iudicat praetor.”

24. §.

A jogi törvény a külső szabadság nem csak szabályozója hanem nélkülözhetetlen feltétele, létesítője; a l a n y a : a társadalomban lévő ember; t á r g y a i : az emberek külső, a társas öszlétre befolyással bíró cselekvényei; kiválólag jogaik, mint a jogkötelezettségek forrásai; ez é l j a : az ember külső cselekvőségének öszhanga a társadalmi szabadság szabályaival, tehát a tettek törvényszerűsége: t a r t a l m a : engedélyező, és csak közvetve kötelező; s z e n t e s í t é s e : külső, mivel a társadalomra ható kültettek az együtt létező emberek szabadságkörét illetően, valamint azok bírálata, úgy kényszerítő eszközeik alkalmazása alá is esnek.

1. Az erkölcsi törvény a belső szabadságot korlátozza, a jogi törvény a külsőt lehetségesíti. „Das Rechtsgesetz ist nicht blosz ein beschränkendes, sondern ein die beschränkte Sphäre setzendes¹ K r a u s e : Grundlage des Naturrecht. 64. 1.
2. Nem mondhatni, miszerint a szándok a jogban egyáltalában tekintetbe nem jő, az mind a jogilag megengedett mind tiltott tetteknelgyakrabban vétetik figyelembe; de mindenkor csak annyiban, mennyiben külső cselekvényekben nyilvánul, azoknak megítélésére szükséges. R ö d e r : Naturrecht 35. 1.

N e l a t e r: Naturrecht 121. §. Grosz: Naturrecht. 52. §. Csacs kó: Természetjog 92. 93. 1.

3. Az erkölcsi törvény megszegője önméltósága ellen vét, a jogi sértés mások társadalmi öszlétét zavarja, és azért külső kényszerítő közegekkel is elhárítható.
4. Minthogy a jog külső közegek által létesíthető, feltétlenül nem is szükséges, hogy alanyai, az erkölcsi törvényhozás alatt álljanak; mint az úgynevezett erkölcsi személyeknél vagy testületeknél látjuk; viszont vannak esetek, midőn a jog törvényhozása elnémul, s csak a lelkiismeret szava szolgál irányul; A l m e n d i n g e n azon állítása azonban, melyhez R o l l e c k közelít, hogy még az ördögök is élhetnének jogviszonyban, nagyon túlzott-nak látszik. R o t t e c k V. R. I. 34-47. I.

25. §.

Az ész két törvényhozásának jellemzéséből, az erkölcs és jogtannak, melyek azok külön tárgyalásával foglalkodnak, viszonya, szoros kapcsolata de egyszersmind különbsége is, céljok, alanyuk, tárgyaik, tartalmuk és szentesítésök tekintetéből, világosan következik.

1. Az erkölcsi törvény szentesíti a jog szabályait; ezek viszont a külső szabadságkör biztosítása által az erkölcsiség fejlődését mozdítják elő, mert mint Z á c h a r i a e mondja: „Man musz sich seiner Würde als Mensch bewuszfc seyn, und die rechtliche Freiheit deren der Mensch geneszt weckt oder steigert dieses Bewusstseyn, wenn man den Stolz oder den Muth der Tugend haben soll.” Vierzig Bücher, I. 41. 1.
2. E két törvényhozás elméleti elválasztása a külön viszonyok és köteleések világosabb kifejezhetőse végett történik, az egyes embernek, ki hivatását teljesíteni akarja, mind kettejének hódolnia kell. -
3. A két kör összezavarása nem csak tudományos, hanem gyakorlati tekintetben is káros következményekkel jár; mert a kijelölt határvonalok meghatározásá a külső álladalmi törvényhozás hatáskörét az emberiség legfontosabb ügyeiben, miért is joggal monda B e l i m e : „La confusion du droit et de la morale, reprehensible en théorie, serait aussi en fait la plus large port, q'ouon put ouvrir a la tyrannie” Philos, du droit. I. 186. 1. W e n c k pedig: „Facta quae paceni et securitatem non laedunt, nisi in carcerem et custodiam mutare velis societatem, prohiberi non possunt.” Orat. de usu juris nat. Exe. I. 78. 1. A h r e n s: Naturrecht. 71. 1.
4. A két törvényhozás felállításá által ellenmondásba nem jön az ész enmagával, mivel az emberi cselekvőség észszabta törvénye csak különböző szempontból vétetik vizsgálat alá, mint a jogeszmé kifejtése és gyakorlati folyamányai tárgyalása után még bővebben ki fog tűnni. W e n c k: id. hely. 57. 1.

5. Az e tárgyról megjelent munkákról lsd. B a u e r NR. 11. §. és Encyclopaediám 43. §. Alaposan fejtegetik e különbséget Rot (eck, Droste-Hülshoff, Krug, Zeiller, Virozsil, Szilágyi, Csacs-k), W e n c k, stb. szépen N a l l e r: Restaurát. i. 398-403. L

26. §.

Valamint az erkölcstannal úgy a tételes joggal is leg-szorosabb összeköttetésben állanak az észjog elvei. – Az észjog a tételes jog alapja, mert a törvények kötelező ereje a törvényhozó tekintélyén gyökerezik, melyet hacsak az erőhatalmat és önkényt jog címének elfogadni nem akarnók, magasabb az ész által szentesített alapból származtatnunk kell; a szokások pedig, mint a népéletben nyilvánuló jogérzelemnek kijelentései, hasonlólag az általános jogeszmén sarkallanak, és ezzeli öszhanguk által különböznek a jogellenes visszaélésektől; ismérve: mivel egyedül az ész elvei szerint ítélni meg a tételes jog egyes intézeteinek jogszerűségét, öszhangát az emberiség végrendeltesével; – végre el ő k épe, zsinórmértéke: minthogy észszel bíró lények csak annak az elveivel megegyező szabályokat ismerhetvén el kötelező erejűeknek, a jogeszménynek minél tökéletesebb, minél teljesebb létesítése a tételes jog fejlődési fokozatainak végcélja, alkotó tényezőinek főfeladata.

1. A szokás kötelező erejét ok- és ésszerűségétől tételezik fel a népek törvényhozásai; az „*opinio necessitatis*” mely annak főkélléke nem egyéb, mint a népnek a szokás belső igazságárol meggyőződése. Nov. 134. cap. 1.-C. 4. 7. 8. D. VIII. – c. 3. H. X. de consuet. HK. Előb: 10. cz.
2. Már C i c e r o mondotta: „*Legem bonain a mala, nulla alia nisi naturali norma dividere possumus*”. De Leg. I., „*Das positive Recht ist heilig, weil auf den Grund des Naturrechts gebaut, es ist ehrwürdig im Maasz seiner Übereinstimmung mit dem ewigen Recht der Vernunft.*” – R o i - t e c k: VR. I. 2. 1.
3. Hogy a jog megítélésében, az eszme legtokéletesebb alakja, és annak szükséges fejleményi szakai közötti különbsége szem elől téveszteni nem szabad, bővebben bizonyítja J o r d a n: Lebeb des allg. u. deutsch. Staatsrechts. Cassel 1831. 7. 1.
4. Szépen rajzolja a törvényhozás viszonyát az észjoghoz F e u e r b a c h mondván: „*Der positive Gesetzgeber ist seiner Bestimmung nach weder ein Zerstörer des natürlichen Rechtes, noch ein Schöpfer von neuen Rechten, er soll nur der Interpret des Rechtsgesetzes seyn, und soll es durchführen in consequenter enwendung aut die besondern Verhältnisse*

des Lebens. Mithin ist jede positive Gesetzgebung und jeder Fortschritt ihrer Verbesserung-, nur ein Versuch und Fortschritt in der Darstellung und Realisirung des Vernunftgesetzes der Gerechtigkeit. Aber keine ist vollendet; jede ist mehr oder weniger entfernt von dem Ideal, dasz ihr durch ihre Bestimmung als ein notwendiges Ziel ihres Strebens vorgehalten wird" Über Philos, und Empirie. Landslmt. 1804. 26, 1.

27. §.

A tételes jog a természeti jogelveket alkalmazza az élet viszonyaira, mert habár a jogeszmé általános és örökös érvényességű, még is az anyagi szolgáló hely és korbéli körülménye változók és különbözők, az észjog pedig mint általános fogalom, az életnek egyes alakzatait csak annyiban veheti tekintetbe, mennyiben azok állandó természetűek. A tételes jog továbbá szorosabban határozza meg az ész szabályait, szentesítők és kihirdetésők által azokat az egyesek önkénye alól kivesszi, határain belől a jogéletnek különböző viszonyait, az előzmények és eszélyesség tekintetbe vételével rendezi, és ekként természet énéi fogva, nemcsak az észjoggal ellentétben nincsen, hanem annak, a népek művelési fokához képest, tökéletesebb tökéletlenebb visszatükrözése, testesítése.

1. Minden jognak léhat állandó, szükséges, és mulandó, önkényes elemei vannak; (ius peremptorium, neccsarium; provisorium, voluntarium) W e n c k : Orat. de usu. i. nat. 79-83. 1.
2. A tételes jog leginkább akkor felel meg a jogeszmének, midőn a nép jogérzületének valóságos kifolyása. R ü d e r : Naturrecht. 9. 1.
3. Ha az emberek mind jók és igazságosok volnának, vagy a bírák részrehajlatlansága minden kéteylen felül állana, tételes intézkedéseknek szükségé ritka esetekben fordulna elő; de az emberi természet gyarlóságánál fogva, azok az igazságnak nélkülözhetetlen biztosítékai, az önkény és önérdék visszaélései ellen.
4. Az észjog szorosabb meghatározása; számtalan példái vannak, így az észjog alapítja meg a szövődések főelvek, szentségét, a tételes a részleteket, szertartásokat, amaz határozza meg a büntetések alapját, célját korlátait, ez azoknak fokozatát stb. R ü d i g e r : VR. 14. 1.
5. A tételes jog rendeletei nem függenek a törvényhozó önkényétől, mint többen állítják; néki az örök igazság elveit követni, az eszélyesség tanait, hona körülményeit figyelemre méltatni-kell. — „Dasz das Naturrecht oder das philosophische Recht, vom. positiven verschieden ist, diesz darein zu verkehren-, dasz sie ejnander entgegengesetzt und wiederstreitend sind, wäre ein groszes Miszverständnis, jenes ist zu die-

sem vielmehr im Verhältnisz von Institutionen zu Pandekten." Hegel: Philos, des Rechts. 3. §. Tex: Enc Jmispr. 240-44. §.

28. §.

Az eddig mondottakból világos, miszerint az észjog részint tényleg létesített kötelező jog, midőn a tételes törvények- és szokásokban leli kijelentését, vagy azok hiányait pótolja; részint csak létesítendő, mennyiben a fenálló netalán némely részleteiben igazságtalan intézkedések átalakításának előképe, zsinórmértéke; minél fogva a törvényhozás működésében az észszeres, a törvénykezésben a tételes jogé az *elsőbbség*; továbbá: hogy az észjog, melynek elvei általánosak, egyetemesek, változhatatlanok, az ész szabályain gyökereznek, a tételes jogtól, mely a kor és országok viszonyaihoz képest változó, részletes, és történeti tényeken alapuló, a l a n y á r a , t á r g y á r a és f o r r á s á r a nézve különbözik.

1. A természeti jog ezen viszonyáról a tlételeshez Isd. Stöckhardt: Wissensch. des R. 58. I. F i s c h e r Naturrecht 70. §. Azon kérdés fontosságáról: váljon az észjog tétleg kötelező vagy csupán létesítendő szabálynak tekintendő (ius constitutum v. constituendum.) Isd. Warnk ö n i g : Naturrecht 6. 7. I. Z ö p f l : Staatsrecht. 38, 1.
2. A tételes intézkedések változatosságáról jellemzőleg ír á S e x t u s C a e c i l i u s : „Non ignoras legum opportunitates et medelas, pro temporum moribus, et pro rerumpublicarum generibus, ac pro utilitatum praesentium rationibus, proque viliorum quibus medendum est fervoribus mutari atque flecti, neque uno statu consistere” G e l l i u s. Noct Att. XX. I. 22. és J u s t i n i a n : „Humani verő iuris conditio semper in infinitum decurrit, et nihil est in ea quod stare perpetuo possit.” Const. Tanta de Conf. Dig. 18. §. majd: „Naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque observantur, divina quadain providentia constitute, semper firma atque immutabilia permanent, ea vero quae ipsa sibi quaeque civitas constituit saepe mutari soient” §. 11. J. de Jure Nat. Gent. et. Civ.

29. §.

Az észjog és a legszorosabb értelemben vett á l l a d a l m i vagy politikai tudományok az álladalmi étellel, tehát nagy részt ugyanazon egy tárggyal, de különböző szempontból foglalkodnak. – Az észjog a társadalmi rend s szabadság eszményét állítja fel, az ész általános változhatatlan elvei szerint, és

a társas ősziet szükséges feltételeit, a jog s jogtalanság kérdéseit tárgyalván, minden politikai intézkedések alapját, sőt mivel az ész mit sem javalhat, mi elveivel ellenkezik, és az igazság megsértése a közjóval is ellentétben áll, szabálmértékét képezi. A politika az eszményt az étellel közvetíteni, a jog és az állam többi céljainak létesítésére a legcélszerűbb közegeket kijelölni iparkodik; elveit tehát nemcsak az észből, hanem a tapasztalásból is meríti, a körülményekhez idomítja, és minthogy az igazság határain belől több utak és módok, a társadalmi élet tökélyesítésére ajánlkoznak, azoknak célszerűségét, nagyobb kisebb alkalmatosságát, a közhaszon és közjó tekintetéből fejtegeti.

1. A politikai tudományok értelmezéséről lsd. K a r v a s y: Politikai Tudom. I. 3-5. I. C s a c s k ó: Természetjog 99. I. és Encyclopaediám II könyv. I. szak. 204-211. §. Némileg eltérőleg nyilatkozik B l u n t s c h l i: Alig. Staatsrecht I. 2. I.
2. A jog és poíitrka, szoros összefüggésüknel fogva, a legrégebb idők óta vegyesen tárgyalattak, sőt míg mind keltejét a közboldogság elvéből származtatták, el sem választathattak; e két kérdés el nem különzését azonban már de Groot Prol. 57. B o d i n n a k roszalá, és ugyan az iránt H u b e r i s d e J u r e C i v i t a t i s L. I. S. 1. c. 1. panaszkodva nyilatkozik.
3. Kik Bent ham el a jogot a közhaszonra építik, e két tudományköri cl nem különözhetik; de már L u c a n u s éneklé:

Sidera terra

Ut distant, ut flamma mari, sic utile recto

Phars. Lib. VI II.

és mi másutt Bentham véleménye bírálátát tüzetesen adandjuk.

A politika egyes részei közöl az a l k o t m á n y i politika s általános kor m á n y tan legszorosabb kapcsolatban van az államjoggal, minthogy hason tárgyakat, de különböző szempontból fejtegetnek: az i g a z s á g ü g y i politika p o l g á r i része a magánjog elvein nyugszik, azoknak szabatosabb meghatározására, kiegyezésére szorítkozik; a b ü n t e t ő j o g politikája a büntettek és büntetések alaptanait az államjogból meríti; a r e n d é s z e t n e k bátorsági szakasza, mely a jogsérelmek megelőzésére törekszik, nem különben a nemzeti g a z d á s z a t é s p é n z ü g y t a n, a magán és közjog külön részeiben lelik alkalmazásuk korlátait; a k ü l l ü g y i politika pedig a nemzetek jogának igazságain sarkallik.

1. A jog és rendészet közötti viszonyról lsd. bővebben R o l l e c k: VR. III. 282-287. I. K a r v a s y: Polit. Tud. I. 54. 1.
2. A törvényhozási tudomány (iurisprudentia legislatória) mely az észjoggal oly szoros összefüggésben áll, a politika kiegészítő részeihez tartozik. Lsd. Encyclopaediám 210. 223. 224. §.

31. §.

A józan politika a mondottaknál fogva a joggal ellentétben nem lehet, mert az igazság az emberiség főérdekei, a közjónak alapfélélei közé tartozik, a jognak létesítése pedig az álladalmi intézetek czélszerű szervezésétől tételeztetik fel; – különbözik azonban a jogtudomány a politikától forrására, tárgyára s ez éljára, miért is e két tannak külön tárgyalása tanácsos.

1. Valamint az emberi természet rajzában a lélek s életten, külön adatnak elő, így ez a jogosság és czélszerűség kérdéseivel is történik, gyakorlatilag azonban, a törvényhozás terén azokat egymástól el nem választani.
2. H u g o állítása, miszerint a bölceleti jog a magán, a politika a közviszonyokra vonatkozik, az előbbinek kelletinél szűkebb fogalmán sarkallik. Naturrecht. 5. §.
- 3.. Hegel szerint a jog és politika eszményileg összeolvad, és az újabb írók közül mind o, mind S t a h l, B i t z e r, F r i e s z, S c h u t z e n b e r g e r, F i s c h e r, némileg A h r e n s, a jogi és politikai kérdéseket kapcsolatosan tárgyalják, mit W a r n k ö n i g is javai, de úgy hogy a különböző szempontok kellőleg elkülönítessenek. W a r n k ö n i g: Die gegenwärt. Aufgabe der Rechtsphilosophie. Zeitschr. für die Staatsw. 1851. II. 258. 1.

A jogbölcelet; mint a bölcelkedést elvek alkalmazása a jogra, az észjogon kívül, a tételesjog bölceletét is foglalja magában, a nélkül hogy e két részét azonosítani lehetne; mert ez utóbbinak ítéletesi szakasza a tételes intézkedések jog- és czélszerűségét bírálja, o k n y o m o z ó része pedig azoknak okait, szellemét és hatását vizsgálja. Mind két része tehát az észjog tanait feltételezi, mert valamint a politika ismerete nélkül a törvények czélszerűsége, úgy az észjog elvei nélkül azok igazsága fölött alapos ítéletet nem hozhatni, az egyes intézetek szellemét fel nem deríthetni, de mint bölceleti s történeti tanok, melyeknek a n y a g á t a tételes törvények, f o r r á s á t nagyrészt a tapasztalás, c z é l j á t

bizonyos jogintézetek vizsgálata képezi, a bölcséleti jog észszeres tudományától lényegesen különböznek.

1. Az észjog és törvények bölcséletének azonítására már **L e i b n i t z n á]** akadunk; és hasonló szellemben írvák Hugo és **L'h e r m i n i e r** munkái.
2. Valamely intézet eredeti alakjának felderítése, történeti okainak kimutatója még észszerűségét be nem bizonyítja; abból hogy valamint a kor körülményeiből megmagyarázhatni, annak az igazsága koránt sem következik. „Eine Rechtsbestimmung kann sich aus den Umständen, und vorhandenen Rechtsinstitutionen als vollkommen gegründet, und consequent zeigen lassen, und doch an und für sich unrechtlich und unvernünftig seyn, wie eine Menge der Bestimmungen des römischen Privatrechts, die aus solchen Institutionen, als die römische väterliche Gewalt der römische Ehestand ganz consequent flössen.” Hegel: Philos des Rechts 3. §.
3. A törvények bölcséletének elméleti vagy ítészeti részét **F r i e s z** «**F i s c h e r** törvények **í t é s z e i é n e k** nevezik. – Ezen tudomány még zsenyéjében van, és haladása az összehasonlító jogtörténet és jogtudomány fejlődésétől függ. **S z ü c s**: A tételes jog philos, tört. fejlődéséről Aead. Értesítő 1847. 175. s. k. 1. Encyclopaediám. 308. §.

NEGYEDIK FEJEZET.

Észjog forrásai, segédtanai.

33. §.

F o r r á s o k n a k nevezzük azon közegeket, melyek által valamely tudomány elveit megismerhetni; az észjog forrása tehát azon tehetség, mely bennünket a társadalmi öszlét szükséges és általános feltételeinek ismeretére vezet.

1. A tételes jogban szokásos osztályozás belső és külső forrásokra itten nem alkalmazható, mert míg tapasztalati tudományok körében külön ismeretési források léteznek, a bölcselietiekben források neve alatt, kiválsólag csak a szellemi tehetségeket érthetjük.
2. A források kérdése azonos azzal, mely a régi jogászok irataiban az ismeretetés **a l a n y i e l v é n e k** neve alatt fordul elő, ámbár **C s a c s k ó** azokat megkülönbözteti. Természetjog. 145. 1. Lsd. ellenben **V i r o _ z s i l**: Jus Nat. Priv. I. 187. 1.

3. A források határozzák el a jogbölcsezet jellemét, mely azok minősége szerint észszeres, vagy tapasztalati tudományyá, sőt hitbölcseletté is válhatnak. W a r n k ö n i g : Naturrecht 15. 1.

34. §

A források részint fő részint me ll é k f o r r á s o k, amazok önállólag és kiválólag vezetnek az ismeretek felfogására, emezek csak a főforrásokkal kapcsolatosan, és azoknak alárendelve tekinthetők ismereti közegeknek.

Lehet még a forrásokat k ü z o s é s s a j á t, közvetlen, közve-tett, távoli s k ü z e l i e k r e osztani. Lsd. V i r o z s i l : Jus Nat. Priv. I. 237. 1. C s a c s k ó : Természetjog. 145, 1.

35. §.

A bölceleti jog főforrása a józan ész; mert e tudomány feladása a külső szabadság általános szabályait, a társadalmi ösziét alapfeltételeit élönkbe állítani; azok pedig az embernek csak felsőbb erkölcsi természetén gyökerezhetnek, mert érzékisége · néma szellemi szabadság, hanem a physikai szükség törvényei-nek uralma alatt van; – az emberiség erkölcsi lényegének alapelveit, annak végrendeltesét, a társadalomnak nélkülözhetetlen-ségét, és az abból folyó jogeszmét továbbá, nem a tapasztalásból, mely azt mutatja mi tetteleg történt, nem pedig minek az erkölcsi világ szabályai szerint történnie kellene, hanem egyedül a józan észből, az emberiség eme legfensőbb szellemi tehetségéből, mely általános elvekre, eszmékre emelkedve, ismereteinknek egységét, öszhangot tulajdonit, származtathatni; – minélfogva az észt az emberiség főtvényhozójának, a jog és kötelezettségek főforrásá-nak méltán állíthatjuk.

1. Már de Groot kijelenté: „Jus naturale est dictamen rectae rationis” L. I. c. 1. §. 10. P u f f e n d o r f, L o c k e és T h o m a s i u s az észleges irány még határozottabb védnökei valának, Kant által pedig tökéletes uralomra emelkedett.
2. Midőn a bölceleti jog alkalmazott részében az élet viszonyai vétetnek tekintetbe, a tapasztalás nyújtja a szükséges anyagot, melyre az esz által megismert elvek alkalmaztatnak, a nélkül azonban hogy a jogosság vagy jogtalanság kérdésének eldöntése a tapasztalásból mentetnék. D r o s t e - H ü l s h o f f : Naturrecht 18. 1.
3. Kik az emberi természetet általában állítják a bölceleti jog forrásának, kéntelenek azt végelemzésben az ember észszeres természetéc szorítani,

mert mint R o l l e c k mondja: „In der Natur des Menschen, sowie die Erfahrung sie uns zeigt, liegt gleichmäßig Unverstand und Bosheit, wie Weisheit und Güte, will man also aus der Natur des Menschen das Recht anleiten, so darf man nur seine höhere oder rein vernünftige Natur darunter verstehen.” Staatslexicon XI. 200. 1.

4. Míg az írók többsége a g y a k o r l a t i ész (1. §.) mondja tudományunk forrásának, R o t t e c k a jogtörvényeket az elméletiből származtatja, mivel azok elméleti szabályok, melyek a jogot mint a társadalmi rend eszményét felállítják ugyan, de nem létesítik; hogy életbe lépjenek szentesítetnők kell, mi részint az erkölcsi törvény, részint kényszer által történik. VR. I. 43. I. Lsd. ellenben B a r o l i: Diritto nat. I. 4. 1. C s a c s k ó: Természetjog 69. 1.
5. Azon ellenetésre, miszerint az ész által szerzett ismeretek csak a l a n y i a k, alaposan jegyezi meg Z ö p f l, hogy az igazság megismerésének más módja mint az anyai, az emberiségre nézve nem létezik, mert nem az emberiség elvontan, hanem csak az egyes ember mint egyén gondolkodik, felfogása tehát mindig egyéni, anyai. Staatsrecht. 36. 1.

36. §.

A mellékforrásokhoz tartoznak az emberi ö s z t ö n ö k, mint megannyi természetünkben gyökerező hajlamok, melyek rendeltetésünk és kötelességeink könnyebb teljesítésére kalauzolnak, az ész felsőbbtsége alatt, annak kutatásait elősegítik, és több főfontosságú kötelezettségek istápjául szolgálnak; vezérlete nélkül azonban vágyaink léktelenségénél fogva, tévutakra, a társadalmi rend nem csekély felzavarásával vezetnének.

1. Az ösztönöket a l s ó b b és f e l s ő b b e k r e osztják; főtékintetnek a jogtanban az önfentartás, védelmezés, nőszülés, társadalom, szabadság, szülei szeretet ösztönei. – Érdekesen tárgyalja azokat F r i e s z: Neue od. anthropolog. Kritik der Vernunft. Heidelb. 1831. III. 61. – 84. 1.
2. Az ösztönökre a régi s t o i c u s o k után már a romai jogászok alapíták a természeti jogot; újabb időkben követték őket B ö c k l e r, K ö h l e r, S c h m a u s z, B e c k n i a n n, M ü l l e r Fridrik Ágost, K l a p r o t h, az angol, skót és f r a n c i a sensualisták; legújabban N o v a r r o: Etudes legislatives. Paris 1836. 27. I. – S c h l e i e r m a c h e r kísérlete a skót bölcselők és német észjogi iskolák közvetítésére vizshangra nem talált. S c h o t t: Dissert, Juris Nat. I. köt. 288. 1. és V i r o z s i l: Jus Nat. Priv. I. 239. 1.
3. Az ész felsőbbtsége nélkül az ösztönök uralma a fizikai erő túlsúlyára vezetne; jól monda tehát de G r o o t, ki az ösztönöket is az észjognak, de mellék forrásai közé sorozá: „Quia prima naturae conimendat nos quidem reclae rationi, sed ipsa recta ratio carior nobis

esse debet, quam illa sint, a quibus ad hanc venerimus.” Lsd azon kívül Hegel: Philos des Rechts. 17-20. §.

37. §.

A J o g é r z e l e m, melynek sugallatánál fogva az ember az igazság iránti részvételre, annak helyeslésére, viszont a jogtalanság kárhóztatására készítetve érzi magát, az ész működéseit a jogosság meghatározásában tetemesen mozdítja elő, de mivel egyrészt a még kellő öntudatra nem emelkedett észnek szüleménye, más részt homályos, eléggé nem indokolt érzületet rendszeres felfogás alapjául el nem fogadhatni, az észjog mellékforrásai közé sorolható, főforrásának azonban nem tekinthető.

1. A jogérzelemre alapítják a természeti jogot Shaftesbury, Hutcheson, Smith Ádám, Crusius, Jacobi, Fischer, bázeli tanár, legújában P u c h t a. Lsd. F i s c h e r: Stand des Naturrechts Basel, 1838. W a r n k ö n i g: Gegenw. Aufgabe, der Rechtsphilos. Tüb. Zeits. f. Staatsw. 1851. II. füzet.
2. A jogérzelmel előbb képezett ítéleteink folyományának tartja F i s c h e r Fer. Naturrecht 51-53. §.
3. Hogy a jogérzelmel főforrásnak nem tekinthetni, mivel az a világos tudományos ismeret kellékeivel nem bír, alig szenvedhet kétséget: – „Mit dem einfachen Hausmittel auf das Gefühl das zu stellen was die und zwar mehrtausendjährige Arbeit der Vernunft und ihres Verstandes ist, ist freilich alle die Mühe der von dem denkenden Begriffe geleiteten Vernunftinsicht und Erkenntnis erspart” Hegel: Philos, des Rechts 11. 1.

38. §.

Vége a nemzetek jogintézeteiben, névszerint a szokásjogban, mint a népbölcsélet kifolyásában, nyilvánuló elvek, mivel az általánosság s szükség ismervét leginkább bizonyítják, a józan ész kutatásait könnyítik, a jog és jogtalanság iránti ítélet megalapításában segédforrásul szolgálnak.

1. A népek nemzeti egyéniségeik mellett, az emberiség általános jellemével bírnak, és ennél fogva intézeteikben nagyobb kisebb mértékben az emberiség eszméjén gyökerező szabályokra akadunk, mert ide alkalmazhatók Kant szavai: „Verlangt ihr denn das ein Erkenntnis, welches alle Menschen angeht, den gemeinen Verstand übersteigen, und euch nur von, Philosophen entdeckt werden solle.” Kritik der rein. Vernunft. (Hartenstein kiadás.) 619. 1.
2. Hogy a népek jogintézeteiből önállólag nem meríthetni az észjog igazság

gait, a következő §-ból bővebben ki fog tűnni: – érzé azt már de Groot midőn állítá: „Si non certissima fide certe probabiliter admodum iuris naturalis esse colligitur id, quod apud omnes gentes, aut moratior es omnes taie esse credilur”. L. I. c. I. §. 11.

3. A nemzetek jogintézetei segédforrási minősége körül alaposan mondja Tex: „Multum profecto interest nostra animadvertere, quid tamquam naturae congruum singuli probaverint, quomodo legibus suis illud potissimum ius sancire tentaverint, quod naturae ipsis praesertim congruum videretur. Sic Juris constituti história, egregie potest valere ad indaganda iuris naturalis placita.” Enc. Jurisprud. 221.1. Lsd. azonkívül: Rotteck: Staatslexicon XI, 213. 1

39. §.

Nem lehet azonban a bölcséleti jognak az elveit a nemzetek tétéles jogintézeteiből, a múltnak h a g y o m á n y a i b ó l, mint főforrásukból származtatni, mert azok nem mindenkor a nép jogérzelmének tiszta kifolyásai, hanem gyakran az önkény, az erőhatalom és jogbitorlásnak eredményei, melyek egyének, vagy várnák érdekében a nép véleményének elnyomásával lépettek életbe, és utóbb évek hosszú során át büntetőtörvények által szentesítve, az élet minden rétegeit áthatva, a jogfejlődés természetes következményeinek látszottak; sőt még a szokások is, némelykor nemzeti, vallási előítéletek, a múlt nemzedékek hibás felfogásainak szüleményei, melyeknek igazsága vagy jogtalansága fölött, csak magasabb észelvekből ítélni.

1. A jog történeti fejlődésében keresi annak alapelveit a t ö r t é n e t i jogiskola, mely ellentétben az észleges iránynyal a múlt század vége felé támadt; előbajnokai B ü r k e és H u g o G u s z t á v valának, főnökei Némethonban r S a v i g n y, G ö s c h e n, E i c h o r n, Franciaországban: G i r a u d, L a b o u l a y e. – Ezen iskolától eltérő szellemben iparkodik H a l l e r i s tétéleit a múlt eseményeiből igazolni. „Restauration der Staatswissenschaften” című híres munkájában, (172. §.)
2. A kik a múltból kívánják a jog s igazság ismérveit méríteni, kéntelenek a rabszolgaságot, kínvallatást, bűbajosok pöreit, várnák rendszerét, hajótörési jogot, lelkiismeret szabadságának elnyomását stb. javallani, vagy más a történeti tényektől független jogelveket elismerni. „Tum vero stultissimum illud existimare, omnia iusla esse, quae scita sunt in populorum institutis ant legibns.” monda már C i c e r o De Legib. I. 15. és tagadhatatlan Hepp állításának igazsága: „Das positiv unvernünftige mag es seine Erklärung in den besondern Ansichten des Volkes, in den Sitten, in der Religion, in der Politik und andern empirischen Umstän-

den linden, ist und bleibt vor der Vernunft doch Unvernunft" Krit. Darst. der Stratrechlstheor. Heidelb. 1829. 127. 1.

3. Nem vonjuk kétségbe a történeti jogkutatások érdemét, de a jogtudomány összes feladását ki nem meritik. „La iurisprudence n'a pas comme Janus le visage tourné en arrière. Elle marche, elle regarde en avant. La scission du passé et de l'avenir est accomplie. Ce n'est pas en remuant des cendres mortes, que nous trouverons le symbole des progrès qui restent à faire. C'est dans le coeur, c'est dans la raison de l'homme, c'est dans son état présent, qu'il faut le chercher.” B e l i m e: Philos, du droit I. §. 246. 1..

40. §.

Az érintett hiányokat a népek jogintézeteinek összehasonlítása által sem pótolhatni; mert az, hogy általános legyen, minden jogintézmények tökéletes ismeretét tételeznék fel; más részről azon hibás elven sarkallik, mintha az emberiség a jogélet tökélyének tetőpontját már elérte volna, végre a jogintézetek különbségénél fogva, melyet nem csak külön népeknél, hanem ugyanazon egy nemzetenél jogfejlődése külön szakáiban tapasztalhatni, az eltérő nézetek megítélésére vezérfonalat nem nyújthat, és így általánosságra nem emelkedhetik.

1. Az összehasonlító jogtudomány a jogbölcselet felvilágosítására szolgáló adatolt bő tárháza, azt azonban nem pótolja. R ö d e r: Naturrecht. 5. 1.
2. A jogintézetek összehasonlítására alapítják a közönséges államjogot W i p p e r m a n n: Natur des Staates. Gutting 1841. és B l u n t s c h l i: A l l g e m e i n e s Staatsrecht. München. 1851.

41. §.

A szellemi és érzéki világ szoros kapcsolata és összefüggése daczára, azokat azonosítani, az általános természettörvényekből a bölcséleti jog igazságait származtatni nem lehet, mert a p h y s i k a i természetben a szükség, a szellemiben a szabadság uralg; a világegyetemnek öszhanga örökös változhatatlan, törvényei ellentállhatatlanok, egy részt még ismeretlenek, felderítések hosszas tudományos fürkészetek gyümölcse; az e r k ö l c s i világban az egyes ember annak rendjével ellenkező tevékenységet fejthet ki, szabadságával visszaélve önméltósága, mások szabadságköre ellen véthet; ötét tehát kizárólag önbelátásán alapuló, minden józan eszű által felfogható észtörvények, s azok kellő szentesítése által, tarthatni az erkölcsiség és igazság ösvényén.

1. A két természet azonításán alapszik a természetbölcselek, névszerint Schelling, Wagner, Troxler, Nibler stb. rendszere. (158. §.)
2. Tagadhatatlan, hogy a világegyetem szervezete, az emberi testalkat, és a jogélet viszonyai között némi hasonlatosságot található, de innen jogérvényes következményeket nem vonhatni.
3. „Ezen különbséget jellemzi H e g e l midőn mondja: „In der Natur ist die höchste Wahrheit dasz ein Gesetz überhaupt ist; in den Gesetzen des Rechts gilt die Sache nicht, weil sie ist, sondern jeder fordert, sie solle seinem eigenen Kriterium entsprechen. Hier ist also ein Widerstreit möglich dessen was ist, und dessen war seyn soll, des an und für sich seyenden Rechts, welches unverändert bleibt, und der Willkürlichkeit der Bestimmung dessen, was als Rechts gelten solle. Solche Trennung und solcher Kampf findet sich nur auf den Boden des Geistes.” Philos, des Rechts 8. 1.

42. §.

Végre vallási kinyilatkoztatásra sem lehet a bölceleti jog elveit alapítani, habár a társadalmi ügyek legszorosabb összeköttetése a vallásiakkal, főleg az emberiség őskorában minden kételesen felül áll; mert mi a jogbölcseletben a szabadság általános egyetemes szabályait keressük, melyek az összes emberiségre nézve azonosok, vallási különbségektől nem függenek; a mi pedig különösen a keresztény vallást illeti, az észjogi elvek nagy része ugyan a keresztény nevelés szülte érzeményekben találja főistápját, társas életünk legszentebb viszonyai annak a tanain alapulnak-> de ezen vallás elvei Krisztus nyílt kijelentésénél fogva, az erkölcsiség és erényre vonatkozóan, külső közegekkel létesítendő jog s államszervezet forrásai nem lehetnek.

1. A természeti jog első tudományos mii velői Oldendorp, Winkler, H e m m i n g a tíz parancsolatban keresek annak alapját; a Noachidak parancsait Sei den, a sz. írást és sz. atyák iratait Desing S c h w a r z tekinték főforrásának; újabb időkben hasonló elvekre akadunk a hit ta ni iskola követőinél, a történeti elvek nagyobb kisebb mértékbeni alkalmazásával, ide tartoznak: Stahl, L ö w e n s t e i n berezeg, L a u e r, Ballanc he, Bonaid, M a i s t r e stb, iratai. (178. 179. S.)
2. Kinyilatkoztatott tanokból tételeles isteni, de semmi esetre bölceleti jogot nem származtathatni „Quod traditione voluntatis divinae non autem ratione sciri polest, est ius divinum positivus; atque ita hactenus doceri suevit, unde cur aliler docendum sit non video” monda a nagy L e i b n i t z; – Roys jezuita pedig:” Quae cum ita sint, nemo inticias iverit, sola

ratione naturali duce iuris nat. praecepta intelligi posse, et mirari licet non injuria eos, qui ea unice ex revelatione divina repetunt. .... Non enim agitur hic de legibus divinis positivis, neque de iis, quae hominem supra naturam evehant, sed agitur de praeceptis naturalibus, de praeceptis quae ad finem et beatitatem purae naturae convenientem dirigant.” *Ethica et Jus Naturae*, Viennae 1755. 71.1.

43. §.

Segéd tanoknak nevezzük azon ismereteket, melyek az észjog tudományos művelését elősegítik, elveinek világosabb fel-fogására, könnyebb alkalmazására vezetnek.

Baroli a segéd tanokat közzve l e n, kö z v e t e t l e k, alaki és a n y a g i a k r a o s z t j a. *Diritto nat.* I. 29. 1.

44. §.

Az észjog segéd tanaihoz a bölcseleti tudományok közül, leginkább az ész és erkölcs tan tartozik; amaz mivel az okoskodásnak, melyen az észjog tételei alapulnak, szabályait adja elő; ez mert az erkölcsi természet alapelveit, a belső szabadság törvényeit fejtegeti, és így a külszabadság körére is, fényt dérit.

45. §.

Nem csekélyebb befolyással van az embertan, névszerint a lélektan, minthogy a bölcseleti jogtan tárgyait emberi cselekvények képezvén, tanai az emberi természet ismeretén gyökeresnek.

46. §.

A jogtudományi segédzerek sorában a jogtörténet, tételes jogtan, de főleg az összehasonlító jogtudomány említendő; mert azok mint a nemzetek jogvéleményei és jogérzelmének, habár gyakrabban elhomályosult visztükrözetei, az észjog elveinek alkalmazására, a nézetek gyakorlati következményeire világosságot árasztanak, és ilyképen a bölcseleti jognak tanulmányait gyümölcsözőbbé teszik.

1. Főnyomosságú e tekintetben a római jog, névszerint a *digesták*, melyekben az ész elveinek alkalmazását az élet változatos viszonyaira szemléljük; úgy hogy *Leibnitz* méltán mondhatá: „Nec uspiam iuris naturalis praeclare ex culti uberiora vestigia deprehendas. Et ubi ab eo recessum est ... ipsae consequentiae ex nova hypothesi aeternis rectae

- rationis dictaminibus additae, mirabili ingenio, nec minore firmitate deducuntur” (Ed. Dutens. IV. 3. 267. I.) Puffendorf pedig: „Quidquid romanae iurisprudentiae superest, iuri naturali plurimum lucis attulisse.” Jur. Nat. 2. §.
- 2, Nyomós felvilágosításokat nyújtanak főképp a bölceleti elveken nyugvó újabb rendszeres alkotmányok, polgári büntetőtörvények, melyekről lsd. Encyclopaediám 300-304. §§.
  - 3, A nemzetek jogának bölceleti ismeretét tetemesen segíti elő a népek szerződésai s szokásainak alapos tárgyalása; – az ide tartozó történeti és ágazati munkák címeit lsd. Encyclopaediám 203. §.

47. §.

A politikai tudományok, melyek az államczélok minél tökéletesebb létesítésére irányozvák, az államjog tanaival oly szoros kapcsolatban vannak, miként némely intézkedések jogi és politikai oldalait alig választhatni el egymástól; úgyszintén a történeti államtudományok, melyek az álladalmi élet múltját és jelenét tüntetik élönkbe, a bölceleti közjognak kellő felfogását tetemesen könnyítik.

Az alkotmányok, büntetőjog, igazságszolgáltatás stb. kérdéseiben a jogi és politikai szempontok legszorosabb összefüggésben vannak.

48. §.

A történeti tudományok közül, az államtörténelen kívül (47. §.) az emberiség műveltségi fejlődése és társadalmi viszonyainak előadása, a jog elméleti tételeit a múlt példái által termékenyíti, az emberi cselekvények irányát, rugóit élönkbe tünteti, és ekként az észjog gyümölcsöző tárgyalására érdekes adatokat nyújt.

A régiebb írók közül elismerek azt Thomasius és Huber. Legújabbban Falla ti a miveletlenebb népek történetéből merített adatokkal érdekesen világosítá fel a nemzetjognak zsengeit. Keime des Völkerrechts bei wilden u. halbwilden Stämmen. Zeits. für d. ges. Staatsw. Tüb. 1850. 1.151-242. 1.

49. §.

Végre ide számíthatók az irodalmi segédszerek, névszerint azon szoros viszonynál fogva, melyben az észjog a bölcelettel, jog és államtudományokkal van, mind azoknak mind saját irodalmi története s könyvészete, mert azok a kutatások és vizsgálatok folyamát tüntetvén élönkbe, az irodalom termékeivel megismertet-

nek, és ez által a tudomány művelésében követendő ösvényen legbiztosabb kalauzul szolgálnak.

1. Az észjog történetét és irodalmát a VI. VII. fejezetben külön fogjuk tárgyalni.
2. A bölcselkedés történetére nézve Ritter, Reinhold Friesz Sztanke általános munkáin kívül, az újabb időkre vonatkozólag Biederman, Michèlet, Chalybaus, Fichte, Buhle iratai ajánlhatók. A bölcséleti könyvészetet adja: E r s c h: latteratur der Philologie, Philos, u: Pädagogik. 2. kiad. Leipz. 1822.
3. A jog és államtudományi könyvészetről lsd. Encyclopaediám 309. §.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Észjogtan haszna, módszere.

50. §.

Az észjogtan művelésének haszna tárgyaiból, feladványából világos; mert az észjog a társadalmi élet általános, szükséges fíitéleinek megalapításával s kifejtésével foglalkodván, a jogtudománynak a kor és viszonyok körülményeitől független belbecsét, egyetemességet, egységet, állandóságot tulajdonít; az emberi méltóság és igazság örök elveinek kimutatása által, azoknak tiszteletét öregbiti, a jog és jogtalanság körüli nézeteket fölvilágosítja, a jogérzelmet szilárdítja; a jogosság eszményének felállításával a haladás, javult intézmények törvény- és okszerű átídomításának írányát kítűzi, és tanai általánosítása által a közvélemény alakítására hatván, világtörténeti tényezővé emelkedik, nemünk sorsára döntő befolyást gyakorol.

1. Az észjog hasznát részint h i t t a n á r o k, kik a kinyilatkoztatott erkölcs-tan, részint történeti jogászok, kik törvényeik tekintélyét, részint á l p o l i t i k u s o k, kik az álladalmak nyugalalmát féltették, vették kétségbe; aggályaik aaptalansága már az eddig mondottakból is világos, alantabb még bővebben ki fog tűnni, Z e i l l e r: Nat. Privatr. 34. l.
2. „Eine blosz empirische Rechtslehre ist wie der hólzerne Kopf in Phádrus Fabel, ein Kopf der schön seyn mag, nur Schade! dasz er kein Gehirn

hat.” Kant: Rechtslehre (Hartensteinfeie kiadás) V. 30 1. – „Caeca mihi videtur ac lumine suo destituta iurisprudentia, quae a iusti iniustique notionibus explicandis, et diligenter ponderandis abstineat; coecus etiam et fere superstitiosus in iis, qui ius naturae vilipendant, iurisprudentiae amor, atque admiratio. Nam si ius omne aut solis principum magistratumque imperils formetur, aut nescio, quo naturae stimulo plantarum lapidumque more oriatur; ut nihil in eo necessarium, nihil commune omnibus gentibus ac populis, nihil firmum ac stabile videatur ..... vix dignum totius vitae studio putaverim.” W e n c k ; Oratio de usu iuris nat. 10, 11. 1.

3. A jog melletti buzgalom csak örök igazságának elismeréséből sarjadjik, a hol az hiányzik, hol erős közvéleményre izmosult jogérzelem nem istápolja a tételes jogintézeteket, ott elhal a jog iránti tisztelet, ott ingadoz az összes jogállapot, erőtlenné válnak a legszentebb írott törvények.
„Mag auch kein Richter seinen Arm leihen können gegen den Misbrauch der öffentlichen Gewalt, noch auch wie oft in alten Staatenein Priester oder Censor; nur s e l t e n wird der verdorbene Wille sein, der sich ungescheut über die Brandmarke der sittlichen Beurheilung hinaussetzt” S c h m i t t h e n n e r : Zwölf Bücher. III. 13, 1. E ü t v ö s . A XIX sz. eszméi 9. 10. 1. H á l l e r : Restaur, der Staatw. I. 413.1.
4. Korunk egész története nyílt tanúbizonysága a jogbölcseleti elvek befolyásának, népmeggyőződésekké válván átdomiták társadalmi szerkezetünk majdnem minden részeit, és alig létezik viszony, melyben hatásuk nyomaira nem akadnánk, alapos ismeretök tehát főleg napjainkban nélkülözhetetlen. „Seine Vernunft musz den Menschen im Rechte entgegenkommen, er musz also die Vernünftigkeit des Rechts betrachten, und diesz ist die Sache unserer Wissenschaft, im Gegensatz der positiven Jurisprudenz, die es oft nur mit Widersprüchen zu thun hat. Die gegenwärtige Welt hat dazu noch ein dringenderes Bedürfnisz, denn vor alten Zeiten war noch Achtung und Ehrfurcht vor dem bestehenden Gesetze da; jezt hat die Bildung der Zeit eine andere Wendung genommen, und der Gedanke hat sich an die Spitze alles dessen gestellt, was gelten soll. Theorien stellen sich dem Daseyenden gegenüber, und wollen alle an sich, und für sich richtig und nothwendig erscheinen. Nunmehr wird es specielleres Bedürfnisz, die Gedanken des Rechts zu erkennen und begreifen.” Hegel: Philos, d. Rechts 8. 9.1. – „Wollen die Leitenden wie die Geleiteten nicht dem Eigensinne verjährter Vorurtheile, oder der Anarchie wilder Gelüste anheimfallen, so bedürfen sie beide der klaren Erkenntnis« des Zieles, welches zu erreichen der Menschheit und dem Staate obliegt, der Staatsidee.” F i c h t e : Phil. Lehr. v. Rechte 1. 1. Lsd. R o t t e c k : VR. I. 91. 92.1.

51. §.

Haszna azonban még szembetűnőbbé lesz, ha tudományunk hatását a jog képezésére és alkalmazására vesszük tekintetbe. Mi a jogképezést illeti, a törvényhozó nem merítheti intézkedéseinek alapelveit más forrásokból, mint az örökös jog igazságaiból; ezeket tükrözik vissza a népek szokásaiban, ezek szolgálnak a bírónak vezérfonalul észszerű törvényszéki gyakorlat honosításában, a jogtudósnak véleményei fejtegetései megalapításában, ezek mindenkor, de főleg korunkban a jogfejlődés alkotó elemei sorába tartoztak.

1. A bölcséleti elveken nyugvó újabb törvénykönyvek tanulmánya, szükségképp tételezi fel az észjognak ismeretét.
2. Minden törvényszéki gyakorlatnak kezdete volt, a felmerült kérdéseket törvény hiányában valaha legelőször kellett eldönteni, az pedig csak természeti jogelvek szerint történhetett.
3. A római jogászok iratainak, a természeti jogelvek következetes kifejtése szerzé meg azon általános becsét, melynél fogva napjainkban is az alapos jogtudományának valóságos kincsaknáinak tekintetnek; de itt is az aranynak elkülönzése a salakoktól, az észjogi elvek ismeretét teszi szükségessé. (46. §. 1.)

52. §.

A magánjog körében kitűnik az észjog haszna a homályos törvények magyarázatában, a törvények hézagai s hiányainak pótlásában; mert a törvények szellemének, a törvényhozó az igazságra irányzott akaratjának kellő felfogására, a jog lényege és alapelveinek ismerete szükséges; a lételes jogforrásokban el nem döntött kérdéseket pedig a bíró, ha csak az igazságszolgáltatást teljesen megakasztani nem akarja, csupán a természeti jogelvek segítségével határozhatja el,

1. Habár a bírónak a törvény ellen, ha azt igazságtalannak tartaná is, itélni nem szabad, minthogy ellenkezőleg az önkény s részrehajláság tág kapuja nyílnék, fennmarad mégis az észjog használata a megérintett esetekben. R o l l e c k: VR. I. 89.1. B e l i m e: Philos, du droit. I. 160. 1.
2. Minden ügyet magában foglaló és eldöntő törvénykönyv az álmák országába tartozik; a legtökéletesebb törvényhozás mellett is leendnek esetek, melyekben még a joghasonlatosság sem nyújthat biztos vezérfonalat. Z e i l l e r: Nat. Privatr. 40. 1.

Az észjog segédforrási minőségét elismerik a népek törvényhozása: „Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio partim communi omnium hominum iure utuntur” l'r. 9. D. de iust. el iure

Az ausztriai törvénykönyv 7. §. nyílt szavakkal a természeti jogigazságokra utal, és a francia Code szerkesztői ezen törvénykönyv indokolásában hasonlólag ily szellemben nyilatkoznak: „Les juges doivent se déterminer par les règles de l'équité, qui consistent dans les maximes du droit naturel, de justice universelle et de raison.” Motifs du Code Civ. Franc. II. 46. 1. T e χ: Enc. Jurispr. 227. 1.

53. §.

Az á l l a m j o g b a n az észjogi elvek ismeretének szüksége még világosabb; hol tételes alkotmányos intézkedések hiányoznak, ott az államhatalom jogköre, egyedül az álladalom észszerű célja, a polgárok természeti jogai által korlátoltatik; alkotmányos államokban, a főhatalom szervezése”, a politikai tényezők jogköre, a nép befolyása körül történhetnek intézkedések, de az alkotmányos hatalmak összegének határai egyes statuspolgárok irányában, ismét csak az észből határozhatók meg, főleg ha irántuk kételemek vagy súrlódások támadnának.

1. Az észszeres államjogi elvek szüksége korunkban, minekutána nem csak a tudományban, hanem az életben is az álladalom észszeres felfogása általánossá vált, és történeti jogain kívül, az államhatalom mind azokat is igénybe veszi, melyek az álladalom fogalmából folynak, kétségkiviüli. S c h m i t t h e n e r : Zwölf Bücher v. Staat. III. 9. 1.
2. H a l l e r a fejedelmek és uralkodó testületek hatalmának korlátút egyedül a természeti jogban keresi. Restauration der Staatswissen seh. I 392-398. II. 217. 378. 1. Nyomosságát, tekintélyét elismerek régente és napjainkban; nevezetesek e tekintetben I. R u d o l f német császár szavai: „Nos licet in excellenti specula regiae dignitatis super leges et iura simus posili, legis tamen naturae praeceptis, caput nostrum sincere submitimus” V e r b ô c z y Hk. II. 3. ez. a király és ország törvényhozó hatalmát, csak „salvo divino naturalique iure” gyakorolhatónak monda, és hogy újabb példát idézzek, az 1848 évi francia alkotmány 3. ez. nyíltan kijelenté: „La republique française reconnaît des droits et des devoir antérieurs et supérieurs aux lois positives „

54. §.

A k o r m á n y j o g egyes részeire nézve az egyház és álladalom közötlí jogviszony, minthogy e társulatok saját körükben egymástól függetlenek, csak a természeti igazság szerint állapíttathatik meg; a büntető hatalomnak pedig alapja, célja, a büntetések mértéke, a beszámítás elmélete, kizárólag az észjogból származtathatók,

1. Hová vezetett az államjogi elvek ösmeretlensége, a pápa és császár közti harczok korában, az akkori vitairatokból G o l d a s t u s gyűjteményében tanulhatni.
2. A büntetőtörvénykezés átalakítása, az emberiség követelményeinek méltánylása, és azon borzasztó visszaélések megszüntetése, melyek a múlt századok büntető eljárását elundokíták, a tisztább jogelveknek a jogbölcseleti tanoknak általánosabb elterjedésének üdvös következményei.

55. §.

A nemzetek jogviszonyai közös törvényhozás hiányában, nagyobb részt az ész elvein alapulnak; a kötött szerződések csak részletesek, a szokások hiányosak, kiképezésök kiegészítésekre a természeti jogigazságok ismerete nélkülözhetetlen; végre a jogok sikeresítése harcz által történvén, annak habár tökéletlen szabályait ismét csak az észből merithetni.

1. A nemzetek közötti jogviszonyok bizonytalansága legtöbbször az önöség túlsúlyából ered, melyet egyedül a jogelvek általánosítása állal megszilárdult közvélemény útján, leküzdhetni. Lsd. „Nemzetek semlegességi viszonyai” című értekezésemet. Új magyar museum II. év. IV. füzetében.
2. A természeti jogelvek nyomosságát a nemzetek közviszonyaiban elismerék Europa s Amerika statusfériai, azokra vonatkozólag állitá Dánia híres statusministere gróf B e r n s t o f f: „Le droit des gens est inalterable, ses principes ne dependent pas des circonstances.” M a r t e n s : Erzähl, merkwürd. Fülle des neuer. Europ. Völkerr. Gott. 1809. I. 321. 1.

56. §.

Mivel továbbá a magán és állami észjog a belügyi, a nemzetek joga pedig a külügyi politikával legszorosabb kapcsolatban van, az észjog művelése ezen tudományokra is üdvös hatással volt és van, mit irodalmi történetök kétség kívül helyez, minthogy tanúsága szerint, csak az észjogi elvek kellő kifejtése után, indult nagyobb virágzásnak tudományos művelésök.

A jog és erkölcsiség elveit megvető politikának elméleti előképét rajzoló M a c h i a v e l l i, gyakorlati példáit a történet több véres lapja mutatja.

57. §.

Az eddig mondottakból világosan kitűnik, miszerint az észjog ismerete, mind azoknak, kik a megérintett tudományokkal vagy ezek alkalmazásával foglalkodnak, tehát a j o g t u d ó s o k és államfér fiak minden osztályainak feltétlenül szükséges.

1. Már a XVII. században *Seckendorf* az észjogot az államférfiak alaptudományának tekintette. *H i n r i c h s*: Geschichte des Natur- und Völkerrechts. II. 226. l.
2. Ez oknál fogva méltán serkenté *Wenck* a jogászokat az észjog művelésére mondván; „Etiam atque etiam admonendi mihi estis commilitones carissimi, ut qui liberalium studiorum vere amantes, non quotidiani tantum victus cupidí, qui iusti legum vindices, non asseclae superstitiosi, quiverae doctrinae ad posteros propagatores, non rabulae et leguleji esse velitis, ea in philosophiae castris stipendia mereamini, quae idoneum Themidis satellitem ornent atque deceant.” Oratio de usu Juris. Nat. 19. l.

58. §.

Mivel továbbá a bölcséleti jog, az emberiség végrendeltetésére oly lényeges hatású jogállamviszonyok észszeres megalapításával foglalkodik, a múlt és jelen eseményeinek erkölcsi megítélésére biztos kalauzul szolgál, tanulmánya minden nemünk nagy érdekeit átkaroló emberre nézve, nagy fontosságú.

Hogy az észjog főleg a lelkiismeret és társadalmi viszonyok kérdéseivel foglalkodó *lelkészekre* nézve nagy érdekű, bizonyítja: *Schau-mann*: Wissensch. d. NR. 63. 64. l. *V i r o a s i l*: J. N. P. I. 233. l.

59. §.

A mondottak után nem nehéz az észjogtan haszna ellen felhozatni szokott nehézségek czáfolatába bocsájtkozni; nevezetesen azoknak okoskodásaira, kik fölöslegesnek hirdetik az észjogot, mivel a tételes jog kimerítőleg szabályozza az élet minden viszonyait, vagy kik jogtörténeti kutatások, összehasonlítások által kívánnák pótolni a bölcséleti jogelvek alapos tudományát, feleletünk már fenebbi elmélgedéseinkben foglaltatik. (51-55. §§.)

1. Midőn a polgári élet rendes viszonyai megfogattatnak, a tételes jog százados tekintélye, habár csak perczekre elhomályosul, akkor csak az ész szava, és az ember belső érzületében viszhangra találó jogelvek, fékezhetik a szenvedélyek túlszaporogó árait.
2. Azoknak, kik az ész isteni adományát, melynek ócsárlását *Z a c h a r i a e* az öngyilkosság hajlamához hasonlítja, (*Vierzig Bücher* I. 428. l.) elégtelennek állítják, a társadalmi élet feltételeinek megalapítására, *C i c e r o*val mondhatjuk; „Quid est autem non dicam in homine, sed in omni coelo atque terra ratione divinius” *D s* Leg. I. 16. továbbá: „Quibus enim ratio a natura data est, iisdem etiam recta ratio data est, ergo lex, quae est ratio in iubendo et vetando.” *D e* Legib. I. 12. – *A q u i n o i* *S z*. Tamás (*Régim. Princ.* I. 6.) az isteni jogot kinyilatkoztatott és természetire osztá, elismervén hogy az ész szava az isten szava; hasonló felfo-

gásra találunk Gratiánnál . I. D. I. és Roye jezsuita teljes joggal az észre nézve monda: „Neque ad sapientiam suam, neque ad relictatem hominis accomodate Deus egisset, si eum naturalis isthoc praesidio destitimet” Ethica et Jus. Nat. 71. 1.

60. §.

Az írók véleményei egyes tárgyak iránti szétágazásából mentett ellenvetés, az észjog hasznát meg nem ingathatja, mert az az egyéni felfogások természetünkben gyökerező különbségéből veszi magyarázatát, és tételes tudományokban *sem* hiányzik, mint a vallások ágazatai és törvények értelme fölötti viták bizonyítják. A mi az észjogi elvek állítólag káros és veszélyes befolyását illeti, az egyáltalában nem áll, mert az igazság nem lehet veszélyes; mi annak világító szövétnekénél elenyészik, életerővel nem bír, áltanok ellen pedig, épen az alapos tudomány szolgál óvszerül, és egyesek visszaélései meg nem szüntethetik az okszerű alkalmazásnak üdvös hatását.

1. Ha mind azt haszontalannak, valótlannak mondanók, mi fölött az emberek véleményei szétágaznak, nem volna többé igazság, melyet annak elismerni lehetne; és a tapasztalás tanúsága szerint épen a gyakorlati jogelvek alkalmazásában a legeltérőbb vélemények egyesülését szemléljük: „Allein bei aller Mishelligkeit .....ist nicht zu vergessen, dasz wohlgesinnte Männer in der praktischen Philosophie niemals durch so tief begründete Streitigkeiten getrennt werden, als bei theoretischen Gegenständen.” Herbart: Analyt. Bei. des Naturr. XV. 1. Egyébiránt e tárgyra vonatkozólag jól monda Wencck: „Si quis nos prohibeat, quominus actemas iusti aciniusti leges anquiramus, et e ratione derivemus, quarum ope omnes omnium populorum leges ex parte saltern examinemus, idem artifices ac philosophos de pulchri notione vetet quaerere, fuere enim homines hodieque sunt, quibus nigra ac tetra africanae mulieris faciès, pulchrior Venere medicea videatur.” Oratio de usu iuris, nat. 73. 1.
2. Az észjog egyes tételei, mint a jog föelvének folyamánai, annyiban alaposak, mennyiben abból okoskodás útján leszármaztathatok; mi a körülmények bonyodalmainál fogva, nem mindenkor oly könnyen és világosan történhetvén, ebből is a nézetek nem csekély különbsége ered. Az észjogban vannak tehát egyes bizonytalanságok, de a tételes jogban, hol minden rendelkeznek önálló ereje és érvénye van, annál többek az ellentétek. Rotteck: VR. I. 60. 61. 1.
3. Ha a visszaélésekből merítenők az intézetek becse fölötti ítéletünket, akkor az atyai hatalmat, mely Romában gyermekölésre, a házasulatot, mely keleten a nők rabszolgaságára, a vallási buzgóságot, mely anyyi vérontásra vezetett stb. hasonlólag kellene kárhoztatnunk.

61. §.

A kik végre azt, mi a természetten gyökerezik, minden oktatás és tudományos tárgyalás nélkül felfoghatónak, és azért az észjog rendszeres tárgyalását fölöslegesnek mondják, a népszerű fogalmak és tudományos alaposság, az egyszerű alapelvek és azoknak a társadalmi élet bonyodalmas viszonyaira való alkalmazása közötti különbséget, nem veszik tekintetbe.

1. Ezen ellenvetésre jegyzé meg Hegel: „Jeder Mensch hat Finger, kann Pinsel und Farben haben, darum aber ist er noch kein Mahler. Ebenso ist es mit dem Denken. Der Gedanke des Rechts ist nicht etwas, was jedermann aus erster Hand hat, sondern das richtige Denken ist das Kennen und Erkennen der Sache, und unsere Erkenntnis soll daher wissenschaftlich seyn.” Philos. de Rechts. 9. I.
2. Azokról kik a történetre támaszkodva, de figyelembe nem véve tanait, az egész észjogot egyesek képzelődési tehetsége szüleményének tekintik, ép oly velösen mint szépen mondja P f i z e r P á l: „Welch einen beschränkten Begriff vom Leben der Natur und Geschichte, müssen diei enigen haben, welche beständig von natürlicher und geschichtlicher Entwicklung reden, und doch die fortschreitende Herrschaft des vernünftigen Rechts, als eine natürliche Entwvicklung des geschichtlichen Lebens nicht begreifen wollen.” Lsd. továbbá F i c h t e: Phil. Lehre von Recht. 4. I.
3. Az észjogtan hasznáról bővebben értekeznek:

S t i e r: De usu iuris nat. Heimst. 1683.

W a l t h e r: De utilitate iuris nat. Giessae. 1720.

Wolf: De necessitate methodi scientif. et genuino usu J. Nat. et Gent-Halae. 1741.

S c h m i d t: Orat. de utilitate Juris nat. Vittenb. 1781.

M e y e r: Dissert. Jus Nat. esse basim studii iurium. Ratisb. 1714.

Hoop: Disput. de usu iuris nat. in iudic. Ultraj. 1773.

W e d e k i n d: Von den besondern Interesse des Natur- ». alig. Staatsrechts. Heidelb. 1793.

W c n c k: Oratio de usu iuris naturae. Lips. 1821.

Wall: Oratio de phil. iuris doctrina hac nostra aetate multis iniuste conlemta. Gron. 1826.

„ P r i j s v e r h. over hegt bestan, den aard, en den behandeling va het Naturregt. Amst. 1833.

62. §.

Az észjogtudomány hatása nagyobb részt, előadása czélszerű módszerétől tételeztetik fel. Szükséges annál fogva mindeneke-lötte, hogy a f ő l v e k megalapítása kellő ítézzettel történjék,

azok természeti forrásaikból származtassanak; az egyes tételek pedig minden szélsőségek és külső érdekek mellőzésével, következetes okoskodás útján fejtsenek ki.

Az ítézeti rendszer honosítása Kant Immanuel főérdeme. Virózsil: Jus Nat. Priv. I. 329. I.

63. §.

Az egyes tanokra nézve óhajtható, hogy azok szabatosan, elkülönítve minden idegenszerű kérdésektől, tova az iskola fellegzéseitől, s figyelemmel a gyakorlati élet szükségéire, kellő világossággal tárgyaltassanak; mert tudományunk az élet tudománya; célja: hatni a kedélyekre, a közvéleményre, honosítani az igazság uralmát, közelítőleg létesíteni a jogosság eszményét, mi csak az említett úton történhetik.

1. Az életben az igazság, erkölcsiség s eszélyesség egybekapcsolandók; az elméletben ezen tárgyak elkülönzése a társas viszonyok kellő felfogásának az alapfeltétele.
2. Mily káros befolyással volt némely német jogbölcselek homályos és fellegző írmódja, tudományunk története mutatja; mert ha valamely tudományra, úgy leginkább a miénkre alkalmazható Garvónak Kant által idézett mondata: „Eine iede philosophische Lehre müsse, wenn de.i Lehrer nicht selbst in den Verdacht der Dunkelheit seiner Begriffe kommensoll, zur Popularität, einer zur allgemeinen Mittheilung hinreichenden Versinnlichung, gebracht werden können.” Metaphys. Anfangsgr. der Rechtslehre. 4. I.
3. Tekintettel a gyakorlati használatra, tanácsos a tanok elrendezésében a tételes jogban elfogadott felosztáshoz ragaszkodni, hogy így tudományunk nem csak tartalmára, hanem alakjára nézve is kalauzul szolgáljon a tételes jogszabályok tömkelegében.
4. A bölcseleti és jogászai észjog közötti különbség, melyet a német egyetemknél hajdan tettek, józan értelemben csupán azt jelentheti, hogy ezen mind a két körhöz tartozó tudományt elvontan a jogélet szükségéitől vagy különös figyelemmel arra tárgyalhatni, más értelemben merő képtelenség. Nettelbladt: Syst. Elem. Jur. Nat. 11. I. – Rüdiger: Vernunftrecht. 26, I. Pölitz: Staatswissenschaften I. 46. I.

HATODIK FEJEZET.

Észjogtan története.

64. §.

Az észjogtan irodalmi története, ezen tudomány fejlődése és művelésének rendszeres előadása, mely mivel annak viszontagságaival, íróival, ezek érdemei s tévedéseivel megismerteti közvetve további kiképezésére is befolyással van.

1. Az észjognak mint olyannak, sem belső sem külső története nincsen; ha csak az alatt az észjogi elveknek külön népeknél miként történt alkalmazását nem értenők; ezen tekintetben Schaumann három korszakot, úgymint az érzékiség, érzelem és ész uralmáét különböztette meg. Wisensch. des NR. 33. 1.
2. Baroli az észjogtan története köréhez számítja: művelési fokozatainak, könyvészetének és nevezetesebb írói életviszonyainak előadását; mi c fejezetben az elsőre szorítkozunk, a másodikat pedig a következőben adandjuk, a harmadik feladásunk határain túl esik. Diritto Nat. I. 33. I.
3. Az észjogtan története érdekes már magában, még érdekesebbé válik, azon hatáznál fogva, melyet a jog s állambölcseleti elméletek korunk politikai fejlődésére gyakorolnak. VV a r n k ö n i g: Rechtsphilos. 10, 1 W e l c k c r: Heidelb Jahrb. 1817, 4. sz. 209. 1.

65. §.

A társadalmi élet szükséges következménye az együtt létező egyének közötti jogviszonyok valának; azok a népek életéből fejlődő szokások, vagy a mennyiben ezek elégtelenek kételyesek lettek volna, írott törvények által szabályoztattak. Már ezen nemünk őstörténetéből reánk szállott hagyományok, kétség kívül helyezik, miszerint vannak örökös változhatatlan jogelvek, melyek mint a társadalmi élet nélkülözhetetlen feltételei, az emberi természetben gyökereznek.

1. A jog s kötelezettség, személyes szabadság, tulajdon, polgári összerződés stb. eszméire tisztábban homályosabban már az ókor népeinél akadunk a joggal mondja N a l l e r: „Es ist kein Dichter, kein Historiker, kein Philosoph des Alterthums, in welchem nicht von diesen angeboren

natürlichen und göttlichen Gesetz die Rede wäre,“ Restaur, des Staatgv. I. 396. 1.

2. Azon számos adatokról, melyek a régi népek, névszerint a h é b e r e k e g y i p t o m i a k , i n d u s o k stb. ebbeli nézeteiket felvilágosítják lsd:

Ludovici: Hist. Juris Nat. 17-28. l. l. R ü d i g e r : VR. 30 44. l.

V i r o z s i l : Jur Nat, Priv. I. 266. l. A h r e n s : Naturrecht. 379-380. l.

66. §.

A népek törvényei és szokásaiban nyilvánuló jogigazságokat rendszeresíteni, az előítéletek salakjaitól megtisztítva biztos alagra Visszavezetni, és így nemzeti intézetek fölött elmélkedve, az észjogot tudományilag megalapítani, csak a mind inkább növekedő értelemtehetség fejlődésének, a kedvező körülmények összevágó hatásának volt és lehetett eredménye.

67. §.

Az észjog tehát tárgyra nézve az emberiség társadalmi öszlétével egykorú, rendszeresen csak az újabb időkben műveltetett; minél fogva irodalmi történetét két főszakaszra oszthatjuk; az első, mely töredékes művelését tárgyalja a legrégebb idők óta a XVII. század kezdetéig, de G r o o t H u g ó i g ; a második, rendszeres tárgyalásának szaka attól napjainkig terjed. H u f e l a n d nyomán E g g e r , V i r o z s i l , B á n ó , stb. az észjog történetét három korszakra osztják, úgy hogy a harmadikat részint T h o m a s i u s részint K a n t t a l kezdik. M a u r e n b r e c h e r tapasztalati, történeti és észleges természetjog szakát különbözteti meg: Grundzuge eines Systems des Naturrechts. Bonn, 1839.

Első cikk.
Észjogtan töredékes művelése.

Első cím.
Ókor.

68. §.

Az ókor népei közül, az észjog tudományos művelése első zsengéire a görögöknél akadunk, kik hónuk kedvező éghajlata alatt, kitűnő elmebeli tehetségeiknél fogva, a polgári szabadság ölében, valamint a bölcseletnek általában, úgy a jogbölcseletnek is vetették meg alapját; kiképezésére azonban a bölcseletnek többi ágaihoz képest, aránylag keveset tőnek.

1. A jog a görögöknél önálló tudományá nem emelkedett, hanem a politika kiegészítő részének tekintett. „Considerabatur iustitia tamquam virtus, et comendabatur a philosophis, sed propria nulla habita est iuris disciplina” Tex: Enc. Jurispr. 35.36. §.
2. Hesiod és Homer jognézeteiről lsd. A l i h n: De idea iusti, quialis fuerit apud Homerum et Hesiodum. Halis. 1848.

69. §.

Pythagoras, (sz. 584. f 500. K. e.) ki az első, általános igazságokra emelkedett, megkezdé a jog fölötti bölcseletet; az állításainál fogva az emberek egyenlőségén gyökerezik, és a társadalmi erők és viszonyoknak az összhang elve szerinti szervezet lélegzetében áll.

Befolyásáról Plato nézeteire lsd. H u n f a l v y: Platóni köztársaság. Új magy. múzeum. I. év. 278. I.

70. §.

A sophisták veszélyes tanai ellen, melyeknél fogva az ész szabályain alapuló önálló jog lételet tagadván, a hatalmasak önkénvét a jog forrásának állíták, Socrates (sz. 469. † 400. K. e.) emelé szavát; és ezen a jog és erkölcsiségi egyaránt megrendítő

tételök czáfolatához fogván, a görögöknek az elméleti bölceletre irányzott figyelmét, a gyakorlati életkérdések fontosságára irányozá, a nélkül azonban, hogy a joggal tüzetesen foglalkodott volna.

1. Socrates, kiről Cicero monda, hogy a bölceletet az égből a földre hozá, már az észjogot minden törvényhozás örökérvényességű természeti alapjának állítá. Xenophon: Memor. Socrat. L. IV. c. 4.
2. A sophistákról Isd. Geel: História critica sophistarum. Lugd. Batav. 1823.

71. §.

Plato (sz. 430. f 348. K. e.) Socrates tanítványa a bölcsészet minden ágait lángesze termékeivel gazdagítá; főfigyelmét azonban a gyakorlati bölcséletnek szentelé, és a köztársaság és törvényekről írott munkáiban, a legelső tüzetesen tárgyalá az álladalom elméletét, de inkább politikai mint jogi szempontból.

Plato az igazság kelletinél tágasb fogalmát állítá fel; és azt az emberi erények tökéletes öszhangába helyezé. Räumert: Geschichtl. Entw. d. Begriffe v. Recht. Staat u. s. w. 15.1.

72. §.

A köztársaságról szerzett munkájában tökéletes álladalomnak eszményét adá; az álladalom czélja az erény eszméjének valósítása, lételének oka a munka felosztásának szüksége, minél fogva a nép három osztályra szakad: a munkások, vitézek, és kormányzókera; azoknak czélszerű nevelése az álladalom biztosítéka, annak elrendezése az állambölcelet nem csak fő- hanem egyedüli feladata; hogy pedig a magán érdekek befolyása egyensúlyoztassék, egész tervét a magánjog elnyomására épité, és az embert a polgárban végkép elsüllyeszté. A törvényekről szóló iratában a fenálló intézeteket gyakorlati szempontból vizsgálta, a törvényhozás végczélját az erények öszzegének kifejtésébe, főfeladását pedig abba helyezé, hogy az álladalmat a szabadság és egyetértés kapcsai által öszszefűzött testületté emelje.

1. Plato az emberi lélek fõtehetségei szemléletéből kölcsönözött hasonlítás szerint, a bölcseséget a kormányzók, a bátorságot a vitézek tulajdonának, a mérsékeltséget és igazságot állodalma éltető elemének állítá.
2. Az egyes osztályok nevelése, rendeltetésükhöz képest intéztetik el; a magánérdekek kigyökerezésére a tulajdon eltörlését, nők közösségét, gyermekek nyilvános nevelését javallá.

3. Habár Plato állama, melyet ő Kallipolisznak (Szépvárosnak) nevezett, a nöközőség kivételével, a görögök államszerkezetével kirívó ellentétben nem állott, tagadhatlan igazságú mégis Stahl ítélete: „Er opfert den Menschen, sein Glück, seine Freiheit, selbst seine sittliche Vollendung; denn dieser Staat besteht nur um sein selbst, um der Herrlichkeit seiner Erscheinung willen, und der Bürger ist nur bestimmt als dienendes Glied, sich in die Schönheit des Baues zu fügen” Philos, des Rechts I. 17. 1. Fényoldalait lsd: Hun fal vy: Platóni köztársaság. i. h. 282. 1.

73. §.

Más ösvényt követett tanítványa Aristoteles (sz. 384. † 322. K. e) ki a tudományoknak majdnem tökéletes encyclopaediáját tartalmazó munkáiban, a gyakorlati bölcselőre nézve is új korszak alkotója lett. Az igazságot öszhangzólag nézeteivel az erényről, az igazságtalanság elkövetése és szenvedése közötti állapotba helyezé; annak a többi erények fölötti elsőbbségét, a természeti és tételes, a magán és közjog, sőt a jogosság és erkölcsiség különbségét is megérinté.

1. Aristoteles a gyakorlati bölcselőt három részre: ethikára, politikára és oeconomiára osztá.
2. Az igazságot a hajnal és alkonycsillagnál ragyogóbbnak állítván, szoros összefüggését az egyenlőséggel már akkor is sejtíté. Eth. ad Nic V. c. 3. 4. 5. 10. Ethic. ad Eudemum. Libri Magn. mor. I. c. 12. 15.16. 17. főleg 27. Érdemeiről lsd. M e i s t e r: Naturrecht 87-89. I.

74. §.

A politikáról írott könyveiben a történetet nagyobb figyelemre méltatta mint Plato; állításai szerint az álladalom az emberi természetben alapszik, végczélja a közjó előmozdítása; az államalkatok három neme létezik, az egyed jobbág és népországlat; a kormányzat főjogai: a törvényhozó, bírói s végrehajtó hatalom. Elvei még jelenleg is, az álladalmi tudományok némelly tanainak alapjául szolgálnak.

1. A három egyszerű államalkat kapcsolatából , még mások is származhatnak; mindegyikök jogszerű, míg az országglók önérdelkeiket alárendelik a közjónak; ellenkező esetben az egyedországlat zsarnoksággá, a jobbágországlat kevesd-, a népországlat pórúrsággú fajul.
2. Aristoteles a tulajdonjog és családi élet védnöke, azt még is kellettnél szűkebb korlátok közé szorítá. Lsd. Az észjogtud. fejlődése című értekezésemet. Tudományt. XII. köt. 1842. 333. I.

75. §.

Plato és Aristotelesben a görögök jog és államtanának tökéletes rajzát találjuk. Plato fellengző eszményeitől elragadtatva a gyakorlati élet viszonyaira kevés figyelemmel volt; Aristoteles nem annyira a legjobbat, mint a gyakorlatilag kivihetőt számba vévén, a körülményeknek annyira hódolt, hogy empirismusa az ész kívánalmait ki nem elégíti; ekként már két évezred előtt, Göröghon legjelesb fia iритаiban a még jelenleg is, a tudomány és élet terén küzdő bölcseleti és történeti iránynak csiráira akadunk.

1. A többi görög bölcselek között, a stoicusok öszhangban rendszerük szellemével, az igazságnak függetlenségét az emberi önkénytől nyiltan elismerek, és a római jogászok nézeteire nagy befolyással voltak. Meister: Naturrecht 91. I. Ahrens: NR. 383. I.
2. Theophrastus a törvényekről irt munkája (Cicero de finib. V. 4.) elveszett; Polybius történetében (VI. 3.) a külön államalkatokról elmélkedett; Xenophon Cyropaediájában tökéletes egyedországlatnak a mintáját állítá fel. A görög bölcselekről bővebben lsd. Stahl; Phil, d. R. I. 35-46. I. Maillheis: Über die platonische u. aristotelische Staatsidee. Greifswald. 1848. St ihr: Vom Staatsleben nach platonischen aristotelischen u. christ. Grundsätzen. Berlin. 1850.

76. §.

A rómaiak a tudományok majdnem minden ágaiban a görögök tanítványai, azokat a jogtudomány művelésében jóval felülhaladták, és jogtudósai iratai még korunkban is a legműveltebb nemzetek polgári törvényhozásai alapjául szolgálnak. Ok a jogot a törvénytől szoroson megkülönböztették, az ész elvein nyugvó, minden tekintélytől független jognak lételét elismervén, azt a gyakorlati élet terén is alkalmazni iparkodának, de biztos alapfogalmak hiányában, az észjog tudományos művelésére csekély befolyással voltak.

1. A rómaiak ismeretes jogszabálya: „Honesté vivere, alterutn non laedere, suum cuique tribuere.” (§. 3. J. de inst. et iure) világosan mutatja, miszerint a jognak gyökerét nem a tételes törvényekben keresek.
2. A római jogtudomány virágzásának főokai törvénykezésük rendszerében, a jogtudósok befolyásában az igazságszolgáltatásra, és összes statuséltre rejlik. Rotheck: YR. I. 109. I. Virozsi: Jus Nat. Priv. I. 271. I. Tex; Enc. Jurispr. 38. §. es De insigni honore, quo habiti fuerint Philosophi apud Graecos, tum Romae J. Cti. Amstelod. 1820.

3. A Sabinianusok és Proculianusok iskolájáról, melyekben A h r e n s a bölcseleti és történeti iskolák különbségét látja, lsd. T e x: Enc. Jurispr. 342. §.

77. §.

A római írók között említésre méltó M. Tullius Cicero, (sz. 106. † 43. K. e.) ki nagyobb részt napjainkban feltalált, a törvények és köztársaságról szerzett könyveiben, a jog s álladalomról elmélkedvén, részint Plato, részint a stoicusok elveit követte, és a természeti igazság több tételeit legnagyobb világosság-szabatossággal fejtette meg; a tudomány mélyebb megalapítására azonban nem hatott.

L. Annäus Seneca (sz. 2. K. e. f 65. K. u.) a stoicusok elveinek terjesztése által, azok irányában működött, és a rabszolgák emberiségi jogait elismerte. De benefieis III. 20,

78. §.

Az ókor legműveltebb két nemzeténél tehát a bölcseleti jognak csak zsenge csiráját látjuk sarjadozni, ápolva néhány lángeszű férfiatól, kik azonban maguk is koruk előítéleteinél fogva, a jog valódi természetét inkább sejdíték, mint egész tisztaságában felfogák, és azért csak anyagot szolgáltattak az észjog kedvezőbb körülményekbeni sikeresebb művelésére.

1. A keresztény vallás jótékony befolyásáról az észjog gyakorlati alkalmazására lsd. Busz: Über den Einfluss des Christenthums auf Recht u. Staat. Freib. 1841. Troplong: De l'influence du Christianisme sur le droit civil des romains. Paris. 1843. V i r o z s i l: Jus Nat. Priv. I. 274. 275. 1.
2. L a c t a n t i u s, sz. A m b r u s, és sz. Á g o s t o n, nézeteit a jogról röviden adja elő A h r e n s: Naturrecht. 390. 392, I. magy, 332. 333. 1.

Második cím.
Középkor.
 79. §.

A római birodalom feldúlásával és az európai státusok szerkezetét megrendítő népköltözéssel kezdődik a középkor, melyben az érzelmek legnagyobb gyöngédsége a legundokabb kegyetlenséggel, a minden korlátot túlhaladó féktelenség a legnyomasztóbb szolgálattal párosul, és majd a fejlődés és virágzás örvendeztető, majd vészteljes romlások, vért fagyalaló pusztítások szomorú példáit szemléljük.

A középkor az európai nemzetek serdülési kora, számtalan árnyoldalai mellett, a haladás vigasztaló jelei sem hiányoznak. Lsd. Welcker: Mittelalter című czikkét Staatslexicon. X. 604-637. 1. és Az eszjogtudomány fejlődéséről értekezésemet i. h 362. 363. 1.

80. §.

Ezen, jelen állapotunkra nézve oly nagy fontosságú és eredménydus időszak, a bölcséleti tudományokra kedvező befolyással nem volt; a tettek és harcok qma korában a tudomány a zárdák czelláiba menekedett, és tova a gyakorlati élet frisítő fuvalmától iskolasággá merevült, minél fogva ezen idő vas szorgalmú nagy tehetségű férfiai főfigelmöket az emberi ész határait túlhaladó kérdések megfejtésére, Aristoteles magyarázására, és az elmék szabad röptét gátló dialektikai szóvitályokra fordíták.

Még a XVII. században panaszkodva monda de Groot: „Utinam principatus ille, ab aliquot hinc saeculis non in tyrannidem abiisset, ita ut Veritas, cui Aristoteles fidelem navavit operam, nulla iam re magis opprimatur, quam Aristotelis nomine.” Proleg. XLII.

81. §.

Az államtan tekintetéből említendő Aquinoi Tamás (sz. 1224. † 1274). ki az emberiség legfőbb törvényét az istentől származtatja; az minden lénynek természetében gyökerezik, örökös, változhatatlan, egy; az emberi törvények csak annak bővebb

kifejtései, és rendeleteihez idomítandók; az emberi természet főerénye az igazság, de a boldogságon kívül, melyhez annál fogva juthatunk, van még egy magasabb, melyre a hit, remény és szeretet vezet; amaz az álladalom, ez az egyház feladata. — „De regimirie principum” című iratában a kormányalakok külön rendszereinek jeles bírálátát adá.

T a m á s szerint a tételes törvény a természetiből, vagy szorosabb meghatározás vagy következtetés útján ered. (per determinationem vei conclusionem.)

82. §.

A bolognai egyetem jogtanítói a XII. és XIII. században felélesztvén a római jog tanulmányát, a parlagon hagyatott jogtanra fényesebb kort deríteni készültek; de a mostoha körülmények súlya részint elfojtá, részint zsengejében eltörpíté igyekezeteiket. A glossatorok Justinian és Gratian fölé emelkedni nem mervén, csak a holt betűhöz ragaszkodtak, és Verulamii Bacon mondása szerint, a római jog tekintélye által mintegy lebilincselve, még a nemzetek fenálló szabadabb intézvényeit is, az imperátorok önkényes rendelményeinek feláldozák, és ily módon rést nyitottak, azon ferde és igazságtalan törvényelveknek, melyekből a középkor törvénykezésének kegyetlensége, mint magvából csírázott.

83. §.

A bölcelet és tételes jog, az észjog gyökere és gyümölcse, ekkép elhanyagoltatván, nem csodálhatni, hogy tudományos művelésének még nyomára sem akadunk. IV. és V. Henrik, I. és II. Friderik, Bajor Lajos német császárok, Szép Fülöp francia király viszállkodásai a római pápákkal, alkalmat nyújtottak ugyan közjogi értekezésekre, és többek között a híres Dante Alighieri (sz. 1265. † 1321.) „De monarchia” című értekezésében, Menandrinó Marsilius, (f 1328.) Occam Vilmos († 1347.) ferenczrendi szerzetesek, Berenburg Lipót († 1354.) bambergi püspök e téren kísérlek meg erejüket, de mind ők, mind e véleményharcz többi bajnokai védokaikat a római vagy kánoni jog forrásaiból merítvén, a bölceleti jogtanra csekély világosságot derítettek.

1. Az e tárgy körül készült értekezések találhatók: *S c h a r d*: Syntagma tractatum de imp. iurisdictione. Basil. 1566. és *G o l d a s t i*: Monarchia imperii. Francf. 1614. II. köt.
2. Tekintvén a középkori viszonyokat méltán állítá *F r i e s z*, hogy az észjogtan történetében Cicerótól a XVI. századig, mintegy röpülve haladhatni. *Geschichte d. Philos. Halle, 1840. II. 465.1.*
3. Bővebben tárgyalja ezen kor termékeit *S c h m a u s z*; *Neues System des Rechts der Natur. Gott. 1754. I. 97-107. 1. és S c h ö n*: *De Litteratura aevi medii. Vratisl. 1838.*

Harmadik cím.

Újkor.

84. §.

A XV. század vége felé és a XVI. kezdetén, több kedvező körülményeknél fogva, az emberiség történetének új korszaka nyílik. A görög birodalom feldúlása által Európa legszebb tartományainak egyike, a barbár ozmánok hatalma alá kerülvén, a műveltség ama tájékon végkép elenyészett; de a menhelyet kereső görög tudósok, a régi classicus írók megkedveltetése s terjesztése által, nyugaton a haladás előmozdítóivá lettek. Colon fölfedezvén egy új világot az emberi ismeretek láthatárát minden sejdítésen túl kiterjeszté; a vallási mozgalmak Némethonban, áthatván Europa legnagyobb részét, minden felekezet híveit a harcz diadalmas kivívására nélkülözhetetlen tudományok művelésére buzdíták; végre a könyvnyomás sokszorozván a szellemi közlekedés eszközeit, a haladás és tökélyesedés leghatalmasabb rugójává lett.

A reformátorok jogbölcseleti nézeteiről, névszerint *M e l a n c h t o n* befolyásáról az iskolaság fentartására lsd. *L u d o v i c i*: *Hist. Juris Nat.* 28. 1. *H i n r i c h s*: *Geschichte des NR.* I. 8 – 11. 1. *Z a c h a r i a e*: *Dissertatio de iurisprudentia Lutheri. Vittenbergae, 1802.*

85. §.

Az eszmék e forrongást szakában, ragyogó de fájdalom vészthozó meteor gyanánt tűnt fel *M a c h i a v e* 11 i Miklósnak (sz. 1469. † 1527.) a fejedelemről irt munkája . melyben valamint *Livius* fő-

lötti beszélyeiben a köztársaság, úgy az egyedországlat elméletét megalapítani szándékozik. – Főelvének az eszközöknek céljok általi szentesítését vállal; tanítása szerint a jog és igazság fogalma a tételes törvények következménye, és nem az állampolgárok boldogsága, hanem az uralkodók önhaszna az álladalmak alaptörvénye. Ily szellemben a monarchiái országlás mi módóni kezeléséről értekezvén, a fejedelmeket az ész örök parancsolatai, erkölcsi törvényei alól kiveszi, alattvalóikat minden jogaiktól megfosztja, és mindent mi szent és becses kigúnyolván, a hitet, őszinteséget, vallásosságot, a hatalom öregbítésére használandó közegeknek rajzolja.

1. *Machiavellia* florenczi köztársaság korlátnoká, és több fejedelemhez követje, éles eszű de feslett erkölcsű férfi volt.
A r t a u d : Machiavell son genie et ses erreurs. Paris 1833. II. köt.
V e n e d e y : Machiavell, Montesquieu, Rousseau. Berlin. 1850.
E b e l i n g : Machiavell politisches System. Berlin. 1850.
M u n d t : Machiavelli, u. der Gang d. europ. Pol. Leipz. 1851.
2. Ezen férfi nagy befolyásáról a politikai tudományokra és annak okairól
I s d : *W e l c k e r* cikkét Staatslexicon X. 697. *L R a u m e r* : Gesch. Entw. 27. 1.
3. *S c h l e g e l* azon állítását illetőleg, hogy Machiavelli római jellemű volt, *I s d* : *S t a h l* : Phil. des Rechts. I. 212. 1.

86. §.

Mi indította legyen *M a c h i a v e l l i t* e munka kiadására, őt ki mind életében, mind egyéb munkáiban a népuralom hő védnökének mutatkozott, szabadsága hivatalaitól megfosztatott, akarta-e a monarchiái rendszert honosainál gyűlöletessé tenni? vagy Olaszhon egységeért és függetlenségeért buzogván tanait kizárólag e célra kíváná alkalmazni? vagy a materialismus által megrendített erkölcsi elveinek, a medicei család kegynerési vágyának tulajdonithatni munkája szellemét? az a szerző erkölcsi jellemének igazolására fontossággal bír, de a munka vészteljes tartalmán, ádáz befolyásán mit sem változtat.

1. Machiavelli indokairól *I s d* : *W e i t z e l* : Geschichte d. Staatw. I. 144.
 1. *G e r v i n u s* : Hist. Schriften, I. 85. 1. *W e l c k e r* : Staatslexicon X. 700-703. 1. Kedvező ítéletet hoz Machiavelliről *B a I o g h* : Philos. Pályám. 71. 1.
2. Tanái oly veszélyesek a fejedelemségre, hogy *R o u s s e a u* munkáját a republikánusok könyvének monda, és II. *F r i d r i k* porosz király

czaiolatát fejdelemi kötelességének tartá. Antimachiavell ou essai critique sur le prince de Machiavell. Gött. 1751.

87. §.

Ugyanazon időben Moore Tamás (sz. 1480. † 1535.) Angolhon nagykancellára, kora erkölcsi romlottságában fentartván tiszta férfias jellemét, legélesebb ellentétben Machiavellivel, a statusról irt munkáját az erkölcsiségre alapítá, de az ész eszményei iránti ihlettségétől elragadtatva, az emberi természet gyarlóságánál fogva létesíthetetlen áladalom képzemenyét fejté ki, mely minden hiányai daczára, magasztos érzelmeinek örökös bizonyítványa marad.

1. Moore a birtok meghatározott mennyiségét, jogok sőt ruházatok egyenlőségét, évenkénti hivatalnokválasztást örökös fejdelemmel stb. állítá szükségesnek.
2. Ezen erényes férfiról Isd. Raumer: Gesch. Entw. 29. 1. W a r n k ö n n ig: Rechtsphil. 37. I. Hugo: Naturrecht. 18. §. és Ü H i n g e r; Morus Utopia, Leipz. 1846.

88. §.

Franciaországban a híres Montaigne (sz. 1533. f 1592.) az emberi természetben gyökerező törvényhozás lételét tagadá, és a jog és jogtalanság közötti különbséget a nevelés és szokásból származtatta. Barátja de la Boëtie István (sz. 1530. f 1563.) a zsarnokság eredetét, természetét és közegeit taglalván, lehetségét kizárólag a népek szolgai lelkületének tulajdonítá.

Boëtie munkája: „Discours de la servitude volontaire, ou le contrain,” Montaigne által bocsátatott közre. Essais, Bordeaux. 1580.

89. §.

Nagyobb mérséklettel fejtegeté Bodin János (sz. 1529. † 1596.) toulousei jogtanár, nagy olvasottságú s a történetekben jártas férfi a fejedelmek és népek közti viszonyokat, legtöbbnyire azonban Aristoteles elveit követvén, hazája és kora körülményeire kelleninél kevesebb figyelmet fordított. A tudós Lipsius löweni tanár (sz. 1547. †1606.) Machiavelli ellen irt munkájában a fejedelmeknek szóló erkölctant adván elő, legtöbbnyire a görög s római classicusok véleményeit szedte össze.

1. Bodin a fejedelmek hatalmát istentől származtatá, őket azonban az isten és természet törvényének megtartására kötelezé; a monarchico-democratiai államalkatot legtokéletesebbnek tartá.
2. A köztársaságról írott munkáján kívül, „Juris universi distributio” című értekezésében, a jogtudományt bölcséleti elvekre alapítani törekedett.

90. §.

A vallási és álladalmi sűrlődások szűlte véleményharczban a fejedelmi hatalom határaitól többen értekeznén, két ellentétben álló iskola támadott; a monarchomachok között a scót történet-író Buchanan György (sz. 1506. † 1582.) a Junius Brutus neve alatt ismeretes Lan guet Hubert (sz. 1518. † 1581.) a francia ligát védelmező Mariana János (sz. 1536. † 1623.) és az elvesztett paradicsom híres költője Milton János (sz. 1608. † 1674.) a legnevezetesebbek. A fejedelmi jogok védnökei sorából Barclay Vilmos, Arnisaus Hening, és a bő olvasottságú Saumaise Claudius (sz. 1588. † 1653.) említendők.

1. A monarchomachokról és elleneikről lsd.

Thomasius: Hist. Sectae Machiavell. et Monarchom. Halae, 1702, Observ. select. Tom VI.

Acker: Comentario de Monarchom. et Anti-Monarch. Rudolst. 1716,

2. Miltonról, ki kora szerint a jövő szakaszhoz tartoznék, lsd. Geoffroy: Etudes sur les pamphlets politiques et religieux de Milton. Paris. 1848, es Weber: Mutons prosaische Schriften. Raumers Hist. Taschenb, 1851. 479. l.

91. §.

Gentilis Alberik oxfordi tartár sz. 1551. † 1611.) a hadi viszonyokról értekezett, és ebbeli munkája által, az észjog fontos ágának művelését kezdeményezé; a nemzetek joga szerinte a természetben, mely az embereket szeretetre vezeti, gyökerezik, de törvényeinek megsértése háborúra szolgáltat alkalmat; annak az igazságos okait isteni, emberi és természetiekre osztja, a hadjáratok folyamára nézve pedig, mindenben az erkölcsiség és szendesség elveit pártolja.

92. §.

Míg Olasz, Francia s Angolország figyelmét ezen forrongást időszakban a közviszonyokra fordítá, azalatt a magánjogot is némelyek főképp Némethonban bölcséleti alapra fektetni iparkodának;

de a természeti jogot az isten tíz parancsolatjából merítvén, és ezek taglalásába bocsájtkozván, a jogbölcsezetet az erkölcs állam és hittannal zavarák össze, és így munkáikban csak anyagot nyújtottak bővebb elmélkedésre; ide tartoznak Oldendorp János marburgi tanár (sz. 1480. † 1564.) Homing Miklós kjöbenhavni tanár s egyetemi alcancellár (sz. 1513. † 1600.) Winkler Benedek lübecki syndicus (sz. 1579. † 1648.) és Stephani Mátyás iratai.

K a l l e n b o r n: Die" Vorläufer des Hugo Grotius auf dem Gebiet des Jus Nat. et Gent. Leipzig. 1818.

93. §.

Hazánk jogászainál a XVI. században a természetjog lényegéről a római törvénykönyvben foglalt elvek és nézetek divatoztak, mint Verőczy István (sz. 1460 † 1542) hármaskönyve bevezetéséből, hol mind a természeli és tételes jog határvonalát, mind a természeti jog irányadó befolyását a törvényhozásra több helyen elismerte, kitűnik. Ugyanazon a római jogból merített nézetekre Kitionich Jánosnál is (sz. 1561. † 1619.) akadunk.

1. HK. Elflb. 2. 3. 9. II. 3. stb.

2. Kitionich: Directio methodica proc. iud. Tymaviae 1619. c. I. q. 9. E munkáról lsd. Wenzel: Kitionich János magyar jogtudós jellemzete. Új magy. museum II. év. 1. 2. füz.

Második czikk.

Észjogtan rendszeres művelése.

Első czím.

De Groot Hugótól Kant Immánuelig.

Első Tag.

Tizenhetedik Század.

94. §.

A XVI. században megjelent és az észjogtan főkérdéseit tárgyzó munkák, bő anyagot nyújtottak bölcsészeti elveken alapuló jogrendszer kidolgozásához; és annak szüksége a XVII. század elején mindinkább érezhetőbbé vált. A reformatio után megszűntek azon a vallás közösségéből eredt kötelékek, melyek Europa nyugati népeit egybefűzék, és ezeknek hiányát sem az egyedül magánviszonyokra alkalmazható római jog, sem a nemzetek egy részétől többé el nem ismert kánoni szabályok, sem végre az ezerféle alakzatokban változó, egyes országok határaitra szorított honi törvényhozások nem pótolhaták; minélfogva kora legnagyobb férfainak egyike Verulami Baco Ferencz (sz. 1561. † 1626) a jogbölcselet művelésének szükségét fennen hirdeté.

Verulami B a c o, minekutána a bölcselek és jogászok hibáit megérintette volna, folytatva mondja: „Quamobrem id nunc agatur, ut fontes iustitiae et utilitatis publicae petantur, et in singulis iuris partibus character quidam, et idea iusti exhibeatur, ad quam particularium regnorum et rerumpublicarum leges probare, atque inde emendationem moliri, quisque cui hoc cordi erit et curae, possit.” De augm. scient. L. VIII. cap. III. Ezen férfi életviszonyairól lsd. S z t a n k e: Comp. Hist. Philos. Viennae 1841, 142. I. közvetett befolyásáról az észjog művelésére pedig W a r n k ö n i g: Rphilosophie 35. I. V i r o z s i l: Jus Nat. Priv. I. 279. 280. I.

95. §.

Ezen közszükség érzetétől áthalva de Groot Hugó,(sz. 1583. † 1645.) ki már ifjúságában a tenger szabadságáról írt értekezésében, bő tudományának kitűnő bizonyosságát adá, P e i r e s c Miklós parlamenti tanácsos buzdítására „De iure belli et pacis” címűXIII. Lajos francia királynak ajánlott munkáját bocsájtá közre, melyben büszke öntudattal állítá, hogy a nemzetek akár természetén, akár szokáson alapuló jogtudományával előtte kevesen foglalkodának, egész kiterjedésében pedig azt ki sem tárgyalá.

1. De G r o o t Hollandia főügyeje, rollerodami Syndikus, vallási surlódások miatt hónát elhagyni kénytelen, munkáját mint menekült Franciaországban des Mesmes elnök Balagny nevű jószágán írta, és Parisban 1625. nyomatta ki. Utóbb a francia udvarnál Svédország követte felt.
2. Ezen nevezetes férfi, kit Voss: „Balaviae decus, aevi nostri miraculum” nevezett, életviszonyairól lsd. L u d e n : Hugo Grotius. Berlin 1806. L e r m i n i e r Introd. gen. A l’histoire du Droit, ch. VIII. W a r n k ö n i g : Rechtsphilos. 40. 1. M e i s t e r : Naturrecht. 94. 1. H i n r i c h s : Geschichte, d. Natur u Völkerrechts. i. 60, L

96. §.

Világhírű munkájában de G r o o t a nemzetek közötti jogviszonyok megfejtését tűzvén ki céljául, szükségkép az álladalmak természetét, és a magánjog alapelveit is taglalni kénytelenített, és így a bölcséleti jogtan három főalkotó részét egész terjedelmökben, ámbár különböző arányban tárgyalá; az által az észjog rendszeres művelésének felébresztője, a tételes törvényektől független az ész örök szabályain nyugvó jogtudomány eszméjét honosítá a tudományos világban, mely azóta nyomós tényezővé válván a nemzetek történetében, oly eldöntőleg hatott a politikai élet fejlődésére, a törvényhozás és törvénykezés kiképezésére, szóval a statusaiét irányára/hogy hatásának nyomaira a történet évkönyveinek majd minden lapján akadhatni.

1. De Grootról mondja L i n t z : „Ihm verdankt die Rechtswissenschaft, dasz sie die Form einer Wissenschaft erhielt, in dem er zuerst das Ewige in ihr zeigt, und willkürliche weränderliche Satzung von dem scheidet, was überall gleich und dauernd ist.” Geschichte der Rechtsph. 27. I. G ä r t n e r pedig: „Laetabunda vero ex temporum ruina servalam, exper-«refactam a Grotio ideam iuris exceperant secula gratulabunda! quod obcoe-

catis dira nocte ac stupore servitutis, quam legibus serviissent animis, resurreverit rationis lux, illucescens iuris ac civitatis causam ac finem, una, perpétua, sempiterna” De summo iuris nat. problemate. Bonnae. 1838. I. 27.

2. De Groot és az észjogi elméletek befolyásáról az életre lsd. Heeren: Über die Entstehung u. den Einfluss politischer Theorien. Kl. hist. Schriften. II. köt. – Franc. Trembley től Annales de legisl. I. Geneve 1820. magyar. Horvát Mihálytól. Tudománytár XII. köt. 1842.

97. §.

De Groot a jogot tova minden fellengző szemlélődéstől, az emberiségnek a társadalmi élethez természetszülte vonzalmára alapítá; a jogszabályokat vagy az emberi természetből, vagy tételes törvényekből származtatja; a természeti jog főelve a cselekvények öszhanga az ész és társas természet szabályaival, forrásai az ész és a műveltebb nemzetek általános véleménye; az álladalom végcélja a jogok békés élvezete és a közjó előmozdítása; az a családők szerződésén alapszik; a háború mint a sértett jogok helyreállításának utolsó eszköze igazságos, de a durva erőszak, még ezen állapotban is, az ész parancsainak alárendelendő.

Böven elő elméletét H i n r i c h s: Geschichte des Naturr. I. 68-106. I. és

B i r n b a u m: De Hugonis Grotii in defin. iure nat. vera mente. Bonnae. 1835.

H a r t e n s t e i n: Darstellung der Rechtsphilos. des Hugo Grotius Leipz. 1850.

98. §.

De Groot hiányai közé tartozik az erkölcsiségnek gyakori összezavarása a joggal, saját fölvelének elhanyagolása, a nemzetek jogviszonyainak a magánjog elvei szerinti eldöntése, és tudományos rendszer hiánya; de világos előadása, bő tudománya, gyakorlati tapintatánál fogva, munkája oly nagy tekintélyre emelkedett, hogy a nemzetjogi kérdések eldöntésében zsinórmértékül elfogadva, állításaira még mai napig is, számosak irataiban akadunk.

1. Ezen munka számos kiadásokban, melyeknek O m p t e d a 1758. évben 43 számlála, fordításokban, részint commentárokkal, részint jegyzetekkel bővítve, bocsájtatott közre. M e i s t e r: Bibi. Jur. Nat. 199. I.

2. B ü l a u de Grootot a nemzetek törvényhozójának nevezi (Staatslexicon X. 28. I.) B e l i m e pedig munkájáról mondja: „Peu d'ouvragesont eu a leur début, un succès pareil a celui du Traité de la Paix et de la Guerre

de Grotius. Peu d'ouvrages en furent aussi dignes, si l'on réfléchit a l'état dans lequel il prit la science du droit naturel, et l'immense influence qu'exerça son livre sur la morale publique en Europe." Philos, du droit 9. I.

3. De Groot ellenei Felde János és Saumaise Claudius; elveinek védelmezői és magyarázói Graswinkel János, Böckler Zsigmond, Ziegler Gáspár, Osiander János Ádám, Henniges Henrik, V e l l h é m. Bálint, K u l p i s György, Jäger Farkas, Wachtler Keresztély, H e d i n g e r János, Schur z t l e i s c h Konrád, stb. v alának. Jegyzetekkel kísérek Beckmann, Gronovins, Tesmár, Obre c h t, Vandermeulen, Cocceji, Barbeyrac, stb. Kivonatát készíték, Klenk, Kulpis, Scheffer, Vitriarius, Willemberg. stb. Ludovic!: Hist. Jur. Nat. 54. I.
4. De Groot Vilmos Hugd testvére, az észjog elveiről írott munkájában (1667.) sokkal önállóabban elmélkedett, mint sem hogy ötét csupán a commentatorok közé sorolhatnók. N o l l m a n n Jus. Nat. 44. I.

99. §

De Groot által versenyre buzdittatván Seiden János oxfordi egyetemi gondnok és tengerészeti biztos, (sz. 1584. † 1654.) a természeti jogot a Noachidák hét parancsolatjából megfejteni iparkodék; az emberek egyetemes természetjogát az isten akaratjából származtatja, és megalapítására az észet elégtelennek tartván, nagyobb részt a héber nemzet vallási intézvényeit és szokásait tárgyalja.

S e i d e n n e k, kit de Groot „Gloria Britanniae” címével tisztelt meg, munkájából B ü d d é János hallei jogtanító készített kivonatot, s az természetjogi történetével bocsájtotta közre.

100. §.

Míg de Groot helyzeténél fogva a nemzetjog tárgyalására vezetett, az angol forradalom jelenetei H o b b e s Tamásnak (sz. 1588. † 1679.) indokul szolgáltak az államjog művelésére; inert honosait a forradalmi irány követésétől elvonni törekedvén, e célból két rendbeli munkájában az álladalmak üdvös befolyását és szükségét fejtegeté.

1. Hobbes mint a királyi ház híve hazáját elhagyván, Franciaországban a wallisi herczeg oktatója volt; „De Cive” című első munkájáról maga írta: „Physica res novitia est, sed philosophia civilis, multo adhuc magis, ut quae antiquior non est libro, quem de Cive seripsi.” Praef. Libri de Corporib.

2. Második iratának nevét *Leviathan*, Job könyvének 40. 41. ez. kölcsönözé, az által az álladalom nagyságát, erejét s hatalmát kifejezni ohajtván.

101. §.

H o b b e s tanítása szerint az ember önző és haszonleső lény, kinek természeti állapotjában mind azt tennie szabad, mit létele fentartására szükségesnek tart, mivel pedig álladalmon kívül ezen szükségnek határait kijelelő felsőbbség nincsen, az emberi egyenlőség következtében mindenkinek joga van mindenre, miből általános folytonos háború, és a durva erőszak uralkodása önkényt következik. Ezen állapot az ész örökös szabályaival, melyek a békés öszlétet kívánják, sőt az egyesek érdekeivel is homlokegyenest ütközik össze, megszüntetése tehát észszabta kötelesség, mi csak oly módon történhetik, ha az emberek szabadságuk egyenlőségökről lemondva, szerződések útján álladalmat alkotnak, és hatalmas uralkodónak; hódolnak; ez a jogot alkotja és addig míg alattvalói védelmére erővel bir, határtalan hatalmat gyakorolhat, minél fogva irányában a polgároknak csak kötelességeik vannak, jogaik nincsenek.

N o l l m a n n. J. N. 43. I. S z t a n k e: Hist Philos. 155. I. H i n r i c h s Geschichte des NR. I. 214.-186. I. F i c h t e: Phil. Lehren v. Recht 514.-518. 1.

102. §.

H o b b e s mind ítélőtehetségére mind előadása szabatoságára nézve, de Grootot jóval felülhaladá, és eredeti következetesen kifejtett rendszere által nagy figyelmet gerjesztett; de rendszerét az ember érzeki természetére alapítván, az empirismus s materialismus fölé nem emelkedhetett; a fejtelenség fékezése végett a kényúrsághoz folyamodott, és az erőszak pártolása által egyaránt rendíté meg az államok, thronok és polgári szabadság alapzatait.

1. Haller H o b b e s t az öszszerződés feltalálójának, és ez által minden forradalmak ösatyjának nevezi. Restaurat. der Staatsw. I. 43.1.
2. Hobbes tanait kedvezőbb színben tüntetik fel: Z e i l l e r: Nat. Privatr. 48. I B á n ó: Elem. Jurispr. Nat. 38. 1. W i p p e r m a n n: Natur des Staates. 123.1.

103. §.

De Groot rendszerét Hobbes ellen védelmezé C u m b e r l a n d Ri kard peterboroghi püspök (sz. 1632. † 1719.) ki a természeti törvényt a jog és erkölcsiség alapjának vállalá; mind kettőnek forrása a jóakarát, célja a közjó, melynek alapfeltétele és következménye a jog, mint a társas ösziét békéjének biztositéka. N o u t v y n Adorján és H u b e r U l r i k (sz. 1636. † 1694.) is czáfolák Hobbes tanait, de az első több hibáiban osztozkodik, az utóbbi nem mindig a kitűzött tárgyakra szorítkozik.

1. Hobbes elleneihez tartoznak még B r a m h a l l püspök, F i l m e r R o b e r t, S h a r r o k R o b e r t, C o c q u i, S h a f t o, S t r i m e s, C h o p i u s, F e l l, C o n r a d i, C u d w o r t h, gróf C l a r e n d o n, A l b e r t i s t b.

C o c c e j i l H e n r: Leviathan refutalus. Heid. 1677.

F e u e r b a c h: Anti. Hobbes- Gieszen. 1797.

G e o r g i: (B u c h h o l t z) Anti- Leviathan. Götting. 1807.

2. Hobbes nézeteit pártolák S c a r g i l D a n i e l, W o o d A n t a l, V e l l h u y s e n, L a m b e r t, B e c k m a n n, s t b.

104. §.

S p i n o z a B e n e d e k (sz. 1632. † 1677.), ki a régi görögök pantheismusát idézte fel sírjából, hathatós befolyással volt az összes bölcsélet fejlődésére j a jogot a physikai erőre alapítá, mérszabályát minden lény természeti erejében keresé; a mit az ember tehet, azt tennie szabad, mert természete nem egyedül az észből áll, hanem érzékiségéből is. Mivel ily módon azonban az emberek végczélja, t. i. önfentartásuk könnyen veszélyeztethetnék, álladalmi szerződésék által biztosítják, de az álladalom ismét csak physikai erőn nyugszik, és a főhatalom azt illeti, kinek legtöbb ereje van.

1. „Summum ius habet in onines, qui summám habet potestatem.” Tract. theol. polit, cap. XVI. – „Summae potestatis ius, sola eius potentia determinatur et defiffiatur.” Tract. *polit. cap. IV. §. 1.*

2. Ellenei C y p e r, M a n s v e l t, B r e d e n b o r g, Y v o n, M u s a e u s, E a r b e r y s t b. valának. Lsd. S z t a n k e: Comp. Hist. Philos. 157-159. I. S t a h l. Phil, des Rechts, I, 62-67. I. W i p p e r m a n n: Natur des Staates. 132. I. W a r n k ö n i g. Rechtsph. 49. I. L í n t z; Geschichte d. Rechtsph. 71-74. I. H i n r i c h s: Geschichte des NR. I. 186-216. I. H o r n: Spinozas Staatslehre. Dessau. 1851.

105. §.

Az első, ki az észjogot kellő figyelemmel a magánjogra egész terjedelmében rendszeresen művelni kezdé, báró Puffendorf Samu (sz. 1632. † 1694) volt. Azon elvénél fogva, hogy a természeti törvényeket, csak az emberi természet vizsgálatából tanulhatni, az önfentartási ösztönből következettette a társas életnek föltétlen szükségét, és ennek fentartásában találta az összes bölcséleti jog alapelvét; melyet azonban, mivel törvényt törvényhozó nélkül nem képzelhetni, azon magasabb elvből: „Élj az isten akaratja szerint” származtat.

Puffendorf heidelbergi utóbb lundi jogtanár, svéd tanácsos és történetíró, mint brandenburgi udvari tanácsos és történetíró halálozott meg.

106. §.

Tanai szerint jogos viszonyok csak társaságban létezhetnek, ezek szerződések által alakíttatnak, nevezetesen az álladalom alapítására három szerződés kívántatik, az államhatalom ennél fogva nem származik közvetlenül az istentől, hanem jogalapja az államtagok közmegegyezésében található; az álladalom végcélja a jogbátorság. A főhatalmi jogok felosztását roszalván, a fejedelmek korlátlan hatalmát védi, a nemzetek jogát, egyedül az álladalmak külviszonyaira alkalmazott magánjognak tekinti, külön tudomány-nak nem tartja.

A vegyes kormány alkotok ellene, M u n i a m b a n o S z ö r é n y neve alatt kibocsájtott híres munkájában (De statu imperii germ. Hagae 1667.) a német birodalom alkotmányát szörnynek nevezé.

107. §.

Puffendorf főérdeme abban áll, hogy az észjog minden részeit aránylag dolgozá ki, az első ezen tudományt előbb a heidelbergi (1661-1679.) utóbb lundi egyetemenél tanítván, azt az akadémiai tanulmányok sorába füzé, és ilyképen további szorgos művelését biztosítá. Ő a gyakorlati bölcsélet szabályait az észből bizonyíthatóknak vitatván, ezen tant a tételes hittan gyámsága alól felszabadítá, s a jogtudományban az észleges irány előbajnoka lön. Köztetszéssel fogadott, számos kiadásokban megjelent munkái által de Groot elvei egész Európában elterjedtek; és tanai még a XIX.

században is követőkre találtak; más részről iratai tudományos idézésekkel túlterhelvék, és a jog s erkölcsiség fogalmainak összevegyítése által az észjogtan körét határozatlanná tévék.

1. Magyarázói számából H e r t János, Barbeyrac János a leghíresebbek; jegyzetekkel bővíték T i t i u s Tóbr, Hochstetter Andor, R o l l e t stb. Ellenei közül V e l l h e m Bálint, S c h w a r z Josua, B e c k m a n n Miklós, G e s e n i u s Frídrik, S t r i n e s Samu, Z e n t g r a v János, A l b e r t i Bálint, R a c h e l Samu említendők.
2. Mily hévvel folytatott Puffendorf és ellenei véleményharcza, mely a gondolat és hit tusája volt, tanúsítja vitairataik hangulata; így Puffendorf Schwarzot: „Calumniatorem, nigrite scholae primipilum, nigri magistri nigrum discipulum, nigrae scholae tyronem, nigrum asinium, tenebrionem,” Beckmann vizont, kinek könyve hóhér keze által égettetett el Lundban, ötét „Carnatus diabolus mendaciorum artifex” nevezé! Lsd. L u d o v i c i : Hist. Jurist. Nat 87.-111. 1. H i n r i c h s : Geschichte des NR. II. 242.-303. 1.
3. Míg B e l i m e Puffendorfort „lourd et indigest compilateur” nevével illeti (Phil, du dro. I. 11. 1.) W a r n k ö n i g dicséroléig állítja: „Er wusste zu lehren und der geordneten Doctrin, deren Principien er aus den Werken seiner Vorgänger schöpfte, überall Eingang zu verschaffen.” Rechtsph. 50. 1

108. §.

Mevius Dávid (sz. 1609. † 1670.) weimari törvényszéki alelnök, a nemzetek joga előtanában az ész által megismerhető természeti jog szükségét, és egyetemességét nyilván elismeré, azt a tételes törvények alapjának vállal, és azonkívül a nemzetek tételes jogának lételet vitatá. A l b e r t i Bálint lipcsei tanár (sz. 1635. † 1697.) a természeti jogot mint az eredeti ártatlanság állapotának maradványát nem az észből, hanem a kinyilatkoztatás és hagyományokból meritendőnek állitá.

G a s s e n d i Péter, és a híres S e c k e n d o r f Lajos érdemeiről az észjog művelésére nézve lsd. H i n r i c h s : Gesch. des NR. II. 113.189.1.

109. §.

L e i b n i t z Godofréd Vilmos (sz. 1646. † 1716.) észjogi rendszert ugyan ki nem dolgozott, e tárgyrolí nézeteit azonban több munkáiban kifejtvé, az új elveket a régiekkel összeforrasztani iparkodék; a természetjog felfogására az ész elégséges; elvei nem az isten akaratjában, hanem annak lényegében gyökereznek; tárgyaihoz mind az tartozik, mi szabadságunkban áll, és az

embernek más lények iránti viszonyaira vonatkozik. A jognak tágasb értelemben három fokozata van, a szoros jog, méltányosság, és becületesség; az emberi igazság az isteni igazság utánzásában fekszik; egyáltalában a természeti jogban az ember jövő élete is tekintetbe veendő, minthogy ellenkezőleg e földöni rendeltetése feloldhatatlan rejtélylyé válnék.

1. A jog három fokozatának megalapítása miatt Stahl Leibnitznek tulajdonítja a jog és erkölcsiség megkülönböztetésének kezdeményét: „Leibnitz war der erste der die Eintheilung in Recht und Moral vorausbestimte, die Ausführung ist des Thomasius” Phil, des Rechts. I. 85. 1.
2. Nézeteit következő munkákban fejté ki: Nova methodus docendae discendaeque iurisprud. Lipt. 1667. Observaciones de principiis Juris. 1700. és a „Codex Juris Gentium” bevezetésében I. köt. XX. – XXII. 1.
Z i m e r m a n n : Das Rechtsprincip bei Leibnitz. Wien. 1852.

110. §.

Az erkölccsant a jogtudománytól szorosabban különbözteté meg Thomasius Keresztély (sz. 1655. † 1728.) a jogtudomány-nak nagyhírű reformátora. Első munkájában a társadalmiság elvének követője, később az észjog fölveül az emberi élet boldogsága fentartását tüze ki. A jog fogalmát az erkölcsiség és illedelem eszméjétől elkülönítvén, a jogot csupán kényszerrel létesíthető követelményekre és azoknak megfelelő tartozásokra szorítá; az észjog forrását nem az isteni kinyilatkoztatás, hanem a nyugalmas elme okoskodásaiban keresé. – Az államjogban a főhatalmat szerződésre alapítá; a nemzetek jogát, Puffendorf nézeteit követvén, a magánjoggal egy tudomány-nak tartá.

1. Thomasius lipcei jogtanár 1687. tartá az első német felolvasást; később ellenségei üldözése miatt Haliéba költözvén, az ottan újonan alapított egyetemnek első jogtanára és igazgatója volt; fölveüt így fejezé ki: »Facienda sunt, quae hominis vitam reddunt et maxime diuturnam, et felleissimam, et evitanda, quae vilamjreddunt infelicem et mortem accelerant.”
2. Nevezetes tudományos harcárói Maasius, Pfeifer és Carpzovval lsd. L u d e n : Thomasius nach seinen Schicksale u. Wercken Berlin. 1805.

111. §.

Thomasius tudományunk önállása kivívására az első elhatározó lépést tévé, ámbár az ész két törvényhozásának lényegét kellőleg

ki nem fejté. Egész életében az igazság rendíthetetlen bajnoka, az előítéletek és lélekbenítő iskolafesznek tüzes ellene, mind előadásiban mind munkáiban a gyakorlati életre hatni törekedett; az észjognak elveit a közintézetekre alkalmazd, a törvénykezés számos hiányait és visszaéléseit tolla éles fegyverével megtámadván, az emberiség szent ügyében kitüntetett lelkesége által, hervadatlan babérmagorút fűzött halántékaira.

T h o m a s i u s elvei némileg B e n t h a m nézeteihez hasonlítanak; írásai által a kínvallatás és boszorkánypörök megszüntetésére hathatósan közre munkálódott. R a u m e r : Gesch. Entw. 67. 68.1.

112. §.

A természeti államjog fejlődésére befolyással voltak a polgári főhatalom eredetéről e században folyt és legtöbnyire poétikai körülmények által élénkített viták. W a n d a l (sz. 1624. † 1675.) seelandi püspök á fejedelmek korlátlan hatalmát közvetlenül az istentől származtat«, állítván hogy Ádám mint első király fejedelmi jogait örökségként utódainak hagyá; és minden korlátozásaik a népeknek mind annyi bitorlásai; munkája Dániában symbolicus könyv tekintélyével bírt. Hasonlólag F i l m e r Robert (sz. 1634. † 1674.) a statusfelség korlátlan jogait Ádámtól származtatá, és az atyai hatalomra építé.

1. T h o m a s i u s W a n d a l ellen írt czáfolata Kjöbenhavnben hóhér keze által égettetett el. Staatslexicon II. 434. I.
2. Filmernek 1680. angol nyelven írott munkája csak ellenei irataiból ismertetik.

113. §.

Ezen tannak czáfolatához fogott Sidney Algernon (sz. 1618. † 1683.) ki ihletve a polgári szabadság szeretetétől, a népek jogaiért lépett sorompókba, de midőn a köztársasági rendszer mellett felszólalt, másik túlzásba esvén, az egyedországlatot azonosítá a kényursággal; munkája előadásának ereje, és számos történeti adatai miatt maradandó becsű, és szerzője hónáért buzgó lelkületének örökös bizonyítványa.

R a u m e r : Geschichtl. Entw. 54. I.

114. §.

Locke János (sz. 1632. † 1704.) a kereskedelmi és gyarmati bizottság tagja, ki Bacon elveit Descarteséivel egyesíté, ugyanazon előzményekből, melyekből később Kant kiindula, nem csak honában, hanem Franciaország s Hollandiában is, nagy tekintélyre emelkedett, érzéki rendszer alapítója volt, az észjogtan fejlődési történetében is említendő.

115. §.

A kormányzatról írt híres munkájában, mindenek előtte Hobbes és Filmer tanait czáfolja, ez után saját nézeteit adja elő. Véleménye szerint létezik természeti állapot; jelleme az emberek függetlensége, egyenlősége; szabadságuk határát az ész jelöli ki, melynek szabályai szerint a jogsértéseket erővel is gátolhatni; a dolgokat az isten az ember hasznára teremte, sajátjává azokat csak munkássága által teheti; de mivel az ily állapotban közös törvényhozó és bíró hiányában jogbiztoság nincsen, az álladalom szükségessé válik; alapja a szabad megegyezéssel kötött szerződés, mellynél fogva az egyesnek kötelessége akarátját alárendelni a többség határozatának; a hol az nem történik, az állam fen nem állhat; célja a jogbátorság; a főhatalom határa a természeti törvény és a közjó; feladása a jogot védeni, őrizni, nem megsemmisíteni; a végrehajtó hatalom a törvényhozásnak alárendeltetik, mivel a felség a népnél van, mely az alapszerződésből eredett kételyek természetes és örökös bírója. Locke elvei nem csak az angol alkotmány fejlődésére, hanem az egyetemes államjog alaptanaira is, eldöntő befolyásúakká lettek.

Friesz: Geschichte des Philos. II. 387-403. I. S z tanke: Hist. Philos. 161. I. L í n t z Geschichte, der Rechtsph: 50--54. I. N i n r i c h s: Gesch. d. NR, I. 216. I. F i c h t e: Phil. Lehren v. Recht. 539-531. I.

116. §.

Vége a XVII. században még említendő Z o u c h y Rikárd, (sz. 1590. † 1660) Text or Farkas János, (sz. 1637. † 1701.) es Vogel Godofréd, kik a nemzetk jogát szorgosan kidolgozott munkáik által mozdíták elő. Hazánkban ez időben számosan szente-

lék erejüket a bölcsekedést tudományok művelésének, de a bölcseleti jogtan néhány kisebb értekezések kivételével, egészen parlagon hagyatott.

1. Z o u c h y r ó l és T e x t o r r ó l lsd. K a l t e n b o r n : Critik des Völkerrichts. 53-59. 61-62. 1
2. A hazánkban megjelent értekezések közül említésre méltó: gr. Illés-h á z y György: Disputatio de iustitia originalí. Trenchinii. 1640.
3. Hazai bölcsekedésünk állapotjárói általában e korszakban lsd . B a l o g h ; Philos. Pályám. III. czikk. 45-78. 1.

Második Tag. Tizennyolczadik Század.

117. §.

A XVIII. században az észjog tudományát rendszeresen főképp némethoni tudósok művelék; kik ugyanazon egy célra, az ész örökös törvényeinek minél tágasabb kiterjesztésére és világosabb kifejtésére törekedvén, különböző ösvényeket követtek és Cocceji, Thomasius, Wolf és az eclecticusok iskolájára szakadtak.

118. §.

Báró Cocceji Henrik (sz. 1664. † 1719.) frankfurti jogtanár a társadalmiság elvét a jog megalapítására elégtelennek állítván, egy minden embertől elismerendő tekintélyt szükségesnek monda; ezt az isten akaratjában, mint az emberi cselekvények főszinormértékében találá; az isten akaratja az észjog elméleti, „mindenkinek a magáét” pedig gyakorlati föelve, ezen alaptanokra építvén Cocceji rendszerét, kifejtésében a római jog szabályait az észjog tanaira visszavezetni, és ezekkel öszhangba hozni iparkodék.

1. Az isten akaratját az ész által a természet rendéből, az emberi természet tulajdonságaiból, a teremtő tökéletességeiből s a nemzetek öszhangából tartotta megismerhetőnek.
2. A Cocceji szellemében dolgozott munkákban, melyeknek tartalmát Senk e n b e r g „Jus civile naturalisatum” címével illette, a történeti iskola zsengeire akadhatni.

119. §.

Követői közül említésre méltó fia báró Cocceji Samu pgrosz nagy cancellár (sz. 1679. † 1755.), ki atyja rendszerét bővebben kidolgozta, Kramer Fridrik Armin, Készt n er Henrik Ernő, Schierschmidt János Just és a nagyhírű Heinéké János Tófor (sz. 1681. † 1741.) ki némely tekintetben Cocceji iskolájához számítható.

120. §.

Thomasius nyomdokait követte G u n d l i n g Miklós Jeromos hallei jogtanár (sz. 1671. † 1729.), ki a jognak főismérvét a kényyszerbe helyezvén, a külső békének szükség esetében erőszakkal fentartására alapítá rendszerét. Főhibája abban rejlik, hogy a kényszer a jog főismertető jeléül tűzvén ki, a következtést az okkal cserélte fel a nélkül, hogy bölcseleti alapját, vagy határát kijelölte volna; de mind a mellett a Thomasius és Leibnitz által felébresztett szikrát híven őrzé, míg kedvezőbb körülmények között, a jog és erkölcsiség homályos viszonyát felderítő szövétnekké válhatott.

1. G u n d l i n g föelve volt: „Pacem externam ante omnia sectare, et serva ubi haberi potest; ne prorsus ad vitám cum aliis traducendam, virtutemque acquirendam inutilis lias.”
2. Bauer: NR. 12. I. F r i e s z Geschichte der Philos. II. 481.1. Raumer. Gesch. Entw. 68. 69. 1.

121. §.

Thomasius iskolájához tartoztak még Gerhard Efraim (sz. 1682. † 1718.) Gundling kortársa, az élesezű, a fogalmak világos meghatározása által kitűnő K o e h l e r Henrik, (sz. 1685. † 1725.); G l a f e y Ádám Fridrik, (sz. 1682. † 1754.) ki történeti példákkal világosította fel az észjog elvont tételeit, Fleischer Lőrincz János, Wolf János Gábor, Bayer György, W e i d l e r János Tófor, S a m m e t J. Godofréd, és A c h e n v a l l Godofréd János, (sz. 1719. † 1712.) ki az első határozott rendszerű teljes észjogi munkát bocsájtotta közre, az erkölcsiség és jogosság közti különbséget szabatosabban fejtette ki, és mind világhírű nevének tekintélyével, mind iratai és előadásai által az észjognak az erkölctantól elkülönözött művelését hathatósan mozdítá elő.

122. §.

Leibnitz elveire új bölceleti rendszert alapított báró Wolf Keresztély (sz. 1679. † 1754.), ki az összes bölcsészet, nem különben mint az észjogtan fejlődésére annál nyomosabb befolyással volt, minthogy német nyelven írott munkái által honosai nagyobb számára- sikeresen hatott, és sajátoságos úgy nevezett mathematicai módszere, még hazája határain kívül is nagy tetszésben részesült. A gyakorlati bölceletet három részre: erkölcs jog és államtanra osztván, a másodikat terjedelmesen fejtegeté.

1. Wolf hallei, bölcsészete miatt történt kiutasítása után marburgi, majd ismét hallei egyetemi tanár volt és 1745. német birodalmi báróvá lett. Föellenei Crusius és Büddé valának.
2. Módszerét, melyről Martini monda: „Mirum porro non est eam methodum Germaniae scholas non tantum omnes breviter occupasse, et in dies magis dilatarí.” De *Lege* nat. pos. 296. Röder következőleg jellemzi: „Eine Methode, deren geistloser scheinbar logischer Formalismus, sehr häufig nur das Nichtsbeweisende der vermeinten Beweise in helleres Licht setzt, und zusammt der widerlichen Weitschweifigkeit, wozu er führt zur notwendigen Folge hat, das es jetzt Niemand mehr der Mühe werth hält, um weniger Goldkörner willen, ein ganzes Meer von Sand zu durchwaten.” *Naturr.* 87. 1. E módszerről lsd. Hegel: *Werke.* XV» 475. 1.

123. §.

Wolf szerint az emberi természetből bizonyos kötelességek szükségkép folynak, melyek valamint az emberi természet lényegesen egyenlő, úgy általánosak, egyetemesek; azok közt legelső a tökélyrei törekvés; elérésében az ember főboldogsága fekszik, előmozdítására mindenki kötelezve, és annál fogva jogosítva van. A jog tehát a kötelességből ered, és ahhoz képest mint mások jó akarjától függ, vagy kényszerítő eszközökkel létesíthető, tökéletes vagy nem tökéletesre szakad. Az álladalom szerződésen alapszik; végczélja a közjó előmozdítása; a nemzetek joga a magánjogtól különbözik, és önálló tudományt képez.

1. Wolf természetjogában, mathematicai módszer szerint, még a tisztán tételes intézeteket is, mint a hűbér váltó bányajogot részletesen tárgyalá. Miért is Belime állítá: „Le livre de Wolf, n'est guère que du droit romain remis dans un autre ordre. Quelque fois il descendait jusqu' au droit germanique; et on le vit entreprendre avec plus de zèle que raison, de faire

la théorie de mille details de legislation, fort étrangement place's dans un traité de droit naturel." Phil, du droit I. 15. I.

2. Wolf honosította a tudományban az egyetemes nemzetálladalom helytelen eszméjét, mely annyi vitára szolgáltatott alkalmat,

124. §.

Wolf kora óta a bölceleti rendszerek elhatározó befolyást gyakoroltak az észjog művelésére. Ő az egyes tanok részletes kifejtése által, nagyobb világosságot derített a jogviszonyok természetére, de a tudomány sarkelveire nézve nagy előmenetelt nem eszközölt; rendszere által egy új iskolai dogmatismus felélesztője, az eredetiség termő szelleme teljes hiányával, csak máshonnan kölcsönözött eszmék rendszeresítője volt. Főelve azonban, mint a haladás és tökély utáni törekvés jelszava, a XVIII. század második felében, az államélet átalakítására nem csekély hatással volt.

F r i e s z: Geschichte der Phil. II. 380-386. I. Warnkönig: Rechtsphil. 72. 1.

125. §.

Számos követői közül, a jogászok elveit különféleképen módosították; legnagyobb híreik: Daries György Joakim (sz. 1714. † 1791.) Baumgarten Sándor Tófor, (sz. 1714. † 1762) frankfurti tanárok, Hollmann Samu Keresztély (sz. 1696. † 1787) göttingeni tanár, Meier G. F., Nettelbladt Dániel hallei jogtanár és egyetemi cancellár (sz. 1719. † 1791), Westphal Kereszt. E. (sz. 1737. † 1792): a nemzetjog nagy tekintélyű írója Vattei Imre (sz. 1714. † 1767.) szász tanácsos és követ; az ausztriai tanulmányi rendszer fejlődésére oly nagy befolyású b. Martini Károly Antal, (sz. 1726. † 1806) bécsi jogtanár utóbb főtörvényszéki másod elnök; Báró I c k s t a d t János Ádám, (sz. 1702. † 1776.) Pestéi utrechti tanár († 1805.), Z a l l i n g e r jesuita († 1802.) stb. sőt még több XIX. századi főkép francia munkában is akadhatni Wolf elveire.

1. Nettelbladt munkája oly híressé vált, hogy Oroszországban más jogforrások hiányában döntő erejűnek tartott. Hugo: Naturrecht. 30. §.

2. M a r t i n i nézeteire Fédemek is némi befolyása volt; H a l l e r ötlet arról vádolja, mintha Hobbes szellemében az összerződést kényúrság igazolására használta volna. Restaur, der Staatsw. I, 63. 1.

126. §.

E három iskolán kívül voltak Némethonban oly férfiak, kik egy iskolához sem tartozván, mindegyiknek tanaiból azt vevék fel munkáikba, mit az igazsággal összegezethetőnek találtak; azok az *ecclecticusok* nevezete alatt ha nem is az iskolai rendszert, de mi ennél több s üdvösebb, az észjog elveinek nagyobb és tágasb körű terjesztését s a gyakorlati életre hatását munkásán mozdíták elő, és e tekintetben az utókor hálás emlékét érdemlék ki; úgymint: Feder János György Henrik (sz. 1740. † 1821.) göttingeni tanár, Höpfner Lajos Gyula Fridrik (sz. 1743. † 1797.), Sohletwein J. Ágost (sz. 1731. † 1802.) gieszeni tanárok, Tittel Ágost Tófor, (1739. † 1816.) Ulrich János Ágost Henr. jenai tanár (sz. 1746. † 1813.) b. Bartenstein János stb. (sz. 1686. † 1767).

1. Nem kedvező ezen iskoláról P ö l i t z ítélete Staatswissenschaft, I. 63. I. de ellenkező véleményű R o l l e c k V. R. I. 115. I.
2. Ezen iskola elveit követte irataiban E g g e r s Keresztély Ulrik (sz. 1758. † 1813.) kjöbenhavni jogtanár is.
3. Nagy befolyást gyakoroltak a tudományra egyes bölcselek, külön tárgyról írott értekezéseik által, mint M e n d e l s s o h n, Gavve, Eberhard stb. M e i s t e r: Natur recht. 105. I.

127. §.

Minden osztályozáson kívül állanak: Vaehi N o m b e r g k János Fridiik (sz. 1673. † 1748.) ki a természeti jog alapelveit kétkezőleg bírálgatja, Schinausz Jakab János (sz. 1690. † 1757.) K l a p r o t h Kristóf János (sz. 1715. † 1748.) göttingeni jogtanárok, H ó m m e l Ferdinand Károly (sz. 1722. † 1781.) lipcsei jogtanár, kik az észjogot anthropologiai alpra visszavezetni iparkodának; Fia 11 J. F., ki a kényszernek lehetőségét az álladalmon kívül tagadá; Schwarz. József jezsuita, D e s i n g Anselm b. nedekrendi szerzetes, kik hittani szempontból taglalák a természetjogot, végre a történeti iskola elődei Pütter, Michaelis, Moser, Schlosser stb., kik az észjogtudományt a tételes törvények bölcseletének tekintek.

Ugyanazon szellemben mint Schwarz és Desing tárgyaiak Olaszországban a természetjogot Concinna, Finetti, Guarini stb. W a r n k ö n i g: Rechtsphilos. 75. I.

128. §.

A b r i ttek közállapotjaik megszilárdulása óta, a jog és állam bölcselre kevesebb figyelmet fordítanak, és a rendszeres munkák közül egyedül Rutherfordé említendő, melyben de Groot és Puffendorf elveire akadunk. De annyival nagyobb előmenetelt tőnek a morálbölcészeti tanulmányok, melyeknek szorgosabb művelése az észjog alaptanaira is, közvetett hatással volt.

129. §.

Az a n g o l - s k ó t erkölcsi bölcsélet iránya Locke óta kitűnőleg tapasztalati vala; gr. Shaftesbury Antal (sz. 1671. -J-1713.) azt biztosabb elvekre óhajtván visszavezetni, az erkölcsi érzelmre alapítá, mely az igazságtalan vagy igazságos iránti ellen vagy rokonszenvben nyilatkozik. Hutcheson Ferencz glasgowi tanár (sz. 1694. † 1741.) a skót iskola alapítója az erkölcsi érzelmet a kellemetesség és hasznosság érzelmétől szorosabban különböztette meg; az erkölcsiség főrugóját a természeti ösztönökben találja, melyeknek azonban az ész korlátot szab az erények alapja a mások iránti jóakarát, azok pedig annál becseesebbek, minél többben részesülnek jótékony hatásuk következményeiben, miért is a jóakarát az erkölcsi világban oly lényeges, mint a nehezülés törvénye a physikaiban.

1. Shaftesbury ellene M a n d e v i l l e Bernát, (sz. 1670. † 1733.) volt, ki a társadalmat az önérdre alapítá.
2. Hutcheson kora óta az edinburgi és glasgowi skót egyetemek a britt bölcsélet középpontjaivá lettek.
3. Szellemi rokonságban az érintett írókkal áll E d w a r d Jonathan éjszakamerikai bölcselő, (sz. 1703. † 1758.) kiről lásd. Fichte: Phil, Lehren von Recht I. 515. 1.

130. §.

Hume David (sz. 1711. † 1776.) elvei szerint a jog csak egyenlők közt létezik; a tulajdon alapja a munka, a jogé a haszon; és a természetjog feladása annak a meghatározása, mi alkalmas az emberiség céljai előmozdítására. — Rokonságban ezen tanával P a l e y Vilmos (sz. 1743. † 1805.) az erényességet az isten akarátjára alapítá, melylyel azonban csak az lehet öszhangban, mi mások boldogsága előmozdítására befolyással van.

Price Rikárd és Smith Ádám nézeteiről lsd. Fichte. Philos. Lehre. 559. 1.

131. §.

Ferguson Ádám (sz. 1724. † 1816.) elődei elveit egyesíteni iparkodék, a nélkül, hogy benső öszhangba hozhatta volna; a természeti állapot ellene, minden az ember természetének megfelelő állapotot természetinek állítja; a jogtörvényt az erény általános eszméjéből származtatta, mert azzal ellenkezően az igazságtalanság, elkövetése az erkölcstörvény által tiltatik, és mindenkitől erővel torolthatnak vissza. Ily módon az erénytörvény jogtörvénynyé válik, minthogy mind az mi az emberhez és állapotjához tartozik, és kényszerrel védelmezhető jogához számítandó, minél fogva is a jogtudománynak két része vagyon, a jogok és jogvédelem tana.

A skót iskola elveiről bővebben lsd. Warnkönig: Rechtsphil. 94-102. 1.

132. §.

Francziországban az észjog rendszeres munkáiban a német eszmék viszhangjaira találunk. A nagyhirű Bourlambaqui Jakab J. (sz. 1694. † 1748.) de Groot és Puffendorfnak, Wolf szellemében módosított elveit népszerű és kellemetes módszerrel fejtegeté; ugyan ezt tévék de Felice († 1750.) Vicát, († 1770.) jogtanítók és Aube a jogbölcseletről írott munkáikban.

A forradalom előtt egyetlen egy tanszéke volt a természetjognak a College de Francénál Parisban, és az is csak 1773. állítottott fel. Krit. Zeits. für Rechtsw. des Auslandes. 1829. I. 274. 1.

133. §.

Sokkal nagyobb hatással voltak az eszmék fejlődésére az érzéki bölcselet szellemében szerzett munkák, és a bölcseleti jogtan egyes kérdéseit főképp gyakorlati szempontból taglaló iratok, melyeknek némelyikei nem csak a tudomány irányára, hanem az életre is oly döntőleg hatottak, hogy nyomaikra a világtörténet évkönyveiben akadhatnak.

134. g

Helvetius Claudius Adorján, (sz. 1715. † 1771.) ki az érzéki bölcselet elveit az erkölcstanra alkalmazá, elméletét az emberek egyenlőségére alapítá; az egyenlőtlenség a társadalom ered-

ménye, melynek fölvelei az érdek és szükség; a cselekvények szabálya a physikai gyönyör; a szenvedélyek minden tettek rugói; az erény velünk született fogalom, mely a közjóra irányulván, az önérdek által mozdíttatik elő. – Az érzéki bölcselet ezen tanait népszerűsíté S a i n t – L a m b e r t Ferencz (sz. 1717. † 1805.), és gróf V o l n e y Koszta Ferencz, (sz. 1755. † 1820.) ki az erényt az egyesek és társadalomnak hasznos cselekvények gyakorlatába helyezé.

- 1, Hogy Helvetius tisztán materiális felfogása daczára nem tagadd az erkölcsi jó és rász közötti különbséget bizonyítja Fichte: Philos. Lehr, von Recht. 617. 1.
- 2, Voltaire Ferencz Mária (sz. 1694. † 1778.) közvetett befolyásáról az észjogtanra lsd. W a r n k ö n i g: Rechtsphilos. 112. 113. 1.

135. §.

Montesquieu Károly (sz. 1689. † 1755.) a törvények szelleméről írott remek munkájában, az emberi egyenlőség eszméjéből indulván ki, az álladalmat szabad egyesülésre alapítá; czélja a közjó előmozdítása, ennek pedig alapfeltétele a politikai szabadság, mely az egyesek jogkörének sérthetlenségében áll. A létező álladalmak egyedországlatok, köztársaságok, vagy kényurságok; a köztársaságok jobbág vagy népországlatok, azoknak lényege nem csak az országlók személyességében, hanem fölveők különbségében áll, mely a fejedelemségben a becsület, jebbágságban a mérsékelttség, népországlatban az erény, kényurságban a félelem. Az aristocrazia annyival tökéletesebb, mennyivel inkább közelít a democratiához, ebben pedig a szavazók száma s tulajdonai, nem különben a törvényhozás módja szorosan meghatározandó.

Montesquieu a bordeauxi parlament elnöke, a francia academia tagja volt, és más munkái által is, melyek azonban a bölcseleti jog irodalmi köréhez nem tartoznak, hatott kora szellemére.

136. §.

Áttérvén az alkotmány mikénti elrendezésének kérdésére, az államhatalom főjogait, úgymint a törvényhozást, bíraskodást és végrehajtást, a politikai szabadság tekintetéből, több személyek vagy testületek között felosztandónak állítá. A létező alkotmányok között, véleménye szerint, a britt leginkább felel meg a józan po-

litika követelményeinek, de minden jelességei daczára alkalmazhatása az országok erkölcsei, szokásai, törvényes intézkedéseitől tételeztetik fel, sőt még az éghajlat és geographiai fekvésnek is van befolyása az alkotmányos viszonyokra. Ezen alapokon az érintett élelvek hatását taglalván a törvényhozásra, a tételes törvények okszerű bölcseletének remek mintáját állítá elő, mely valamint az államjog elméletére, úgy a gyakorlati életre is annyival nagyobb hatással volt, minthogy a bölcseleti elmélkedés mélységét, a történeti tapasztalás gazdag kincsével füzé össze, és a jogtisztelnek, munkája számos helyein, fényes bizonyítványait adá.

1. Montesquieu munkája becsére nézve szétágaznak a nézetek; míg Ancillon a törvények szellemét a XVIII. század örökös díszkoszorúja legillatosabb virágai egyikének mondja, (Überden Geist der Staatsverf.) és véleményében Thilo: Die Volkssouveränität 146. 147. l. Hegel: Philos., d. Rechts 25. I. osztokodik. Haller azt a forradalmi elvek terjesztéséről vádolja Restaur., d. Staatsw. I. 56. I.
2. Montesquieuhez magyarázatot irt Voltaire és újabban gr. Desludes Tracy (1811). Ellene irt Linquet: Theorie des lois civiles. Londr. 1767.
3. Az angol alkotmány előnyei megismertetésére Montesquieuon kívül Delorme arról értekező munkája nagy hatással volt.
4. Mably apát (sz. 1709. † 1755.) nézeti kora irányára gyakoroltak ugyan némi befolyást, a nélkül azonban hogy alaposáguk vagy eredetiségük által kitűnnének, Warnkönig: Rechtsphil. 119. l.

137. §.

A politikai szabadságnak Montesquieu által megpendített eszméjét Rousseau János Jakab (sz. 1712. † 1778.) karolta fel. A társadalmi állapot romlottságának okát az emberiségnek eredeti rendeltetésétől eltávozásában keresé; a természeti állapotban az emberek mind egyenlők, a környezetnek érzülete azoknak egyetlen köteléke; a szükségletek szaporodásával, természetelleni műveltség elharapódzásával tűnnek fel az egyenlőségnek külön nemei, védelmekre állítatik fel a polgári társulat, melynek bajai az előbbi állapoténál ugyan súlyosabbak, de melyeket tünnünk kell, többé megszüntetnünk nem lehet.

138. §.

Azon kérdésnek tehát, miként lehessen az álladalmat minél tökéletesebb öszhangba hozni a természeti állapot és szabadság követelményeivel? megfejtését a társadalmi szerződésről szerzett munkájában kísérle meg. Az álladalom az emberek eredeti szabadságánál fogva, csak szerződésen alapulhat, mert a szabadság elidegeníthetlenségét, a társaságban nélkülözhetetlen renddel másként össze nem egyeztethetni, mint ha ezen szerződés erejénél fogva mindenki a közakarát alkotásához járul, melynek saját akarátját alárendelni köteles; a polgári főhatalom e szerint a társak összegénél van, kik mint annak részesei polgároknak, mint a törvények alárendeltjei alattvalóknak neveztetnek; ezen hatalom, melyet a törvényhozás joga illet, általános, feloszthatatlan, elidegeníthetetlen, csalhatatlan, mert a társaság oktalanságot nem akarhat.

139. §.

A népakaratnak azonban külön létege szükséges, ez a kormány, mely a végrehajtó hatalmat gyakorolja, jogai nem szerződésen, hanem egyszerű visszavonható felhatalmazáson alapulnak. A kormány elrendezése szerint, az álladalmak monarchiák, aristocratiák, democratiák vagy vegyes alkatúak; melyek közül egyet sem mondhatni általában legtökéletesebbnek, hanem ezen kérdés eldöntése a nemzetek műveltségi fokától függ. A democratia csak kisebb álladalmakban alkalmazható; nagyobb kiterjedésűekben az egyedországlat bír elsőbbséggel. Végre szerkezete biztosítására, több a régi rómaiakhoz hasonló statusintézkvények felállítását javasolja. Rousseau ellentétben Montesquieuvel, nem a történetből hanem elvont fogalmakból indulván ki, eleinte a közjogra csekély befolyásúnak látszott, de utóbb egyoldalúsága daczára, a francia forradalom irányára nagy hatással volt.

1. Míg Blanc Rousseau okoskodását ellentlhatlannak mondja, Lermnier munkáját szép álomnak czímezte. Hibáiról lsd R a u m e r: *Geschicht. Entw.* 80-95. I. F i c h t e: *Phil. Lehr.* 677. I.
2. Hogy R o u s s e a u munkáját a francia forradalom főokának nem mondhatni, már G e n t z mutatta meg Bürke munkája fordításában

(II. 15. l) s S c h e i d l β r: Parän. Propäd. d. Rechtsphil. 1842. 133. 138. I.

M o r i n: Essai sur la vie et le caractère d. J. J. Rousseau. Paris 1851.

140. §.

Rousseau elveit sajátukká tevék és nagyobb körben terjeszték az encyclopaedisták, névszerint Diderot s Raynal, kik ebbeli tanaik, valamint a közgazdászati művelői, kik közül a physiocratai iskola alapítója Quesnay, ellene Gourmay, és a szélsőségeket közvetítő Turgot Jakab Robert (sz. 1727. † 1781.). XVI. Lajos minisztere a legnevezetesebbek, az iparszabadság, külön osztályok viszonyai, a munka természete és fontossága fölötti vitályaik által, mind a statusintézetek mind a jog és álladalom körüli nézetek fejleményére nyomós hatást gyakoroltak.

Ide tartoznak Morelly munkái (1743. 1755.) ki mint a communisticai iskola előhírnöke, a társadalom minden bajait a magántulajdonban keresé. L i n t z: Geschichte d. Rechtsph. 80. I.

141. §.

O l a s z h o n b a n Vico Iván (sz. 1660. † 1744), ki az első az emberiség bölcséleti történetét tárgyalá, a jog és állambölcsészetet is történeti szempontból fogta fel; alapját de Groottal az ember társadalmi természetében, foelvét az igazságban keresé. Az észjog rendszeres művelői, kiknek számából Lampredi, Paschali, Mocenigo említendők, nagyobb részt Wolf elméletéhez ragaszkodtak.

1. Vico munkája Göthe és Göschel által magasztalva, belső értékénél nagyobb hirre emelkedett. R a u m e r: Gesch. Entw. 96. I. Warnkonig: Rechtsph. 109. I.
2. Fölvevei: „Verum est omnis iuris naturalis principium” és „Jurisprudentia et morális christianae principium et finis idem.” De univ. iuris principio. I. 55. 56. I.

142. §.

Filangieri Cajetán (sz. 1752. † 1788) azon oknál fogva, hogy a római és hűbéri törvényhozás Europa szükségleteinek többé meg nem felelhet, Montesquieu pedig inkább a fenálló, mint létesítendő intézményekről bölcselkedett, a törvényhozás tudományának rendszeres kidolgozásához fogott. A törvényhozás főcél-

ját a nyugalom és béke oltalmazásába helyező, és emberszere-
tettől ihletett kebellet kora előítéleteit és visszaéléseit megróván,
a haladás ügyét karolta fel, tervei kivitelét a szabadítókos osz-
tályok nagylelkűségétől várván; de munkája befejezését kora ha-
lála miatt nem eszközölheté.

Filangieri munkáját commentárral bővítette Constant Benjamin.
Lsd. Weitzel: Filangieri. Staatslexicon V. 525-534. 1.

143. §.

Beccaria Caesar (sz. 1735. † 1793.) a büntettek és bün-
tetésekről irt kis terjedelmű de nyomatékos értekezésében a bün-
tető jog alapelveit vette vizsgálat alá; ezen az emberiség és igaz-
ságért lángoló kedélyvel, szívreható írásmóddal szerkesztett szó-
zatában, kortársait a büntető törvénykezés számtalan undok visz-
szaéléseire figyelmeztette, és így a kínvallatás eltörlésére, a ha-
lálbüntetés ritkább alkalmazására jelt adván, nem csak a tudo-
mány hanem a jogszolgáltatásnak is ezen ágában, szebb időszak haj-
nalát idézte elő.

1. Beccariához Voltaire készített commentai t; munkája jeles fordításá-
val Császár Ferencz (Zágráb. 1834.) gazdagilá irodalmunkat.
2. Beccaria iratáról méltán monda Welcker, hogy azzal százezerek
életét, egészségét, becsületét mentette meg. Staatslexicon II, 306. 1.

144. §.

Magyarország bölcséleti műveltségét nagyobb részt Német-
honnak köszönnvén, annak befolyása észjogi irodalmunkra is félre
ismerhetellen. Ezen tudomány rendszeres művelése első kísérle-
teit B o s s á n y i Farkas nagyszombati tanár (1706)[és K ö l e s é r y
Samu (1723.) irataiban bírjuk. A XVIII. század második felében,
a mind inkább fejledező bölcséleti jogtan az ausztriai egyetemek-
nél, névszerint 1754. óta Bácsban rendesen tanítattván, nem sokára
házánk egyetlen főiskolájánál is honosult, és felsőbb rendeletek
következtében a nagyszombati egyetemnél S z e d m á k y Mihály
római jog tanára 1762. kezdette meg észjogi előadásait.

K d v a c h i c h : Merkur v. Ungarn 1787. I. 25-35. 1.

145. §.

A nagyszombati egyetem 1769. elhatározott és 1770. életbe
léptetett átalakulása alkalmával, Mária Terézia királyné ren-

délétére a természeti magán és közjog külön tanszéke állítván az Van der Hay de n Henrik Jánosra bízoték, kinek Martini (124. §.) munkája tüzetvén ki előadásai vezérfonalául, egyszersmind meghagyatott, hogy hallgatóit az észjog irodalmával megismertesse, és de Groot világhírű munkájának szorgos olvasására buzdítsa. Az 1777. évben kelt nevelési rendszer az egyetemen kívül, még öt királyi akadémiában észjogi tanszékek felállítását rendelé, és Martini munkájának használatát azokra is kiterjeszté.

1. „Ex post ius quoque naturae ac publicum universale seu gentium, in Universitate hac Tynaviensi tum ob studiorum horum utiitatem, cum vero in majus universitatis ornamentum et decus, per introducendum distinctum professorem subtilius declarata ratione explanabuntur.” Norma Studiorum. dto. 29. oct. 1770. Mercur 1787. I. 67. 1.
2. Az észjogtanárnak adott utasítást lsd. Kovachich Mercur 1787. I. 93. 94. I.
3. A jogtanulók, kiknek eleinte az észjog hallgatása csak ajánlatott, az 1777. évi rendszer által annak tanulására szorosán köteleztettek, és a természetjog alapvonalainak tanítása, a gymnasiumokban is elrendeltett. Ratio Educationis litter. Vindob. 1777. 126. 129. 151. 186. §.
4. H a y d e n áttétele után a löweni egyetemhez, az észjogot Nagy-Szombatban S t u h r József (1772-1777.) utóbb római jog tanára, Budapesten P e t r o v i c s József (1777-1782) később hétszemélynök s egyetemi alelnök, és De mién Antal (1782-1806.) taníták.

146. §.

Ily módon Martininak Wolf szellemében dolgozott munkája, honunk közintézeteiben kézikönyvül használtván, Wolf rendszere nálunk honosult, és míg Martini majdnem aristotelesi tekintélyivel felruházott tételei, jogászaink által észjogi tárgyakban codexként idéztettek, tanáraink elveinek' legtöbbnyire kéziratban maradt commentárokban bővebb magyarázatára szorítkoztak; nyomtatásban L a k i t s György Zsigmond (sz. 1736. † 1819.) egyetemi jogtanár természetjogi elemei, ós Filó János esztergami kanonok természetjoga jelent meg, D i e n e s Samu pedig Martini munkája második részét magyarra fordította.

Egyes tárgyakról irt értekezések közöl említendők: E s z t e r h á z y Pauli C.: Praecognita iuris cum posit. C. ex Hugonis Grotii libris. Posonii 1731.

N i c z k y Chr. C. De Pactis et transactionibus. Viennae 1744.

R o s o s : De remnpublíc. interna securitate. Pest. 1777.

B e n k í : Tentamen philopatris in monarchiis et aristoer. promovendae Vind. 1787.

147. §.

A XVIII. század vége felé, a francia forradalom és az ítészeli bölselet keletkezése az észjogtudomány fejlődésében új korszakot idéztek elő. A francia forradalom az eddig csak elméletileg fejtegetett közjogi kérdéseket a gyakorlati élet terére helyezvén át, a tudományos vitályokat életkérdésekké változtatta, mi által a bölseleti jogtan, nevezetesen az államjog nélkülözhetetlen tanulmányná vált; és ámbár ezen időszak iratai nagyobb részt a politika körébe vágnak, mégis a statusjog legfontosabb feladványait tárgyalván, annak bővebb művelésére hathatós rugóul szolgáltak. Ide tartoznak Sieyes Emanuel (sz. 1718. † 1836.), Mirabeau Honoré (sz. 1741. † 1791.), Condorcet Antal (sz. 1743. † 1793.), Billaud-Varenes, Mounier, Malouet, Clermont-Tonerre, Payne Tamás, (sz. 1737. † 1809.) Rous, Mackintosh, Young, a hatalmas szellemű Burke Ödön (sz. 1730. † 1797.), Gentz Friderik (sz. 1764. † 1832), Rehberg, Brandes, Broxtermann, Fichte stb. munkái, melyekben leginkább az alkotmánytan tételei tárgyaltnak. Raumer: Geschichtl. Entw. 97-116.1. Wankmüller: Rechtsphil. 77-125. 1. Fichte: Philos. Lehren v. Recht 686.1. Staatslexicon X. 18. 19. 1.

Második cím.

Kant Immánuelről a jelenkorig.

Első Tag.

Németország.

148. §.

Míg Franciaországban a forradalom megrendíté a századok óta fenálló politikai szerkezetet, feldúlta a múltnak hagyományait, a komoly tudományok hazája Németország az elmélet mezején ép oly

gyökeres, habár természeténél fogva békés átalakulásnak tanúja volt, melyet Kant Immanuel (sz. 1724. † 1804.) a „königsbergi bölc” kezdeményezett. A „tisza ész criticája” című iratában, mely eleinte kevés figyelemre méltott, az emberi ész ismerő tehetőségének határait jelölte ki, és a dogmatizmus és scepticismus közt ingadozó elméleti bölcseletet biztosabb alapra vezetett vissza; második a gyakorlati ész ítézetét tárgyazó iratában, a boldogság és tökélyesedés elvein alapuló gyakorlati bölcsezet hiányait adta elő, és azt anyagi fölvek mellözésével alaki elvre alapította. Ezen két munkája által, melyekhez később az „ítélőtehetség criticája” járult egy új rendszer alkotója lett, melynek fölül a szellem szabadságát az elmélet és gyakorlat körében, főcéljával a gyakorlati érdekeknek a szemlélődés fölötti elsőbbségét tűzte ki.

1. Kant Immanuelnek, ki a bölcseletet a königsbergi egyetemen tanította, külső viszonyairól bővebb felvilágosítást ad Sch ubert től írott életrajza, összes munkái Rosenkranz által eszközlött kiadása XI. kötetében.
2. Bölcseletének alapeszméit világosan adja elő: B i e d e r m a n n : Die deutsche Philos. I. 64-76. I.

149. §.

Kant szerint a gyakorlati ész általános föltétlen főszabálya e tételben pontosul össze: „Akard az erkölcsi jót.” Ezen észparancs léteiből a szabadság valóságát, mint a gyakorlati ész kívánalmát következteti, arra erkölcs és jogtana összes rendszerét alapítja. A jognak* lényegét és fölvet a külső szabadságnak általános törvény szerinti összeegyeztetésébe mások szabadságával helyezi; a jog feladása törvényt szabni a külső cselekvényeknek, tekintet nélkül a belső érzeményekre; alapja a szabadság, mely az egyenlőséget foglalja magában, és az embernek egyetlen eredeti joga, melyből minden más jogai folynak, még a tulajdon is, mely azonban csak az álladalomban válik állandóvá.

1. K a n t jogtani nézeteit leginkább „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre” (1797.) című munkájában, „Az örök békéről” (1795.) és „Az elmélet és gyakorlat viszonyáról” (1793.) szerzett értekezéseiben lejtette ki.
2. A szerződésék érvényességét Kant a gyakorlati ész kívánalmára alapította, a házasságban csak az egyenlőséget tartá a személyesség jogává összeegyeztethetőnek. Rechtsl, 19. 25. 26. §§.

150. §.

A természeti állapot nem ugyan a teljes jogtalanság, de a joghiány állapotja, azért mivel az igazság törvényeinek létesítése mindenkinek észszabta kötelessége, az álladalom észparancson alapul, melyet valamint a jogtörvényt mindenkinek elismerni, a polgári főhatalomnak engedelmeskedni kell. Az álladalom főczélja a jobbiztosság; az országéié személyén kívül az államszerkezet meghatározásában, a kormány módja is veendő tekintetbe. A főhatalomnak három sarkalatos joga van: a törvényhozási, ítélő, végrehajtó hatalom; az első a nép befolyásával gyakorlandó, kik abban részt vesznek állampolgároknak nevezhetők. Az álladalom büntető joga feltétlen észparancson sarkallik, a büntetés mérszábálya a vizstórlás, mely minden visszaélések meggátlására részrehajlatlan bírák által alkalmazandó. A nemzetek egymás íránt jogtalan állapotban lévén, ebből kilépni és nemzetszövetség alkotása által a jogeszmét viszonyaikban is létesíteni kötelesek; miért az örök béke nem pusztá képzeménynek, hanem hábár csak közelítőleg is, életbe léptetendő feladványnak tekintendő.

1. Kant büntetési elmélete számos követőkre talált, ámbár Feuerbach azt aggkor okozta elmeengesség eredményének hívé.
2. A közjoghoz írt tóldaléka a francia forradalmi jelenetek benyomását tükrözi vissza, B e d e r m a n n: Deutsche Philos. I. 349. 1.

151. §.

Kantig a jog főelve a tapasztalásból származtatott, ő a jogot közvetlenül az ész parancsára alapítá, abból az igazság és igazságtalanság közti különbséget előleg határozá meg, a természeti jogot észjoggá emelé, és az által az alanyi észlegesség alapítója lón; továbbá a jogok és kötelességek, az erkölcsiség és törvényszerűség határvonalait szorosabban jelölte ki, és a jogtudomány alapeszméinek határozottabb kifejtésére lényeges befolyással volt, a jog és erkölcsstan különbségét azonban teljesen meg nem fejté. Kant érdemeit a gyakorlati bölcsélet körül, még ellenei is elismerik; munkái hatása nem csak kortársaira, hanem az utókorra is tagadhatatlan, annak nyomára a tudományok majdnem minden ágaiban akadhatni.

1. Kant brachte den rationalistischen Character des Natur rechts zur Entschiedenheit, und führte ihm mit Bewustseyn durch." Stahl: Philos. des Rechts. I. 140. 1.
2. Kant bölcsletéről jellemzőleg monda Humboldt Vilmos: „Einiges was er zertrümmert hat, wird sich nie wieder erheben, einiges was er begründet hat, wird nie wieder untergehen, und was das wichtigste ist, so hat er eine Reform gestiftet, wie die gesammte Geschichte der Philosophie, wenig ähnliche aufweist." Briefwechsel mit Schiller. 37.1.
3. Kant jogtanára nézve szétágaznak a vélemények, míg Haller undorral fordul el attól, és a legveszedelmesebb könyvek egyikének állítja, (Rest. I. 72-73. 1.) és Schmitthener szerzője nagy elméjéhez méltatlan dolgozatnak nevezi (Geschicht, der Staatsw. 127. 1.), Ahrens abban a tudomány és életnek minden haladási lépteit találja fel. Rechtsphilos. 304. I. magy. 343. 1.
4. Kant hatásáról kortársaira mondja Weitzel: „Mann kann sich kaum eine Vorstellung davon machen, welchen Einfluss Kant auf die deutschen Gelehrten Meister und Schüler geübt. Fernow rief begeistert aus: Es werde Licht, und es ward Kantische Philosophie." Staatslexicon. V. 515. 1. Schubert: Kant und seine Stellung zur Politik. Raumer: Historisches Taschenbuch 1838. 525. 1, Rosenkranz: Geschichte der Kantischen Philosophie. Leipz. 1840. Barni: Philosophie de Kant. Paris. 1850.

152. §.

A jog és erkölcsan határvonalát határozottan jelölte ki Fichte Omodé János (sz. 1762. † 1814.), ki mint a Kanti bölcsészet elméleti részét kiegészíteni iparkodék, úgy az említett lényeges kérdést is kísérlettel megoldani. Jogtanát gyakorlati bölcsletének fölvére az „Én" általános cselekvőségének eszméjére alapítja, mint-hogy az én mint erkölcsi lény magának szükségkép szabad cselekvőséget tulajdonítván, azt más erkölcsi lényekben is elismerni és saját szabadságát a többiekével öszhangba hozni kénytelen; minnek létesítésére azonban az egyesek jogkörét meghatározó törvények, ezek alkotására pedig, szerződések által létesítendő társaságok szükségesek.

Fichte előbb a jénai utóbb berlini egyetem tanára, Napoleon túlsúlya korában, beszédjei által nagy befolyással volt a német nemzeti érzelem felébresztésére, miért is Friessz monda: „Ich halte Fichte für einen kräftigen Redner, aber für gar keinen Philosophen." Gesch. der Phil.

II. 636. 1.

153. §.

Ezen előzvényekből indulván ki, a magán és közjog éleseszü de egyoldalú tárgyalásában az egyéni szabadságát kelletlenül szűkebb korlátok közé szorítá. Az álladalmat az összerződésre alapítja, végczélja a közjó; a főhatalom gyakorlata fölött ephorok örködnek, kik azt felfüggeszthetik és a népet ítélethozásra hívhatják fel. Az egyes alkotmányok elsőbbsége fölötti kérdés a politika, nem pedig jogtudomány köréhez tartozik. Jogok csak azokat illetnek, kik mások jogkörét tiszteletben tartják, a mennyiben az utóbbit valaki elmulasztaná, annyiban saját jogigényei is elenyésznek, miért is a jogsértő a polgári társulattól kizárandó, minek elkerülése végett, bűnhődési szerződés által mindnyájan magukat az álladalom büntető hatalmának alávetik. „Kereskedelmi álladalom” című munkájában, a munka szervezéséről, a francia újabb socialis iskolához hasonló elméletet állított fel, az álladalmak elkülönözését javalá, és az emberiség közös kötelékét csak a tudományban keresé. – Államtanában az új kor elvének a szabadságot vállal, uralma a kereszténységgel kezdődik, minthogy ennek tételei, az észnek történeti alakban mutatkozó önkinyilatkoztatását képezik, végczélja az emberiség erkölcsi szabadsága; hol elvei általánosakká lesznek, ott az álladalom nem többé külső jogintézet, hanem az erkölcsi szabadság és isten iránti szereteten nyugvó theocratia vá lesz.

B i e d e r m a n n : Deutsche Philos. 471-500. I. F i c h t e : Lehren. 93-168. I.

154. §.

Fichtének a jogtan körüli főérdeme abban áll, hogy azt az erkölcstantól független föelvre alapítván, a Kant által elmulasztott szoros elkülönzését e két tudománynak létesíté; de valamint elméleti irataiban, úgy jog- és államtanában is, fellengző idealismusánál fogva az „Én” bölcelet homályos ösvényén haladván, kevés követőkre talált; utolsó mystikai irányban szerzett munkái sem növelték azoknak számát, és bölcelete, szerzője lángesze és nemes jelleme daczára, mint egyedül a szemlélődésnek kedvező tanítmány, mélyebb gyökeret még Némethonban sem verhetett.

1. Kant s Fichte rendszere különbségéről és az észjog és francia forradalom fejlődése közötti hasonlatosságról lsd. Stahl: Philos. d. Rechts. I. 158-171. I.
2. Fichte rendszeréről mondja jellemzőleg Biedermann: „In der That beruhte der Einfluss, den Fichte auf seine Zeitgenossen übte weit mehr auf den Vorzügen seiner Persönlichkeit, als seines Systems; daher auch dasz letztere ihn kaum überlebte. Es war zu innig mit dem Wesen und dem Geiste seines Stifters verwachsen, als dasz es ohne ihn in den toten Buchstaben seiner Werke, oder unter den Händen von Schülern, welche nicht seinen Geist besaßen, sich hätte lebendig und siegreich erhalten können. Fichte hat keine Schule gebildet.” Die deutsche Philos, I. 543.

155. §.

Mint Kant bölcelete általában, úgy jogtana is élénk viszhangra talált, és valamint elvei kortársai irányának teljesen megfelelték, úgy arra tetemes befolyással voltak; szellemében, még jogtana megjelenése előtt, többen művelni kezdek a természeti jogot, minekutána pedig Kant maga bölcsészete alapelveit a társadalmi viszonyokra alkalmazá, a tudomány ezen ágában is számos követőkre talált, kik habár a főelv kifejezésére, vagy egyes tételekre nézve eltérő véleményűek, mégis az alanyi észlegesség iskolájához tartozván, megegyeznek abban, hogy a jog, az emberi szabadság szükséges következménye, az ész szabályai szerint kifejtendő alapelvől származtatandó; az álladalom nem teremti, hanem csak biztosítja a jogokat; a személyesség ősjoga minden jogigények és köteleések alapja, a tételes intézmények csak annyiban jogosak, mennyiben az ész örökös változhatatlan törvényeivel ellentétben nincsenek; abban azonban egymástól különböznek, hogy némelyek Fichtével a jogtant az erkölcstudománytól végkép elválasztják, mások az észjogot az ember társas viszonyaira alkalmazott erkölcsi törvénynek állítván, főelvét a jogosított vagy azzal viszonyban levő egyének köteleességéből származtatják, vagy pedig azt az erkölcsi törvény létesülése feltételének, a külső hatáskör erkölcsi eszményének mondják.

1. Kant leghirebb követőinek főelvi olvashatók R a u m e r: Geschichtl. Entw. 123. I. W a r n k ö n i g : Rechtsphilos. 123. 146. I.
2. A közjogban a jogászok majd mindnyájan az álladalmat szerződésre alapítják, és azok is, kik as állam eszményét észtvörvényből következtetik, jogszerű életbe léptetéséhez a társak szabad beleegyezését kívánják. M a u r e n b r e e h e r : Grundsätze d. deutsch. Staatsr. 45. I.

156. §

Ezen jelenleg is virágzó iskola követői közül Némethonban még a múlt században nevezetesekké lettek: H u f f a n d O módé (sz. 1760. † 1817.) jeni jogtanár, ki az első a közönséget Kant rendszerének gyakorlati nyomosságára figyelmeztette, és Feder elveitől elpártolván, határozottan az ítészeti bölcelet irányához szegődött; a criticali bölcelet népszerűsítése- és terjesztésében ép oly buzgó mint szerencsés Reinhold Károly Lénárd (sz. 1758. † 1823.) jénai tanár; S c h a u m a n n Keresztély János (sz. 1768. - 1821.) gieseni tanár, Schmalz Tivadar berlini jogtanár (sz. 1760. † 1831.) ki a jogfogalom szabatosabb meghatározása által a tudományt jóval előmozdítá, N o f f b a u e r Keresztély János (sz. 1766. t 1817.) hallei bölcsészettanár, ki a jogot másnak kötelezettségéből származtatta; a mély tudományú S c h m i d t Erhard Keresztély Károly, jeni tanár, (sz. 1761. † 1811.) ki a bölcsészet elhomályosítása ellen férfiasan küzdött, H e y d e n r e i c h Henrik Károly (sz. 1764. t 1801.) lipcei tanár; – az államtudományok körében nagyírú J a k o b Henrik Lajos (sz. 1756. † 1827) orosz status-tanácsos, hallei tanár; Feuerbach Anselm János (sz. 1775. † 1833.) bajor főtörvényszéki elnök, ki a jog és erkölcsiség határvonalait egy időben Fichtével, és pedig ennél sokkal világosabban határozta meg, a polgári szabadság hőkeblű védelmezője az észjog elveit a gyakorlati élet feladványaira, névszerint a büntető törvényhozásra alkalmazá, és korunk elvharczában mint a bölceleti irány előbajnokai egyike, kitűnő hírt vívott ki magának, – végre a nevelés ügye körül oly lelkesen fáradozott S t e p h a n i Henrik (sz. 1765. † 1850.) bajor egyházi tanácsos.

157. §.

A jelen században a legnevezetesebbek: G r o s z Henrik Károly (sz. 1765. † 1830.) württembergi titkos tanácsos, ki jeles kézi könyvében világosságot szabatossággal párosít; az ausztriai, polgári törvénykönyv éleseszü szerkesztője Z e i l l e r Ferencz (sz. 1751. † 1828.) bécsi egyetemi jogtanár; F r i e s z Fridrik Jakab (sz. 1773, † 1843.) jeni bölcelettanár a criticali bölcelet legkitűnőbb védnökei egyike, Z a c h a r i a e Károly Salamon (sz. 1769.

† 1844.) heidelbergi jogtanár, ki az észszeles elvek tárgyalását Montesquieu tapasztalati módszerével kapcsolta össze; Behr József Vilmos (sz. 1775. † 1851.) würzburgi tanár és polgármester, Bauer Antal (sz. 1772. † 1843.) göttingeni jogtanár, a büntetőjog jeles művelője, kinek észjogi munkája a tankönyvek között Groszéval az elsőbbségért vetélkedik, P ö l i t z Lajos Henrik Károly (sz. 1772. † 1838.) lipcsei tanító, ki számos munkái által a tudományok több ágaira fényt derített, M e i s t e r Keresztély János (sz. 1758. † 1828.) boroszlói jogtanár az erkölcsi főelvek éleleszű magyarázója; D r e s c h Lénárd (sz. 1796. † 1837.) müncheni professor, Krug Traugott Vilmos (sz. 1770. † 1842) lipcsei bölcsészettanár, ki világos előadása által a német bölcsészek többségét jóval felülhaladja, D r o s t e – H ü l s h o l d † Kelemen Ágost (sz. 1793. † 1832.) bonni jogtanár, ki a jogeszmé pszichikai kifejtését kísérle meg; a nagy tudományú J o r d a n Serestély (sz. 1792.) marburgi jogtanár; az egyetemes történet híres írója Rotteck Károly (sz. 1775. † 1840.) freiburgi jogtanár, ki az észjog több tanaira éleleszű taglalásai által nagyobb világosságot derített; R e i n h o l d Ernő (sz. 1793.) jénai tanító, a szellemdús P f i z e r Pál Ákos (sz. 1801.), Zöpfl Henrik heidelbergi jogtanár, végre Welcker Tivadar Károly (sz. 1790.) freiburgi volt jogtanár, ki azonban újabb irataiban saját szerű rendszer alapítója lón, mely szerint a jog az ész örök szabályain alapszik ugyan, de csak általános elismerése, vagy a jogviszonyokban álló egyének békeszerződése által érvényessé lesz, és azért nem előleg, hanem a tárgyilagossá vált észből bebizonyítandó.

F r i e s z nézeteiben Jacobi bölcséleti rendszeréhez közeledett; Meisterre pedig, még a Wolfi rendszer volt némi befolyással.

158. §.

Nerbárt Fridrik János (sz. 1776. † 1840.) göttingeni bölcsészettanár, ámbár magát Kant követőjének vállal, mégis új bölcséleti rendszer alapítója lett. A gyakorlati bölcsélet feladása a dicséretes és gyalázatos meghatározása; az erkölcsiségnek őt főeszméje van: a belső szabadság, tökélyesedés, jóakarát, jog és méltányosságé; a jog többek akaratjának őszhanga, szabályként gondolva; alapja a viszálkodás iránti ellenszenv, célja a viszálkodás

dás megelőzése elhárítása; azzal eredetileg a kényszer összkapcsolva nincsen, az csak álladalomban történik; ez hatalom által biztosított társulat; célja minden kisebb társulatok céljainak összegében fekszik; tényezői: a magánakaratok, melyek közakarat elfogadása által alapítják a társulatot; az alakok, melyek a közakarat céljából és természettörvényéből erednek, végre a hatalom; e háromnak közremunkálása által válik az álladalom lelkesített társulattá. A hatalom visszaélései elleni biztosíték, csak az erkölcsök és nép közvéleményében fekszik, miért is más álladalmi biztosítékoknak nem tulajdonítván nyomosságot, a nevelést főtekintetűnek, a a politika sarkkövének tartja. Herbart sok követőkre nem talált, a jogbölcseletben azok számából: *H a r t e n s t e i n* Gusztáv lipcsei tanár említésre méltó.

1. Herbart a gyakorlati bölcseletet, az általános aelbeticá részének tekintti, mert annak feladása azon fogalmak meghatározása, melyek bennünket javulás vagy roszulásra készítetnek. Hogy az észjogot az erénytannal azonosítja, már megérintettük. (22. §.)
2. Nézeteit több egyes feladványokról irt munkáiban fejtegeti, a nélkül hogy azokat teljes rendszerbe hozta volna. *F i c h t e*: Philos. Lehr. 3i5. 1.
3. Herbart jelentősége csak az újabb időben méltányoltatik. „Herbart ist ein Denker erster Ordnung, und mit ihm beginnt seit Kant wieder zum erstenmal, eine neue noch lange nicht ausgelebte Richtung in der Philosophie.” *F i c h t e* id. m. 355. 1.
4. Gyakorlati tekintetben Herbart jogelmélete az élet fejlődésére kevés hatással volt és lehetett. *B i e d e r m a n n*: Deutsche Philos. II. 519. 1. *S t e p h a n*: De justi notione quam proposuit Herbart. Göttingae. 1844.
5. Herbart elméletéhez legközelebb áll *S c h o p p e n h a u e r* Arthur erkölcsstani rendszere, melyről bővebben értekezik *F i c h t e*: Philos. Lehr. 394-415. 1.

159. §.

Schelling József Vilmos Fridrik, (sz. 1775.) Fichte tanítványa és egy ideig követője, utóbb az általános azonosság elvének felállítása által, a természetbölcseleti iskola alapítója lön. A bölcészeti jogtanban eltérvén az eddig követett ösvénytől, azt a történetek bölcselete alkalmazásának monda; a feltételek, melyek alatt az emberi cselekvőség lehetségessé válik, nem függhetnek egyesek önkényétől, azokat ellenállhatatlan törvény által biztosítani kell, ez a természet által történik, mely valamint a fizikai világ-

ban a nemeket, fajokat előteremte, úgy a képezés ösztönöszülte útján, az emberek öntudata nélkül, a család, egyház, álladalom alakzatait létesíté, mely utóbbiban a természet előmintája szerint három főhatalom elkülönözendő. A jog tökéletes biztosítására azonban, még az álladalmak szövetsége közös törvényszékekkel szükséges; ezen általános szervezet az emberiség legfőbb feladása, minden történet végcélja, mert a szabadság biztosítékának oly változhatatlannak lennie kell, mint a természetnek. Általános nézeteit a jog és álladalomról részletesebben azonban ki nem fejté, és újabb időkben a természeti szükség és szabadság összeegyeztését a hit tárgyának állítván, egész bölceletét vallási alapra vezette vissza.

1. Míg B a l o g h Schellingről mondja: „Genialis rendszere, mely a nézelődő észnek is elegendő játsziert enged, de a kultúrgyakkkal is összekötetésben marad, és így egyenlőkép foglalatoskodtatja az elmét és képzelődő tehetséget, nagy számú követőkre talált, s a leggenialisabb fők hódoltak annak.” Philos. Pályamunka 84 I. F r i e s z akként nyilatkozik:

„Entkleiden wir nun den Traum der totalen Indifferenz von der armseligen Logik, der speculativen Physik, so finden wir leicht, das wir nur in die alten neoplatonischen Träume zurück getaumelt sind.” Geschichte d. Philos. II. 667. I. S t ö c k h a r d t pedig: „Schelling leistete für das Naturrecht, so wie für den praktischen Theil der Philosophie überhaupt, welcher doch der Menschheit am meisten nützt, fast gar nichts” Wissenssch. d. Rechts. 55. I.

2. S c h e l l i n g újabb bölceletét élő szóval adván elő a berlini egyetemnél, hova Münchenből 1840. hivatott, az nagyobb körökben csak P a u l u s heidelbergi tanár czáfolata által ismeretessé lön. Lsd. B i e d e r m a n n : Die deutsche Philos. II. 688. I. S c h w a r z : Schillings alte und neue Philos. Berlin. 1844.

160. §.

Schelling követői közül többen főelveit a jogtanra alkalmazák, és ámbár a részletekben egymástól eltérnek, abban mégis egyetértnek, hogy a fizikai és erkölcsi természet törvényeinek azonosságánál fogva, a társadalmat a természet alkotó erejéből származtatják, intézetei kifejtésében pedig részint a mindenség, részint az emberiség létegetét veszik fel mintául. Ezen iskolához tartoznak T h a n n e r l g n á c z (sz. 1770. † 1850.) salzburgi tanár, N i b l e r I v á n bajor törvényszéki tanácsos († 1834.), W a g n e r J á n o s J a k a b (sz. 1775.11842.) würzburgi tanár, E s c h e n m a y e r K r i s t ó f A d o l f (sz. 1770. t 1849.) tübingeni tanár, L i n o k A r n o l d, († 1838.) Bern-

hard L. F. Jochims († 1844.) stb. kik azonban nagy vizshangra nem találtak.

Wagner és Eschenmayer több pontokban eltérnek Schellingtől; Krause pedig kijön rendszer alkotója lett, (162. §.)

161. §.

Az erkölcs és hittan körében nagy hírű Schleiermacher Fridrik Dániel Ernő (sz. 1768. † 1834.) berlini hittanár, Schelling alapnézeteiből indulván ki, az álladalmat és egyházat a természeti szükségre alapítá; az elsőnek lényegét a felsőbbség és alattvalók közti ellentétben találja, melynek módja és minősége az alkotmány által határoztatik meg. Mind két társulat körén túlemlelkedik a szabad társalmiság, melynek állandó czélja a barátság, mint új társadalmi alakzatok alapja.

Biedermann: Deutsche Phil. II. 223-236 I. Fichte: Philos. Lehr. 277-353 I. Hartenstein: De Ethices a Schleiermaclhero propositae fundamento, Lips. 1833. Vorländer: Schleiermacheus Sittenlehre Marb. 1851.

162. §.

Schelling rendszerének elvein sarkalik, de attól kifejlésében különbözik Krause Keresztély Fridrik (sz. 1780. † 1832) elmélete. Állításai szerint a jog az észszerű élet a szabadságtól függő feltételeinek szervezett összege, és a szerint a mint csupán a saját szabadságtól függő, vagy pedig minden feltételekre általában vonatkozik, belső és külsőre osztatik; legfelsőbb forrása az isten. Az emberiség, midőn a jogot valósítja, álladalmat alkot, melynek lényeges alakja a szerződés; azon kívül az élet főcéljaihoz képest külön társadalmi szervezetek léteznek, (14. §.) azokat fejlődésében az igazság ösvényein tartani, az emberi rendeltetés minden ágának a tökélyesedés közegeit nyújtani, a státus feladása, mely a társadalmi öszszervezetnek, ennél fogva nem egyetlen egy, de főfontosságú létegete. Az álladalmi alkotmány meghatározása a jogszemélyek összeségét illeti; legtokéletesebb alakja a polgárok egyenjogúságán nyugvó községalkotmány; mihez képest a létező államok három történeti életszakát különbözteti meg, a társaság nélküli természeti állapotot, azt, hol egyesek képviselik a jogakaratot, végre az egyedországlatot legmagasb értelemben, az az a jog. magánuralkodását.

1. K r a u s e felfogása szerint a jog nem nemleges hanem igenleges fogalom, melynek főcélja: észszeres lények rendeltetésének elérését lehetővé tenni.
2. B i e d e r m a n n: Deutsche Philos. II. 238. I. Fichte: Philos. Lehren 233-276. 1.

163. §.

Krause jogbölcseleti elveit bővebben fejtették ki Ahrens Henrik előbb briisseli jelenleg gräzti egyetemi tanár, és Röder Károly David Ágost heidelbergi jogtanár az első, nagy elterjedésben részesült munkájában, főleg az alapelveket részletesen és világosan tárgyalja, az utóbbi ügyelvén a jogélet saját szükségleteire, a következőket tanokra fordította kitünően figyelmét.

1. Ahrens munkája eredetileg francia nyelven jelenvén meg, olasz, spanyol, német és magyar nyelvre fordított, (214. §.) és Amerika több tanintézetében vezérfonalul használtatik.
2. Mind két munkának bővebb ismertetését adtam a Magyar Acad. Értesítőben. 1847. 194-202. 1.

164. §.

Hegel Fridrik Vilmos György (sz. 1770. † 1831.) a bölcsészeti híres tanára a berlini egyetemnél, eleinte Fichte és Schelling elveit követvén, később ezekétől lényegesen különböző rendszer alkotója lett, melynek alapelvül a gondolat és léte, az okszerű és való azonosságát tűzvén ki, azt több rendbeli munkáiban terjedelmesen tárgyalta, és a bölcséleti jogtant is, mint a szellem bölcsészeti harmadik részét taglalván, ezen tudományban az úgy nevezett t á r g y i l a g o s észlegesség iskoláját alapította meg.

Hegel a bölcséletet észtan, természet és szellem-bölcséletre, az utóbbi ismét három részre, úgymint az alanyi, tárgyi és általános szellemére osztja; az elsőben a lélektani, a másodikban a jogpolitikai, a harmadikban a vallástani elveket adja elő.

165. §.

Véleménye szerint a gyakorlati bölcsélet feladása annak, „a mi van” kellő megfejtése, mert a bölcselkedés az észszerűség vizsgálata, és mind „a mi van észszerű, és mi észszerű az van a jog s álladalomról igazság tehát ép oly régi, mint létét a köztörvények- és szokásokban elismerve találjuk. A jog alapja a szellem, mely

gyakorlatilag felfogva az akarat; ennek a szabadság szükséges tulajdonsága, mely az önkénytől különbözvén „a maga magát elhátározó általánosság”; abban a természet és egyéni tekintet teljesen megszűnik, és az akarat mint gondolkodó értelmesség szabaddá válik; a szabad akarat létele pedig a jog, mely általában a szabadság mint eszme.

Philos, des Rechts. 4-15, 21-29. §§.

166. §.

A szabad akarat fejlődése három szempontból tekinthetvén, a jognak három köre van; (14. §.) az elsőben vagy elvont jogban Hegel a tiszta észjogban tárgyalni szokott tanokat saját modorában adja elő, főelvül azon tételt állítván fel: „Légy személy és tiszteld a többi személyeket.” – A jognak ellentéte a jogtalanság, ennek elkövetése büntett, mely csak büntetés által semmisíthető meg; minek folytán a második vagy moralitás rovata alatt az erkölcsi jó és rász elméletét fejtegeti. Az erkölcsiség című harmadik részben a családról, polgári társaság- és álladalomról értekezik; a család rendeltetése a szeretet; alapja a házasság; több családok képezik a polgári társaságot, mely a család és álladalom közötti különbség. Az álladalom „az erkölcsi eszmének valósága, az erkölcsi mindenség, a testesült szabadság valósága,” célja az erkölcsi törvény létesítése; az államhatalom jogalapja az egyéni akaratnak közakarat alá való rendeltetésének szüksége, a külön államalkatok közül az alkotmányos monarchia a legtökéletesebb. Végre a világ történet című rész alatt az észjogot a világtörténettel hozza kapcsolatba, megmutatni törekedvén, miszerint a természetjog az alanyi szelemből eredvén, a történetek világfolyamába szakad.

1. A tulajdonjog észszerűségének alapját nem az emberi szükségletek kielégítésében, hanem abban találja, hogy általa „a személyesség tiszta alanyisága” megszűnik. Philos, des Rechts. 41. §.
2. A polgári társulat főnyomatékai: a szükségek kielégítése, a jogok biztosítása és a külön érdekek közügyekkénti kezelése; minél fogva a közigazgatás fölvei megérintése után, a törvénykezés és testületek elméletét adja. Phil, des Rechts 188. §.
3. Bővebben ezen rendszerről lsd. B i e d e r m a n n : Die deutsche Philos. H. 318-355. I. F i c h t e : Philos. Lehr. v. Recht. 1821-232. I. Az észjogtud. fejlődése című értekezésemet Tudományt. XII. 43-46. I.

167. §.

H e g e l rendszere, követői által egekig magasztalva, más részről élesen megtámadva, a jogbölcséletre csekély befolyással volt; ő a gyakorlati bölcsélet feladatának a létező intézetek vizsgálatát állítván, azt annak, minek lenni kellene meghatározására, mint saját korának magzatját képtelennek mondván, ezen tudománynak a legrégebb idők óta meggyökerezett fogalmától eltávolított; az egyes tanok kifejtésében a Kanti iskolánál tovább nem haladt, és a már megállapított és korunk öntudatában gyökeret vert igazságokat, nagyobb részt homályos modorban, önkényes műszavakkal adván elő, észteni következetessége, jellemző eredetisége és több tárgyak mély tudományú felfogása daczára, az észjogi elvek terjesztésére, a jogérzület felébresztése és megszilárdulására, szóval ezen tudomány legnemesebb feladványa megoldására aránylag keveset tett, sőt a bölcselkedést az értelemmel és benső meggyőződéssel összeütközésbe hozván, a bölcséleti irány elleneinek számát tetemesen növelte.

1. Hegelről M a s z m a n n magasztalólag állítá: „Perfectio ipsa et absolutio sane relicta est viro nostri temporis summo maximoque philosopho G. fiuilielmo Friderico H e g e l i o, qui non modo très Kantianas partes, sed etiam physicorum veterum simplicitatem, Platonis artem dialecticam et amplitudinern, Aristotelis rationum connexionem et distinctionem, Spinosae excelsitatem, et denique Leibnitii et Fichtei spiritualitatem, nee non Schellingii naturae cognitionem omnes sane in se uno colligit coniungitque.” De Idealismo.
2. Ellenkezőleg ezen dicséretekkel a mély tudományú W a r n k ö n i g nyíltan megvallá, hogy Hegel rendszerének ismeretét, nem annak könyvből, „intellectu mihi quidem difficillimo” hanem máshonnan méríteni kénytelen volt. Doctr. Juris phil. XI. 1. A h r e n s pedig mondja: „Prüft man indesz mit welchen neuen wahren fruchtbaren Ideen Hegel die Rechtsphilosophie bereichert hat, so findet man nur eine trostlose Leere oder traurige Irrthümer” Rechtsphil. 413. I. R ö d e r : „Es gehört daher sehr wenig Weissagungsgabe dazu, um vorauszusehen, dasz man sehr bald ebensowenig begreifen wird, wie es möglich war, dasz so viele gute Köpfe sich so lange in den Banden der Hegelschen Aftermethode gefangen nehmen Hessen, als man dies heute in Hinsicht der Wolfschen begreift, I. Naturrecht 87. 1.
3. R o s e n k r a n z Hegel legkitünőbb követői egyike nyíltan elismeré, hogy az jogbölcséletében még azon magasságra sem emelkedett, melyen a porosz álladalom tételes törvényhozása már akkoriban állott; (Biogr. Hegels

333. 1.) és B e l i m e irályáról ekként nyilatkozik; „En lisant des pages de ce styl, il m'est quelque fois venu à la pensée, que les métaphysiciens allemands ne se comprenaient pas euxmemes.” Philos, du droit, I. 25. 1.

Kahle: Darstellung und Kritik der Hegeischen Rechtsphilosophie. Berlin 1845.

168. §.

Hegel követői halála után tanai magyarázatában, de főleg alkalmazásában a hit és államtan feladványaira, több ágakra szakadtak, és míg némelyek közülük az úgy nevezett ó-hegelisták mesterök elveihez szoroson ragaszkodván, azok bővebb kifejtésével foglalkodának, az ifjú hegelisták annak alapeszméit elfogadják, műszavaival élnek, de a hit- és államtan terén tőle elpártolván a haladási, sőt többen az átalakítás legszélsőbb követelményeit pártolják, mások pedig az új-hegelisták neve alatt, S c h e l l i n g újabb elméletéhez közelítenek.

1. Az hegeli bölcsészet, mely Poroszhonban a legnagyobb pártfogásban részesült, az újabb szakadások következtében, e tekintetbeni túlsúlyát egészen elveszte.
2. Az ó-hegelisták közül G a b l e r, M á r H e i n e c k e, M i c h è l e t, G a n s, H i n r i c h s, R o s e n k r ä n z, D a u b, a legnevezetesebbek.
3. Az ifjú hegelistákhoz (Hegelingen, Hegeliten) R u g e, E c h t e r m e y e r, S t r a u s z D a v i d, F e u e r b a c h L a j o s, B a u e r B r u n o stb. tartoznak.
4. Az új hegeliekhez W e i s z e, F i c h t e A r m i n M a n ó, B r a n n i s z, F i s c h e r stb. számítatnak. B i e d e r m a n n: Deutsche Philos. II. 458-517.1.

169. §.

A jogbölcselet mezején tanítványai közül említendők: G a n s E d e (sz. 1792, † 1839.) berlini jogtanár, ki Hegel elveit a tételes jogtudomány művelésére alkalmazá, és a berlini egyetemenél a bölcsészeti irány előbajnoka volt, a szép reményű G ä r t n e r F r i d r i k G u s z t á v († 1841.) bonni jogtanár, M i c h e l e t L a j o s K á r o l y berlini egyetemi bölcsélettanár, E i s e l e n J á n o s F r. G. (sz. 1785.) hallei tanár, S c h w a r z, B e s s e r M. K., G ö s c h e l F r i d r i k K á r o l y porosz főtörvényszéki tanácsos (sz. 1784.) B u h l, B i t z e r F r i d r i k w ü r t e m b e r g i k o r m á n y s z é k i ü l n ö k, L i n t z H e n r i k, H a s z n e r L i p ó t p r á g a i j o g t a n á r. N é m e l y t e k i n t e t b e n S c h ö n J á n o s († 1839) b o r o s z l ó i t a n á r, é s a z e l ő t t L e o H e n r i k (sz. 1799.) hallei történettanár is, ezen iskolához tartoztak.

S c h ö n a történeti és bölcséleti elvek összeegyeztetését kísérte meg; Leo újabban a hegeli iskolától elpártolván, azt a legnagyobb elkeseredéssel támadta meg.

170. §.

Míg Kant az észből származtatott fölvek által az észjogot biztosabb alapra helyezni, tudományos rendszeresítését kiegyesíteni iparkodék, és követői, valamint az eddig megérintett iskolák is, minden véleményárnyéklaik melleit, a bölcséleti irányt szemek előtt tárták, viszhatásul az észlegesség kizáró uralma ellen a történeti és hittani jogiskola támadott, és a római jog irodalmi történetében halhatatlan Hugo Gusztáv (sz. 1768. † 1844) göttingeni jogtanító, a természeti jogot a tételes törvények bölcséletével azonosítván, még a múlt század vége felé, az elsőbb említett irányzat előbajnokaként lépett fel.

A történeti és hittam iskolák összefüggéséről lsd. Fichte: Phil. Lehrn. 419-421. 1.

171. §.

Hugo az erkölctan és tételes törvényektől különböző észjog lételet kétségbe vonván, a jogbölcsélet feladásául a fenálló törvényes intézvények ítészetét tűzte ki. A társadalmi köröket a sors hatalma, vagy felsőbb szempontból fogván fel a dolgot a gondviselés létesíti; azokban szokások, törvények vagy jogtudósok véleményeiből veszi eredetét a jog, és azért a társulatok és kor szelleméhez képest különböző; valódi ismérve nem a kényszerben általában, hanem annak az álladalom által elismert szabályok szerinti gyakorlatában áll. Ezek alapján az egyes jogintézeteket bírálgtván, a rabszolgaság jogszerúségét védelmezi, a magántulajdont kárhoztatja, az egyéni jogot az álladalomnak tőkéletesen alárendeli, az egyházat is tisztán államintézetnek tekintti, és valódi jogállapot létesítésére az egyes álladalmak egyesülését véli szükségesnek.

1. Hugo nézetei a tulajdonjogról Morelly, Proudhon és Fourier elveihez hasonlítanak. Hogy egyébiránt az ész felsőbbségét jogtárgyakban némelykor maga is elismerni kénytelenült, munkája (Lehrb. d. Naturr.) 11. 78. §§. kiviláglik.
2. Hugo elvei határozott ellenzésre találtak, és a legellenkezőbb nézetek követői, mint Hegel, R o t t e c k, Welcker, Stahl czáfolatában kezet fognak.

172. §.

Elveit ámbár némi módosításokkal követték: *Zachariae* Miksa Tivadar (sz. 1781. † 1847.) a római jog híres tanára *Mare-zoll* Tivadar, (sz. 1794.) ki a bölceleti irányhoz közelítvén, a rabszolgaság ellen nyilatkozik, *Warnkönig* Ágost Lipót (sz. 1794.) jelenleg tübingew jogtanár, ki utóbb azonban ecclecticai rendszert követett, és *Baumbach* Sándor J. K., († 1828) ki Hugo elveit azzal kívánta igazolni, hogy a bölcelet főfeladványaihoz az emberi természetben rejlő ellentétek kifejtése tartozik.

173. §.

Ezen nézetekkel szoros kapcsolatban áll az újabb jogtörténeti iskola, mely *Niebuhr* György Bartold (sz. 1777. † 1831.) *Savigny* Fridrik Károly (sz. 1779.) *Eichhorn* Károly Fridrik (sz. 1781.) s *Göschel* Lajos Fr. János (sz. 1778. † 1837.) vezérlete alatt leginkább a tételes jogtudomány művelésére fordította figyelmét; tanai szerint, a jog a nemzetek életéből természet-szerűleg fejlődik, azok meggyőződésén gyökerezvén a szokás által képeztetik ki, s tökélye főfokát a tudományos művelésben éri el; a jogot nem lehet tehát a törvényhozói akarat eredményének tekinteni, törvénykönyvek által nemcsak nem tökéletesítik, hanem természetes fejlődésében gátoltatik; a jogtan főfeladása tehát nem létesíthetetlen eszmények felállításása, hanem az időszülte intézményeknek, és azokban rejlő jogeszmék vizsgálata és alapos magyarázata.

Ezen iskola nézeteire vonatkozólag jegyzé meg *Wencck*: „*Jus naturae contemnere, novos codices dissvadere, tamquam importunae temeritatis conamina, antiquas autem leges admirari, tamquam aeternae cuiusdam sapientiae monumenta, praesertim forma et argumento mancas, superstitione et barbarie quibusdam in partibus plenas, sermone peregrino scriptae, ne doctissimis quidem omni ex parte intellectas, id mihi ut ingenue fatear, a Jurisconsulti veram non simulatam philosophiam affectantis persona, atque a hujus aetatis luce alienum esse videtur.*” Id. m. 89. 90. l. (39. §.)

174. §.

Ezen iskola tanait bölceleti elvekre alapítani kísérletté *Puchta* György Fridrik, (sz. 1798. † 1846.); nézetei szerint

a jog nem az észen, hanem a szabadságon alapszik, mert észszerű csak az mi szükséges, a jognak alkateleme pedig a szabadság, annak a természeti szükség szabja meg határait, melyekhez midőn az ember alkalmazkodni törekszik, szabadsága észszerűvé lesz; a szabadság tartalma az isten akaratjának létele által . határoztatik meg; és az isten iránti engedelmisségben áll a valódi szabadság; mivel azonban ezen kötelességét megszegheti az ember, az összerű szabadság fogalma az erkölcsi jó és rossz közötti választhatásban áll; a jog pedig ezen szabadságnak elismerése; az a szeretettel együtt mérsékeli az önösséget; tudatához az ember részint a kinyilatkoztatás útján, részint a természetében rejlő jogérzelem által, mely a nép szellemében nyilvánul, juthat; létesítéséhez azonban a jognak tudatán kívül, külső léte, állam, kívántatik, mely valamint a jog maga, az istennek műve.

Puchtának Stahléhoz (179. §.) sokban hasonlító elméletéről mondja Fichte: „Indem derselbe bemüht war jener Ansicht (der historischen) eine allgemein wissenschaftliche Unterlage zu geben, ist er jedoch dadurch so entschieden in die theologische Richtung zurückgeschlagen, dass wir in dem Betreff ihn zu dieser rechnen müssten.“ Philos. Lehr. 476. l.

175. §.

A történeti iskola követőin kívül mások is az észlegesség . elveitől eltérően a jog és álladalom tanát a tételes vallásra alapíták, és azért a hit tani jogiskola nevével címeztenek; a részletek kifejtésében azonban ismét több véleményárványéklatok-ra szakadnak.

176. §.

Ezen irányú jogbölcészek közt legnevezetesebb Haller Lajos Károly (sz. 1768.), ki a francia forradalmat és következményeit a Rousseau nézetein alapuló rendszereknek, főképen az osszerződési elméletnek tulajdonítván, ezen tan czáfolatát, és az államszerkezet biztosabb alaprai visszahelyezését tüze ki feladatául. Az álladalom és intézményei állítása szerint, nem emberi egyezkedésekből származnak, hanem a természet rendje szerint fejlődnek, mely az isten akaratján alapszik, örökös változhatatlan szabálya pedig az, hogy a hatalmasabb uralkodjék. A pol-

gári főhatalom főtulajdonsága a függetlenség, ez az isten ajándoka, megszerzésére mindenki fel van jogosítva; de az kevesek által érhető el, az első emberek tulajdona, jelenleg is mind azon egyéneket vagy testületeket illeti, melyek magukat minden személy- és vagyombéli tartozások alól felmenthetik.

Haller nézeteit több kisebb dolgozataiban, bővebben pedig húsz évi tanulmányok után közrebocsájtott hat kötetű munkájában fejtette ki.

177. §.

Mivel azonban ezen előzményekből minden bitorlás megkísérlését igazolhatni, Haller a közjogot azonosítván a magánjoggal, az egyszer megszerzett főhatalmat a fejedelem magántulajdonának állítja, melytől ötét mint elfoglalás által szerzett sajátjától, többé meg nem foszthatni; minél fogva is az álladalom és államhatalom fölött akarátja szerint rendelkezik. Az alattvalók kötelességei a fejedelemmel kötött magánszerződésekből erednek, jogaik sérthetetlenek és a fejedelmiéktől nem lényegök hanem tárgyaik és fokozatukra nézve különböznek. A polgári főhatalom egyetlen sikeres korláta a természeti törvények tisztelete; a többi biztosítékok eredmény nélküliek; azért a népek jogaik védelmére, csak az egyeseket illető közegekkel élhetnek.

1. Haller elmélete szerint az álladalmaknak mint olyanoknak céljaik nincsenek; a tisztviselők nem az álladalmat, hanem a fejedelmet szolgálják, a törvénykezésem egyéb mint hatalmasabb részrehajlatlan segédmezése. Rest. I. 471. 1.
2. Az alattvalók fegyverviselésre adózásra csak akkor szoríthatók, ha magukat arra kötelezték, a rendek általi részvét ilyenmü tárgyaknál igazságos és természetszerű, a képviseleti rendszer a fejedelemséget köztársaságá alakítja át.
3. A főhatalmi visszaélések bizalommal az isteni gondviselés iránt, békével türendők, vagy a sértettek ellenállhatnak, vagy pedig hönukat odahagyhatják. Rest. H. 426-468 1.
4. Az álladalmak részint fejedelemségek, részint köztársaságok, az elsők földbirtokon, katonai, vagy egyházi felsőbbségen gyökereznek.

178. §.

Ezen alapelveit terjedelmes munkájában bővebben fejtén ki, abban buzgó vallásossága, gazdag történeti ismeretei, a természeti törvény iránti tisztelete s öngondolkodás szülte belső meggyőző-

dése számtalan jeleit adja a nélkül, hogy az ész és történet szavával összeütköző tanait bebizonyíthatná az ítészet részrehajlatlan törvényszéke előtt, sőt azok általánosan elfogadva az álladalmi s magánviszonyok azonosítása, az álladalmi kötelék tágitása, a középkor minden kinövései honosítása által, megingatnák a jog és államélet sarkelveit. Tanainak terjesztését a már hosszabb idő előtt megszűnt „Berlini politikai heti lap” kísérte meg, és befolyásuk több a hittani iskolához tartozó írók munkáira szembetűnő, névszerint **V o l g r a f f** Károly (sz. 1794.) marburgi tanár nézetei, ki a képviseleti rendszert czélszerűtlen és igazságtalannak vitatá, és az újabb népek képességét álladalmi életre kétségbe vonta, és **L e o** Henrik (169. §.) újabban nyilvánított elvei, Haller rendszeréhez közelítenek.

1. Haller okoskodásaira vonatkozólag monda Hegel: „Consequent ist seine Darstellung, aber die Consequenz besteht in der völligen Inconsequenz seiner Gedankenlosigkeit.” *Phil, des Rechts* 309. 310. 1. Történeti adataira nézve **W e l c k e r**: „Es wird die ganze Geschichte civilisirter Völcker und Staaten todteschlagen.” *Staatslexicon*. III. 187. I.
2. Haller elveit pártolá **S c h ä r** er Tivadar, és a prágai észjogtanító **S c h n a b e l** Norbert György munkájában is az álladalom megalapítására nézve rokon elvekre akadunk.

179. §.

A hittani iskola többi követői közül említésre méltók: **M ü l l e r** Ádám (sz. 1779. † 1829.) ausztriai főconsul, ki a jog és kötelesség, a jogosság és eszélyesség, a haladás és fentartás elvei ellentétének kiegyenlítését, egyedül csak isten kinyilatkoztatott törvényétől vára; a hittan tehát a jog és államtudománnyal legszorosabb kapcsolatban van, s korunk mozgalmi, szabadság és alkotmányosság utáni vágyai, végre csak a vallás és annak alapján nyugvó keresztény alkotmány által elégíthetnek ki; **S c h l e g e l** Fridrik (sz. 1772. † 1829.) ki az álladalmat a vallás és isteni félelemre alapítá, **J a r e k e** Erneszt Károly (sz. 1801.) ausztriai cs. tanácsos; **K r a u s z** Emanuel József Antal (sz. 1777.) ausztriai ministeri tanácsos, ki a statustudományt a szeretet parancsára építé, berezeg **L ö w e n s t e i n - W e r t h h e i m - R o s e n b e r g** József Koszta (sz. 1802. † 1838.), ki a jogbölcselet forrásait a sz. írásban az egyházi atyák, kánoni jog és régi bölcsesték irataiban találta,

Baader Ferencz (sz. 1765. † 1841.) müncheni egyetemi tanár; Steffens Henrik (sz. 1773. † 1845.) ki a megváltás és szeretet eszméjére alapítja a statust, Gurr es Jakab János (sz. 1776. † 1848.) müncheni tanár, Philipps György (sz. 1803.) bécsi egyetemi jogtanító, Busz J. F. freiburgi tanár; Göschel újabb munkáiban (169. §.), Lauer Henrik, Roszbach János József.

Müller, Schlegel, Baader és Steffensről részletebben

Isd. Fichte Phil. Lehr. 432-464. I. Lauer-ről jelentésemet az 1847.

Acad. Értesítő 202. I. Baader-ről:

Hoffmann: Franz Baader im Verhältnis, zu Spinoza, Leibnitz, Kant u. s. w. Leipzig. 1851.

180. §.

A történeti irányt a hittanival összeegyeztetni s Scheiling újabb nézetei nyomán a jog és államlant keresztény-történeti elvekre alapítani iparkodék Stahl Gyula Fridrik (sz. 1802.) berlini jogtanár, ki minекutána az észjog különböző rendszereit éleseszüleg taglalta volna, Scheiling azon elvénél fogva, hogy előleg mit sem tudhatni, minden az istenség szabad telte, jogtana bevezetéséül az isteni személyességről, az emberi nem iránti viszonyairól értekezik, és a világ végcélját az isteni dicsőség nyilvánításába helyezi. Schelling hosszabb ideig Stahl nézeteit saját elvei kijelentésének hallgatólag elismeré, újabban azonban eltérő véleményét nyilvánítá. Biederma n n: Deutsche Philos. II. 665 l.

181. §.

Az emberiség az isten örökös országa, az hivatása teljesítésére a történet állal vezéreltetik, a történet testét a jogviszonyok képezik; alkotó részeik a szabadság s vagyon, család, álladalom, és egyház, mely az isteni minden teremtmények fölött uralkodó szellemnek utánzata. Az ember személyessége az isten képmása; a család lényege az isten fia örökös nemzódéséből magyarázható, a házasság pedig két az istenben egyesült de az emberben elkülönözött természetnek egyesítése. Az álladalom az isteni gondviselés által létesül; a fejedelem és nép kölcsönös jogviszonyai, még ha szerződésen alapulnának is, felsőbb tekintély eredményeinek tekintendők. Ezen társulatban három szükséges: a kormány, a népképvisélet, és a közvélemény; a kormány főnöke a fejedelem, mert az

országlat a hatalom egységét szükségeli; méltósága örökös, jogait az istenség nevében gyakorolja, mert annak rendeleténél fogva uralkodik közhatalom az emberek fölött; de mivel csak felsőbb lény gyakorolhatja határtalan hatalmat, a fejedelemnek a történetileg megalapított intézményeket fentartani, népképviselők s hivatalnokok befolyásával kormányoznia kell; a képviselőben részesítendő rendek a papság, nemesség, polgárok, tanítók és földművelők. A közvélemény erkölcsi nyomatékával bír, a kormányzat próba kövéül útmutatásául szolgál. A magánjogok köre szent, mert azok nem az álladalom adományai, eredményei. A büntetés az igazság eszméjén alapszik, a viszonyos elméletek ellenkeznek az emberi méltósággal.

- „1. Stahl munkájában, melynek második kiadása az elsőtől több nyomós pontban különbözik, Savigny, Schelling, Hegel egyes elveire akadhatni, okoskodásainak eredményei azonban majdnem azonosok az és/Jeges írányáival, melyet oly élesen támadott meg.
2. R ö d e r Stahl munkáját nem annyira a jogbölcselet mint az ágazati hit-tan köréhez tartozónak mondja. NR. 101. 1. B e l i m e pedig modorára vonatkozólag állítja: „A chaque peuple son aptitude et son génie. En France traitez de pareilles questions, et vous ne réussirez probablement, qu'à rebuter tous les lecteurs.” Phil, du droit. I. 31. 1.

182. §.

Vége Németországban az e c c l e c t i k a i rendszernek is e században voltak követői, azok közül a szellemdús Ancillon Fridrik (sz. 1767. † 1837.) porosz statusminister, a Hohenstauffenek történetének híres írója R a u m e r Fridrik (sz. 1781.) Benoke Fridrik Ede (sz. 1798.) berlini bölcselettanár, a mély tudományú S c h m i t t h e n n e r Fridrik (sz. 1796. † 1850.) gicsseni tanító, végre Warnkönig A. L. (172. §.) ki újabb észjogi irataiban Cousin ecclecticai rendszeréhez ragaszkodik, legnevezetesebbek így tehát Németországban, mely ezen időszakban legtöbbet tett az észjog elméleti művelése körül, mind eddig a múlt század végéveiben felfedezett iskolákat folytatni látjuk azon tudományos harcot, melynek első csirát már a görög bölcseletmunkáiban rejlenek. (75. §.)

Második Tag.
A többi országok.
183. §.

A francia forradalom előtt, az észjog irodalma, majdnem Europa minden nemzeténél közös lévén, Franciaországban Groot, Puffendorf, Wolf iratai részint követőkre, részint ellenzőkre találtak, csupán Thomasiusnak a jog és erkölcsiség megkülönböztetésén gyökerező nézetei, hona határain túl nem terjedtek el. De a múlt század vége felé megszakadván az irodalmi közlekedés fonala, a francia jogbölcselet önállólag fejlődött, és csak a béke helyreállítása után, ismét a német és francia bölcselet kölcsönös hatásának akadunk nemijeire.

- 1 „Les seuls auteurs ou a peu près, qui soient connus en France, sont Grotius, Puffendorf, Wolf et Bouilamaqui. . . . Quant aux progrès qu'a faits depuis la philosophie du droit, quant aux nouvelles doctrines sorties des écoles d'Allemagne, a peine si quelques intelligences solitaires, s'y sont intéressées. La masse n'en a point eu connaissance.” Belime: Phil, du droit I. 9. I.
2. A francia észjogirodalom ismeretére igen becses adatokat közlött Warnekönig: Krit. Zeitschr. für Rechtswissensch. u. Gesetzgeb. des Ausl. című folyóirat I. II. IV. V. VII. X. köt. és Reclitsphilos. 161-172. I.

184. §.

A forradalom szakában a bölcseletet jogtan rendszeres művelése kevés termékeire találunk; (147. §.) a belső béke helyreállításával a köztársaság XII. évében (1804.) a természet és nemzetjog több tanszékeinek felállítása határozott, de már 1808. Napoleon császár rendeleténél fogva eltöröltetvén, a tudomány fejlődésére csekély hatással voltak.

185. §.

Az ezen időben megjelent munkák, nagyobb részt a világhódító császár rendszerének elméleti igazolását tűzék ki felada-

tokul; ide számítható Ray ne val Gerard, ki Groot, Puffendorf, Vattel, Boullamaqui s Montesquieu irataiból, Wolf föelvé n nyugvó rendszert alkotott, a forradalmi elveket éles tollal támadta meg, a korlátlan egyedországlat jogszerűségét védelmezi; M af fi o l i, ki Boullamaqui nyomdokait követi, Rousseau elveit és a népfelség eszméjét czáfolja, G o u d o n d' A s s o n i, és B o n i n.

186. §.

A restauratio után szaporodott a jogbölcseleti iratok száma; e tudomány művelői részint b ö l c s e l ö k részint j o g á s z o k részint p o l i t i c u s o k valának, s azért különböző szempontból tárgyaiák kitűzött feladványaikat. – Ezekhez még újabb időkben a c o m m u n i s m m u s és s o c i a l i s m u s követői járultak.

Politikusoknak Fichte azon írókat nevezi, kik a nélkül hogy általános jogelméletekkel foglalkodnának, az államintézetekről és azok átalakításáról bölcseleti elvek szerint értekeznek. Lehr, von Recht. 663. L.

187. §.

A bölcselek, kik a h i t t a n i, é r z é k i és e c c l e c t i c a i iskolára szakadnak, a jog és államtani kérdésekre kevesebb figyelmet fordítottak, mint német szomszédjaik; legnagyobb buzgóságot tanúsítottak közülük a hittani irány követői, kik mint németországi élvrokonai, a jogot és álladalmat az isteni kinyilatkoztatásra alapítván, virágzásuk tetőpontját a restauratio utáni első évtizedben érték el.

1. A francia bölcselek osztályozásáról lsd. D a m i r o n: Essai sur l'histoire de la philos, en France au XIX. siècle. Paris 1828. B a l o g h: Philos. Pályám. 100. 1.
2. A francia és német hittani iskolára nézve mondja Fichte: „Wenn wir die Männer der theologisch-legitimistischen Richtung in Frankreich mit den verwandten Deutschen vergleichen, so dürfen wir behaupten, dasz die unsern zwar vielerlei Anregung von dort empfangen, aber jene ganze Lehre tiefer und umfassender ausgebildet haben.” Phil. Lehr. v. Recht. 700. 1.

188. §.

Ezen iskola hívei közöl említésre méltó: gróf de M a i s t r e József (sz. 1753. † 18210 szardíniái minister, világos modorban lelkes előadással szerzett munkáiban állítja, miszerint az emberiség minden bajai az erkölcsi romlottság, az eredeti bűn következnie-

nyci; ezekből csak az imádság és jogosság által bontakozhatni ki; az álladalmak, alkotmányok, fejedelmek, az isten bölcs intézkedéseinek eredményei, melyeknek elrendezésén, ha az ember vakmerő elbizottsággal változásokat tenni törekszik, szükségkép csak ront; istennek létege a katholika egyház, és látható főnöke a pápa; kinek minden nemzeteknek a közboldogság tekintetéből hódolni kell; az állal létesülne az örök béke; hatalma korlátát a közvélemény hathatós szózata képezné. B o n a l d Lajos Gábor vicomte (sz. 1754. † 1840.) a politikai főhatalmat az isten parancsára alapítja, az igazi bölcseletet kizárólag a keresztény vallás üdvhozó tanaiban találja; a vallás minden társaság alapja, a jogok és kötelességek főforrása, miért is azon álladalom a legtökéletesebb, melynek alkotmánya, kormányzata a *legvallásosabb*. Társas viszonyaink a szent háromságnak mind annyi utánzatai; szerződés sem az egyház, sem álladalom alapja nem lehet, mind keltejének alkata szükségkép monarchiái, és a főhatalom birtokosában a vallásos ember isten képviselőjét látja.

Donald szerint a családban az atya, anya és gyermek, az egyházban az isten, papság és hívek, az álladalomban fejedelem, nemesség, és nép a háromság rejleményének vissztükrözetei.

189. §.

L a m e n n a i s Bódog Robert (sz. 1781.) a belső meggyőződés szülte vallásosságban keresi a népek erkölcsi újjá születése lehetségét: ezen eszme csak a római szent szék felsőbbsege, az egyház tekintélye által eszközölhető; újabb munkáiban azonban mellőzvéen az egyháznak tekintélyét, vallási elvekre hivatkozva mintegy ihlelteljes látnoki hanggal hirdeti a legtúlzóbb democratia és birtokközösség elveit. Báró E c k s t e i n (sz. 1785.) az igazságot egyedül az egyháznál találja, az ember ismeretere a történet két fő forrása a mózesi és keresztény szent Írások szükségesegek; a szabadság mind a vallás, mind bölcselet tápeleme, azért az egyéni és közszabadság összeegyeztetése az államtan főfeladata, melyet a korlátolt egyedországlatban legtökéletesebben valósíthatni. B a l l a n c h e Péter Simon (sz. 1776. † 1847.) az emberi haladás meleg keblű védnöke, annak szükséges feltételét a társaságot, az istentől származtatja; főtámasza a keresztény vallás, mint a szabadság tana, annak tehát, és a tudománynak egymást áthalnia

kell; a pápát a kereszténység szellemi uralma illeti, de az álladalom tőle független.

Ezen iskolához tartoznak: Gerlert, de là Marne, Laurentie Viel-Castel stb.

190. §.

Az é r z é k i bölcelet követői jogkérdésekkel kisebb terjedelemben foglalkodának; gróf Des tut t de Tracy Lajos Antal (sz. 1754. † 1836.) a természeti állapotot nem ugyan az ellenségeskedés, de az idegenkedés állapotjának tekinti, az önfentartás és jólét elérése az ember legfőbb kötelessége, a természet valódi törvénye. Montesquieuhez írt commentárában csak a közakaratot nyugvó alkotmányokat jogosoknak tartja, és az általános szavazat mellett nyilatkozik.

191. §.

A Royer-Coillard Péter Pál (sz.. 1763. † 1845.) alapította e c c l e c t i c a i iskola a német észlegességhez közelit, mostani főnöke Cousin Geyza (sz. 1792.) az erkölcsi jó eszméjét az észből származtatja; a szabadság az emberi természet lényege, az ész első parancsa tehát, annak a fentartása; de mivel az a többi emberekre nézve is áll, az általános szabadság elismerése, az ész másod parancsa, és abban áll az igazság, melynek kifejtése a társadalmi erkölccstan feladata; ez a mint az emberek, polgárok vagy nemzetek jogait és kötelességeit tárgyalja, természet állam s nemzetjogra oszlik; a természetjog fölelve a személyesség és szabadság tisztelete; folyományai az eredeti és tulajdonjogok; azok biztosítása az álladalom végczélja, mely a polgárokat rendeltetések elérésére kalauzolja a nélkül, hogy szabadságukat sértené.

1. Cousin, kinek elvei némileg Hegeléhez hasonlítanak, a francia bölcsészet körüli érdemeiről lsd. F i c h t e id. m. 630. 1.
2. Báro M a s s i a s az ecclcticismus szellemében szerzett munkájáról lsd. Zeitschrift für Rechtswissenschaft des Auslandes. I. 440-41. 1. F i c h t e id. m. 625.1.

192. §.

Tanítványai között a jogbölcelet körében kitüntették magukat J o u f f r o y Tivadar (sz. 1799. † 1842.) párisi tanár, ki alapné-

zeteiben a skót iskolához közeledvén, a természetjogot az emberi rendeltetés elérésére vezető közegek tanának mondja, mely azért alkalmazott erkölcstannak is címezhető, és a természeti vallást, a személyes erkölcstant, a vagyon és. szorosabb értelmű természetjogot foglalja magában; az utóbbi az emberek kölcsönös viszonyait elemezvén magán és közjogra oszlik. L e r m i n i e r János Lajos Jenő, (sz. 1803.) minekutána a jogbölcsélet történetéről irt munkájában, a bölcséleti és történeti irányokat összeegyeztetni óhajtván, a jogot a múltból magyarázandónak, de a természet örökös törvényeire alapítandónak állította, saját rendszerének kifejtését kísérle meg. Az ember lételeme a szabadság; többek társas öszlétének szükséges következménye a jog; e két nyomatékon kívül még a tudomány és vallás is uralkodik az emberek fölött. Az álladalom a szabadságon és főhatalmon nyugszik, mind kettőnek közvetítője a törvény; a büntetés alapja a visztorlás, de gyakorlátánál a vétkes javítása szem előtt tartandó.

1. J o u f f r o y főérdeme Bentham rendszerének éleseszü bírálataban áll.

2. L e r m i n i e r, ki gyakran az ecclecticismus ellen nyilatkozik, még is annak az elveit követi; elméletének hasonlatosságáról Stahléval lsd. G a r t n e r: De summo iuris nat. problem. 32-37. 1. Éles ítéletet mond fölötté B e l i n i e: id. ni. I. 33. 1.

193. §.

A jogászok nagyobb részt a francia törvénykönyvek magyarázatával foglalkodván, a természetjogban a múlt század rendszereihez ragaszkodtak, és az 1819. felállított észjogi tanszékek párisi tanárai Cotelle († 1827.) s de Portets Puffendorf és Bourla-maqui szerint tárták előadásait.

Az észjogi tanszékek 1822. évben megszüntetvén, 1829. ismét V a t t s m e n i l minister által állíttattak vissza.

194. §.

Újabb időben több jogászok figyelemmel az észjogtan haladására, a francia és német bölcselkedés vizsgálataival termékenyíték munkáikat. I s a m b e r t a jogosság alapelveit Bentham elmélete ellen éleseszüleg védelmezé. H e p p Fülöp M. straszburgi jogtanár a jog és államtan alaptanait tudósán fejtegeté. Az ember végczélja a physikai és erkölcsi tökélesbülés; ez csak az alladalomban léte-

síthető, abban tehát az embernek élni kell; feladása az emberiség végczéljának valószínűségét lehetőségessé tenni; az államhatalom és szabadság érdekeinek összeegyeztetése az államtan feladása, mit az alkotmányos rendszer által legsikeresebben eszközölhetni. S c h ü t z e n b e r g e r G. F. straszburgi jogtanár, és B e l i m e Vilmos dijoni jogtanár (sz. 1811. † 1844.) a francia és német irodalom bő ismeretét tanúsítják, mind ketten a jog és erkölcs tan szoros elkülönülését védik; az utóbbi az észleges elveket a tételes intézkedések összehasonlításával kapcsolja össze. G i r a u d és L a b o u l a y e a német történeti iskolához hasonló elveket vallanak.

F r i t o t Öbert († 1843.) és J o u f f r o y Henrik természetjogi munkái csekélyebb jelentőségűek.

195. §.

A p o l i t i k u s o k több véleményekre oszolván a bölcséleti jogot nagyobb részt hazai viszonyaik és intézeteikre alkalmazva művelék; ezen oszlályú írók közt első helyen említendő C o n s t a n t Benjamin, (sz. 1767. † 1830.)ki az álladalomban négy hatalmat létesítendőnek állított, a királyit, a felelős ministerek által kezelt végrehajtót, a képviselőit és bírót; a király két kamra által korlátozandó, az egyik tagjainak örökösöknek kell lenni, mivel abban függetlenségek biztosítéka rejlik; az alkotmányok nem csak az emberi akarat művei, hanem történeti eseményeknek is eredményei; minden embernek szent és sérthetetlen jogai vannak, melyek a többség rendelkezése alá nem esnek; mi a népnek csak bizonyos részét illeti, csak az által intézendő el; azért a megyék és községek rendezése a hazaszeretet ébresztésének nélkülözhetetlen feltétele, és az álladalmi elemekben az életerőnek elfojtása, szükségkép az összes test tespedésére vezet.

196. §.

Gróf Portalis István János (sz. 1745. † 1807.) francia statusminister a tizenharmadik századi bölcsélet szelleméről szerzett munkájában, a magán és közjog legnyomósabb kérdéseit taglalja, jeles bölcséleti és történeti ismeretrel és ítélettel, ritka részrehajlatlansággal párosítván. C o m t e Károly († 1837.) Bentham rendszerét éleseszüleg czáfolja, G u i z o t Ferencz (sz.

1787.) volt francia minister véleménye szerint, azon álladalom felel meg feladatának, mely a társadalom erkölcsi s politikai haladását biztosítja, a túlsúly a nép azon részét, mely ezen haladás tényezője s képviselője, tehát az úgynevezett középosztályt illeti, és azon államhatalom törvényszerű, mely ama közönség észszerű akaratjának kifejezése.

1. A politicusok Montesquieuisták, Rousseauisták, Benthamisták, Doctrinaire k re stb. szakadnak. Zeitschrift f. B.w. des Auslandes I. 447-456. I.
2. Ide számíthatók: J o u y, Pages, Massabiau, Daunou, Courtelet de Fl sie, D u n o y e r, A l l e t z stb. munkái.

197. §.

A s o c i a l i s t i c u s és c o m m u n i s t i c u s elméletek habár egy részt a közgazdaszat körébe tartoznak, még is a mennyiben a társadalmi alap-elvek átalakítását czélba veszik, e helyen is megérintendő«. Gróf S a i n t - S i m o n Claude Henrik (sz. 1760. † 1825.) általános elveket állítván fel, jogi intézményekkel kevésbé foglalkodott: elmélete szerint mindenki erejének az összes emberiségre nézve, hasznos irányt kellene adni; a munkásság mindenki kötelessége; annak igazgatása a lángész feladata; a tulajdon kérdése a közjó követelményei szerint akként rendezendő, hogy a termeszto osztályoknak biztosítassék természetszerű nyomosságuk; egyébiránt rendszere az emberiség teljes egyenlőségén gyökerezik. Általános eszméit bővebben fejték ki tanítványai névszerint: B a z á r d, kinek elmélete szerint, az emberiség egyesülésre törekedvén, ennek az eddigi ellenhatások, a képességnek a születési jog helyébe lépnie kell; a tulajdonjog jelen alakja, mely az örökösödés rendszerén alapszik, eltörlendő; mert az embernek társai általi felhasználására vezet; az örökösödés joga az álladalmat illeti, mely azt részint természetésre, részint mindenkinek munkája és képessége szerinti jutalmazására fordítani köteles.

L i n t z: Geschichte d. Rechtsph. 80-84. I. F i c h t e: id. inunk. 753-760.

198. §.

F o u r i e r Károly (sz. 1772. † 1837.) az ember természeti szabadsága és jogai hasonértékének a munka közegei és eredmé-

nyeihezi jogot állítja; a hol az elismertetik, ott létesül azon öszhangzat, mely az emberi polgárisodás nyolczadik szakasza; az emberiség boldogsága élvezetekben áll, azokat tehát a természet szaporítása által sokszorozni, a szegényekre kiterjeszteni kellene, az a munka szervezése és nyereségeinek a munka, töke és értelmiség közötti igazságos felosztása által történék, minek létesítésére bizonyos testületek (phalansterek) alakítandók.

1. Fourier szerint az emberiség most műveltsége ötödik szakában van, és rendszerének alkalmazása által, közvetlenül; z öszhangzat főfokozatára jutna.
2. A phalansterek 1800 emberből állának, a természetény $\frac{5}{12}$ a munkát, $\frac{4}{12}$ a tőkét, $\frac{3}{12}$ az értelmiséget illetné.

109. §.

Cabet István a javak általános közössége mellett nyilatkozik, és azt nem erőszakkal, hanem a meggyőződés és közvélemény hatalma által létesíteni akarja; a népűrság csak ideiglenes átmeneti időszak, végcélja a testvéri szereteten alapuló társadalmi közösség; a házasság és család fenmarad, a gyermekek ötödik évtől, közös főleg iparos kiképezésben részesülnek; kételyes tárgyak fölött a többség határoz. Leroux Péter az emberi szellem három alkotó eleme az érzés, érzület és értelem hasonlatosságára, három eredményét állítja fel a lársadomnak: a tulajdont, családot és álladalmat; kinövéseiket csak az egyenlőség elve által korlátolhatni, minél fogva a társadalom elmélete csupán ezen fogalom taglalásában áll; célja hogy mindenkinék az élet javaiból, szellemi egyéniségének megfelelő része biztosítassék; a felosztás a képesség, munka és szükségletek arányában történék. Blanc Lajos, (sz. 1813.) a szabad korlátlan vetélyből eredő bajokat a munka szervezése, nevezetesen az álladalom által felállított közös műhelyek és gyárak által megszüntetni akarja. Végre Proudhon P. J. a tulajdonjogot az egyenlőséggel ellenkezőnek, és ennél fogva igazságtalannak állítja, a jogot azon elvek összegének mondja, melyek a társaságot kormányozzák; szervezetének zárköve a javak arányos felosztása, melyet bizonyos törvények szerint szabályozni kellene.

Ezen rendszerek tüzetes bírálata részint az észjog részint közigazgatás egyez tanaihoz tartozik. Bővebb kifejtésük L i n t z és F i c h t e

idézett iratain kívül, Stein és Biedermannak német (Encyclopaediám: 244. §. 3.) és következő francia munkákban található: Re y b a u d: Etudes sur les reformateurs contemporains. Paris. 1841. Frank: La comunisme refuté par l'histoire. Paris. 1850. S u d r e: Histoire du communisme. Paris. 1850.

200. §.

Brittaniában ezen korban is főfigyelemmel az erkölcsan művelésére voltak, ezzel kapcsolatosan tárgyalattak az észjog alapelvei is; névszerint Reid Tamás (sz. 1710. † 1796.) a skót bölcsélet új szakának alkotója, a jog és kötelezettség fölötti ítéletet, az erkölcsi érzelmre, a lelkiismeret szavára építi, melynek tanúsága szerint kétségtelen hogy az emberek cselekvényei erkölcsi javulás vagy rosszalás tárgyai, az azonban csak szabad tettekre alkalmazható lévén, kötelezettségeink megismerése s teljesítése legfőbb hivatásunkat képezi. Elveit némi módosításokkal bővebben fejtették ki S t e w a r t Dugald (sz. 1753. † 1828.) és B r o w n Tamás (sz. 1778. † 1820.) edinburgi tanár.

1. R e i d iratai a múlt korszakba esnek, de iskolája e században virágzóván, elméletét is e helyen tartottam megérintendőnek.
2. A britt moralbölcselek közül e században nevezetessékké lettek még: Y o u n g János, M y l n e, B a l l a n t y n e, A b e r c r o m b i e, M a c k i n t o s h, H a m i l t o n. – Fichte id. m. 568-590.l.

201. §.

A jogbölcselet körében közfigyelmet gerjesztett és hazája háttárain kívül is számos követőkre talált B e n t h a m Jeromos; (sz. 1747. † 1832.) elmélete szerint az ember végcélja minden kedvetlenségek elmellőzésében, az életörömök minél nagyobb élvezetében áll; az önhaszon tehát minden cselekvények főrugója, és az erény jónak azért tekintendő, mivel örömet kedvet, a bűn pedig rosznak, mivel szellemi és érzéki kedvetlenséget szül; minthogy az emberek azonban önhasznuktól is gyakran hibás véleményben vannak, az e tárgyóli nézeteknek kellő felvilágosítása, a tudomány feladványa; (mi egyes emberekre nézve a deontologia vagy erkölcsan, nemzetekre vonatkozólag pedig a törvényhozási tudomány által eszközözlendő. – E két tudomány tehát ugyanazon egy elvvel és czéllal bír; feladásuk vizsgálni az emberi hajlamak, szenvedélyek, vágyak természetét, meghatározni mennyire

legyenek alkalmasak a lehetőségig legtöbb embert a haszonnak minél nagyobb összegében részesíteni: különböznek azonban egymástól abban, hogy az erkölctan az egyesek, a törvényhozási tan a kormányok tetteire vonatkozik. A jog az erkölcsiségtől nem annyira tartalmára, mint közegeire eltér, az első külső kényszer az utóbbi belső indokok által hat a közhaszon előmozdítására. Az álladalom alapja és köteléke a polgárok túlnyomó érdekében található, mert közhatalom nélkül sem személybátorság, sem tulajdon, *sem* ipar nem léteznék; a legjobb alkotmány az, mely alatt a polgárok legnagyobb száma szerencsésnek érzi magát, a törvényhozás rendeleteit a haszon elveihez, leginkább jól rendezett jutalmazási és büntetési intézetek által alkalmazhatni.

A törvényhozási tan első részében az emberi vágytehetség természetéi, a másodikban a cselekvésre indító vagy attól visszatartozató okokat tárgyalja; eredménye hogy általánosan érvényes törvényhozás nem létezik, hanem annak a kor követelése szerint változni kell.

202. §.

Bentham, ki már a múlt században lépett fel irataival, csak jelenkorunkban részesült kellő méltánylásban, számos munkáit az emberiség szent ügyének hő szeretete jellemzi; nézeteit Dumont rendszeresíté, de ontológiáját Bowering János bocsájtá közre. Rendszerének alapelveire már régibb írónál akadunk; főhiányuk az erény és igazságnak az anyagi haszonnal összezavarásában és ezen lényegesen különböző fogalmak azonításában áll. Számos követői közül legnevezetesebb Mill, ki tanait bővebben kifejteni iparkodék.

So wären wir laut Bentham, am Schlusse einer mehr alt zweilau-sendjährigen wissenschaftlichen Entwicklung der Begriffe von Sittlich-keit, Recht und Politik, wieder bei den nichtigen Grundsätzen ange-langt, welche schon Plato mit unwiderstehlicher Kraft wiederlegl." Räum: Gesch. 233-34. 1.

203. §.

Owen Robert (sz. 1772.) az emberi cselekvényeket az egyesek természeti szervezete és külső viszonyok eredményének tekinti, miért is bűneik a lélek mind annyi betegségei; az embernek végcélja saját ismereteinek öregbítése, mások javának társadalmi előmozdítása; mi

csak a társaság kellő szervezése által történhetik; annak t. i. az egyesek erejéhez és hajlamaihoz mért munkásságon, a birtok és nyereség közösségén alapulni, és a családi viszonyokhoz hasonló társulatokból állani kellene, melyben a gyermekek közös nevelése és a közügyeknek idősbek általi igazgatása szolgálna főelvül.

1. O w e n socialisticus rendszerét gyakorlatilag is Új-Lanarkban Skocziában törekedett kivinni, hazájában azonban kevés viszhangra talált.
2. Nagyobb befolyással mint Britannia bölcselei, a státustan fejlődésére történetírói Hume, R o b e r t s o n , G i b b o n stb. nem különben világhírű szónokai valának.

204. §.

O l a s z o r s z á g é korszakban is több jeles íróval bírt; R o m a g n o s i Domokos János (sz. 1761. † 1835.) sajtószertű buntelelőjogielmélet alkotója, az álladalom fenyítő hatalmát az önvédelemre alapítja; közjogában a tökélyesedést az emberi nem végcéljének, a társas állapotot annak szükséges közegének tekintvén, a magánszabadságot a közjóval öszhangba hozni iparkodék. R o s s i Pelegrin (sz. 1787. † 1848.) francia pair és utóbb római minister a jogi és erkölcsi kötelezettségek különbségét szabatosan fejté ki, a polgári igazság című bünjogi rendszere által a viszonytalan és viszonyos elméletek ellentétét óhajtott sikerrel egyenlítette ki.

205. §.

B a r o l i Péter paviai tanár, terjedelmes munkájában az újabb irodalom gazdag forrásait kellőleg használván, a magánjogban Kant rendszerét követte; az államjogban a polgári főhatalom alapját a foglalásban találja; az állam végcélját a jogbiztosságba, az emberi nem kiképezésébe és a közjó előmozdításába helyezé, mennyiben annak létesítése az egyesek erejét túlhaladná. Ugo lini fossombronei püspök Haller rendszerét ismerteié meg honosaival; C a r r i g n a n i János (t 1847.) pizai jogtanár a büntetőjog bölcseleti megalapításában dicsérettel fáradozott; végre még Poli Boldizsár paduai tanár és Ta parelli Alajos munkái említendők.

Az olasz irodalomról bővebben lsd. Krit. Zeitsch. für Rechtsw. des Auslandes. XIV. köt. 398-421.

206. §.

Spanyolhon jogbölcseletére a francia irodalom befolyása félreismerhetetlen; alkotmányos intézetei fejlődésével az államjog és rokon tanai művelésére is nagyobb gondot fordított; nevezetesen Donoso Cortes közjoga, a híres Alcalá Galiano és Camponor törvénybölcseleti munkái, nem különben Pando nemzetjoga említendő,

1. Hogy a régebbi iskolák elvei is még követőkre találnak, Bourlamaquinak újabb időben (1837.) Garcias Guelto által történt lefordítása bizonyítja.
2. Ahrens francia nyelven írott észjoga (163. §.) Novarro által fordított spanyolra.

207. §.

A portugallok közül Pinheiro Ferreira Kerestély volt statusminister, ki Vattel és Martens nemzetjogi munkáit jegyzetekkel bővítette, fejtegette a közjog elveit. Az álladalom végcélját a közjába helyezi, sőt erre a jog fogalmát is alapítván némileg Benthamhez közelít; a status hatalmat szerződésből származtatja, az alkotmányos egyedországlatot az államszerkezetek legtehetőesebbikének mondja, az állampolgárok lényeges jogainak a személyes bátorságot, szabadságot és tulajdonjogot állítja. Honosa Santarem a nemzetek jogának tanait terjedelmesen tárgyalá.

208. §.

Belgiumban mind a francia, mind a német jogbölcselete nyomaira akadunk, és míg Zalling Wolf szellemében szerzett munkája (125. §.) új kiadást nyert, Haus F. J. jogtanár Kant szellemében írt jeles kézikönyvet; gróf Merode Henrik és marquis Beaulort hittani iskola elveit terjeszték; Ahrens működései folytán pedig (163. §.) Krause elmélete is több követőkre talált, kik közül Tiberghien említendő.

209. §.

Németalföldön majdnem kizárólag a német rendszerek divatoznak, azon módosítással, hogy az észjog művelése jogászok által történvén, azok a gyakorlati élet igényeit szem előtt tartva, a

német bölcsészet fellengzéseit szorgosan kerülék. Említésre méltó de Wall Gabin († 1833.) gröningi jogtanár az észjog létele és érvényességéről írt munkája, melyben Hobbes, Spinoza, Bentham, Hugo stb. téveszméit tudósán czáfolá.

210. §.

Dánországban a német bölcsészet elvei honosultak; Martensen H. a jogeszmét a szabadság külső létele eszméjének, elismerését pedig észszükségnek állítván, Hegel szellemében fejtegeti a jog tanait; hasonló elveket követnek Bornemann F. K. és Weisz K. irataikban.

Grosz munkáját Fribergt (1834.) Rotteckét Nyholm (1837.) fordítá dán nyelvre.

211. §.

Svédország észjogi írói számából említendő: Schlyter K. J. lundi jogtanár, ki Stahléhoz hasonló de eredetileg megalapított és következetesen kifejtett rendszerében a jogbölcsészet és történet kölcsönös viszonyait felderíteni törekszik; Grubbe Samu (sz. 1786.) upsalai tanár, és utóbb statustanácsos, jeles kézikönyvében a magán és közjog tanait az alanyi észlegesség elvei szerint, világosan és alaposan tárgyalja; Schnellmann W. J. S Lenström pedig Hegel rendszerét ismertették meg honosaikkal.

1. Norwegia irodalmi nyelve Dániával azonos lévén, tudományos álláspontja is azéhoz hasonlít. A skandináviai országok észjogi irodalmáról bővebben lsd. Nene Jenaische Alig. Litteratur Zeitung. 1842. 46. 47. 48. szám.
2. Országonban észjog tanszékei nem léteznek, Schmalz munkája (156. §.) azonban, az ország legjelesb jogászainak egyike Zwietajew Szörény (sz. 1777. † 1835.) statustanácsos által lefordítva, több kiadásokat nyert. Franz: Statistik. Wien. 1838-41. III. köt. I. 119. 1.

212. §.

Északamerikában Lieber Ferencz a jogtanulók számára írt kézikönyvében Kant elvei szerint tárgyalá az észjog tanait. Story József, cambridgei jogtanár, (sz. 1780. † 1845.) és Wheaton Henrik (sz. 1785. † 1848.) az egyesült államok berlini követe, a nemzetek közötti jogviszonyokról tételes szempontból

írott munkáikban, az észjog e tárgyú elveire is, derítettek világosságot. Délamerikában pedig Bello jeles dolgozattal gazdagítá a nemzetjog irodalmát.

213. §.

Hazánk tanintézeteiben Martini rendszerének uralma ez időszakban is még hosszabb ideig tartott; és Brezanóczy Ádám (sz. 1751. † 1833.) egyetemi jogtanár deák, nem különben Ujfalussy János magyar észjogi munkái, ezen rendszer szellemében irvák. Az itészeti bölcelet legelőször a protestáns tanintézeteknél honosulván, Fuchs Samu lőcsei tanár deák, és Szilágyi János marmarosszigethi tanító magyar kézikönyveik tükrözik vissza annak befolyását, a tudománynak Kant által eszközlött haladását. A Kanti bölcelet szellemében ír utóbb Szibenliszt Mihály (sz. 1783. † 1834.) győri s később pesti jogtanár, Zeiller és Egger nyomán deák nyelvű munkáját; Albélyi Ferd. Antal pozsonyi jogtanár pedig jogbölceleti bevezetését.

1. Szilágyinak 1813. megjelent Természeti törvénytudománya mind eddig azon egyetlenegy munka, mely az észjog minden részeit magyar nyelven tárgyalja.
2. Szibenliszt munkája közeladásokbani használatára engedelmet nyervén, az első szembe szállott a Martinismus mélyen gyökerezett tekintélyével, és tanintézeteinkben az újabb jogbölceleti nézeteknek rést tört.
3. Köteles Samu nagy-enyedi tanár, (sz. 1770. † 1831.) és Rumy György tanár (sz. 1780. † 1847.) észjogi munkáik kiadatlanul maradtak. Balogh. Philos. Pályám. 118.1.

214. §.

Virozsil Antal pesti egyetemi tanár három kötetű munkájában a magánjog tanait az alanyi észlegesség elvei szerint, újabb kézikönyvében pedig, az egyetemes bölceleti jogtant alaposan és világosan fejtegeti. Bánó István kolozsvári jogtanár az összes természetjogot Zeiller Egger és Szibenliszt szerint dolgozta ki; Csacsakó Imre honi nyelven a természetjog bevezetését és tiszta általános részét, Szontágh Gusztáv a társasági bölcelet alap-tanait, Lánér Ferencz a nemzetek jogának fővonalait tárgyalá; Magyar Ferencz pedig Ahrens természetjogát (163. §.) magyar fordításban bocsátotta közre,

1. V i r o z s i l nagyobb munkájáról Balogh méltán álltá: „Hogy nagy tudománnyal, gazdag literatúrával és philosophicus lélekkel kidolgozva díszére szolgál hazánknak.” Philos. Pályám. 118. l.
2. Az összes észjog vázlatát közlőtte W a r g a János a Tudománytár IV. V. VII. VIII. köt. 1834-1836.
3. Az észjog tanszékén a magyar tudomány-egyetemnél Demiént (145. §. 4.) Hirsch Mihály (1808-1810.) Mar ko vies Pál (1811-1829.) V i r o z s i l Antal (1832.) és e sorok írója követték.

215. §.

Ezen az egyetemes bölceleti jogtant, vagy Önálló főrészeit tárgyzó munkákon kívül, több az észjog egyes feladványairól értekező iratok jelentek meg, melyek tudományos műveltségünk fényes bizonyságául szolgáltnak; ideszámíthatok: Császár Andor, báró E ö t v ö s József, Szal ay László, Szem ere Bertalan, Csacs k ó Imre, S á r v á r y Ferencz, Benczúr János, részint az állam-, részint a büntetőjog főkérdéseit tartalmazó dolgozatai.

Kisebb terjedelmű értekezésekben a bölceleti jog külön tárgyait fejtegették: T ö k ö l y Sebő, Brezanóczy Ádám, Farkas Koszta, É r d y János, Konoss Endre, R u m y György, Csacs k ó Imre, Ny i r y János, T o l d y Ferencz, K á l l a y Ferencz, L u k á es Móricz, Tóth L ő r i n c z, S u h a y Imre, e munka szerzője stb.

216. §.

Mind ezen munkák és értekezések kétségkívül helyezik, miszerint az alanyi észlegesség elvei hazánk jogbölceleti irodalmában, túlnyomossággal bírnak; Hegel jogbölcsészete ép oly kevés viszhangra talált, mint a természetbölcselők rendszere, H a l l e r és Stahlnak, nemzetünk történetével és az életviszonyok özszerű felfogásával ellenkező tanai.

HETEDIK FEJEZET.

Észjogtan irodalma.

217. §.

Az észjog irodalmához mind azon munkák számíthatók, melyek annak egész rendszerét, főrészeit, vagy egyes feladványait tárgyalják.

1. Az észjog köréhez tartozó munkák czímeit találhatni, a jog és bölcséleti könyvészetet tartalmazó kézikönyvekben névszerint:
Lipen: Bibliotheca reális iuridica. Francof. 1672. 4. kiad. Lips. 1757.
II. köt. folytatva Schotttól 1775. Senkenbergtól 1789.
Mad ihtől 1817-23.
Struve: Bibliotheca iuris selecta. Jenae. 1703. 8. kiad. 1756.
Hoffmann: Auserlesene jedoch vollständ. jurist. Bibliothek. Jena. 1748.
Westphal: Systematische Anleitung z. Kenntniss der besten Bücher in der Rechtsg. Leipz. 1774. 3. kiad. 1791.
Ernesti: Enc. Handb. e. alig. Geschichte der Philos. u. ihrer Litteratur. Lemgo 1807.,,
Zachariae: Encycl. iurist. Litteratur. Leip. 1806.
Ersch: Litteratur der Jurisprudenz und Politik. Leipz. 1812. 2. kiad. 1823.
„Litteratur. d. Philosophie u. Pädagogik. Leipz. 1814. 2. kiad. 1822.
Enslin: Bibliotheca iuridica. Berlin. 1824. 2. kiadás Engelmanntól Leipz. 1840.
Camuset Dupin: Bibl. choisie des livres du droit, Paris 1831. II. köt.
Schleier: Handb. der iurist. und staatsw. Litteratur. Grimma 1843. 2. kiad. 1851.
2. Az észjog, illetőleg nemzetjog irodalmát kizárólag tárgyalják:
Groeningii: Bibliotheca iuris gentium Europaea, s. de iuris nat. et gent. principiiis. Hamburgi. 1703.
Nemann: Bibliot. iuris imperantium quadripartite. Norimb. 1727.
Meister Chr. F. G: Bibliotheca Juris Naturae et Gentium. Göttingae. 1749-1757. III. köt.
Ompeda: Litteratur des gesamt, sowohl naturl. als posit. Völkerrechts. Regensb. 1785. II. köt.
Kamptz: Neue Litteratur des Völkerrechts. Berlin. 1817.

3. Azonkívül a nevezetesb könyvek jegyzékét találhatni Eggere, Stephanii, Beck, Pöhlitz, Meister, Grosz, Bauer, Viroszil, Warnkönig, Csacszó stb. észjogi munkáiban, és Klüber nemzetjoga II. kötetében.

218. §.

Az észjog előtanait tárgyalják:

- Ollendorp: Isagoge seu elem. introd. iuris nat. gent. et civilis: Colon. 1539. cur. Martini. Viennae 1759. legúj. Kallenberg-től 1848.
- Groot Guil: De principiis iuris nat. enchirid. Hagae. 1667: 3. kiad. Jenae. 1672.
- Coccejii Henr: De principio iuris nat. Francof. 1699.
- Wächter: Origines iuris naturalis. Berol. 1704.
- Tittius: Einleit. z. Natur u. Völkerrecht. Halle. 1708.
- Vico: De univ. iuris principio et fine Neap. 1720.
- „ Princ. di una scienza nuova. Nap. 1725. 7. kiad. 1817. német 1822. francz. 1827.
- Sinceri: Specimen meditationum circa praecipua iuris natur. fundamenta. Norimb. 1727.
- Amodi: Progr. in quo introduct. in iurisp. nat. scient, tradit. Regiom. 1730.
- Strube: Recherche nouvelle de origine et des fondemens du droit de la nature. Petersb. 1740. német. 1767.
- Schmauz: Dissert. Juris. Nat. quibus principia novi syst, huius iuris propoiuntur. Gott. 1740.
- D'Aube: Essai sur les principes du droit. Paris. 1743.
- Beckemayer: De principio iuris div. connati. Francof. 1744.
- Hominer: Propositum de novo systemate iuris nat. et gent. e. sent. veterum Jctorum. Lips. 1747.
- Holberg: Einleit. in das Natur- und Völkerrecht. Kopenhagen. Leipzig. 1748.
- Hume: Inquiry concern, the principles of moral. Edinb. 1752.
- Pestel: Prolegomena iuris naturae et gentium. Lemgo 1756.
- Acnewall: Prolegomena iuris naturae. Göttingae. 1758. 5. kiad. 1781.
- Itard: Inquiris into the human mind. Lond. 1764. német. Leipz. 1782.
- Feder: Grundlehren u. Kenntniz d. menschlichen Willens n. d. natürl. Gesetze des Rechtsverh. Götting. 1782-89.
- Flatt: Ideen zur Revision d. Naturrechts. 1785. Vermischte Schriften czímü munkájában.
- Hufeland: Versuch üb. den Grundsatz d. Naturrechts. Leipz. 1788.
- Kant: Kritik der praktischen Vernunft Riga 1788. 6. kiad. 1827.
- Brehm: Über d. wahre Wesen des Naturrechts Freib. 1789.
- Reinhöld: Ehrenrettung d. Naturrechts. 1791. Mercurban.

- r ö r s c h k e : Vorbereitungen z. einem popul. Naturrecht. Königsb. 1792.
- F e u e r b a c h : Kritik d. natürl. Rechts. Altena. 1796.
- T i e f t r u n k : Ub Recht, u. Staat. Zerbst. 1796.
- S c h e l l i n g : Neue Deduct, des Naturr. (Fichte és Niethammer phil. Journ. 1796-97.)
- M e l l i n : Grundlegung z. Metaphysik d. Naturrechts. Züllichau 1796.
- M a y e r : Versuch einer neuen Grundlegung zur allg. Rechtslehre. Leipz. 1796.
- W e i s s e : Grundwissenschaft, d. Rechts. Tüb. 1797.
- K o h l s c h ü t t e r : Vorles. üb. d. Begriff d. Rechtswiss. Leipz. 1798.
- S c h m i d t : Versuch e. Grundlage des Naturr. Augsb. 1801.
- S c h n e i d e r : Versuch ein. Entwickl. u. Bericht, d. Grundbegriffe d. philos. Rechtsl. Giessen. 1801.
- G e r s t ä c k e r : Metaphysik d. Rechts. Erfurt. 1802.
- „ Deduction d. Rechtsbegriffes aus dem höchsten Gründen des menschl. Wissens. Berlin. 1801. 2. kiad. Rost. 1803.
- K r a u s e : Grundlage d. Naturrechts. Jena. 1803.
- H e n r i c i : Ideen zu e. wissenschaft. Begründ. der Rechtslehre. Hannover 1810. 2. kiad. 1822.
- B r ü c k n e r : Essai sur la nat. et origine du droit. Leipzig. 1810. 2 kiad. 1818.
- „ Blicke in die Natur d. praktischen Vernunft. Leipz. 1816
- W e l c h e r : Die letzten Gründe von Recht Staat u. Strafe. Gieszen. 1813.
- B o r s t : üb. das Naturrecht u. dessen Übereinstimmung mit der Moral. Nümb. 1818.
- L h e r b e t t e : Introd. a l'étude phil. du droit. Paris. 1819.
- W a r n k ö n i g : Versuch e. Begründ. des Rechts n. der Vernunftidee. Bonn 1819. holland. 1822.
- R o m a g n o s i : Assunto primo délia scienza di diritlo naturale. Milano. 1820. 2. kiad- 1841.
- L a n g e : Versuch e. Begründungslehre des Rechts. Erlangen. 1821.
- K i n k e r : Brieven over het Naturrecht. Amst. 1823.
- B a u m b a c h : Einleit. in das Naturrecht. Leipz. 1823.
- Stahl E. D: Ideen z. Aufstellung u. Begründ. eines einf. allgem. gült. Naturges. Hannover. 1828.
- R e y : Traité des princ. généraux du droit. Paris. 1828.*
- R o y e r - C o l l a r d : Discours sur l'étude du droit delà nature. Paris. 1830.
- A l b é l y i : Praecognita Philos. Juris. Comar. 1831.
- G e r d t : Das Recht. Hamburg. 1831.
- H e p p : Essai sur la théorie de vie sociale. Paris. 1834.

- J o c h i m s : Aphorism, als Materialien zum Bau e. Systems des absol. Naturr. Itzehoe- 1835.
- G l i n k a : Esquisse d'un théorie du droit nat. Berlin 1835.
- H e r b a r t : Analyt. Beleuchtung des Naturrechts u. d. Moral. Gott 1836.
- G ä r t n e r : De summo iuris nat. problémaié. Bonnae. 1838.
- R i t t e r : Üb. die Principien d. Rechtsphilos. 1839.
- B o r n e m a n n : Indledningsfore drag til foreliisn. over Relsvid. Kjob. 1839.
- P o l i : Saggio di scienza politico-legale. Milano. 1841.
- S c h o p e n h a u e r : Die beiden Grundprobleme der Ethik. Frankf. 1841.
- S c h e i d l e r : Paräneutische Propädeutik der Rechtsphilos. Jena. 1842.
- S z o n t á g h : Propylaeumok a társasági philos. Budán. 1843.
- H a r t e n s t e i n : Grundbegriffe der ethischen Wissenschaften. Leipz. 1844.
- W e i n h o l l z : Die Begründung des Rechts. 1847.
Ide számíthatók még C a r m i g n a n i é s de Wall idézett munkái. (10. §. 4. 61. §.3.)

219. §.

Az észjogtudomány történetét adják:

- B u d d e : Historia iuris nat. Halae. 1695. Ut. kiad. 1737.
- W e r n h e r r : De praec. iuris nat. scriptoribus. Wittenb. 1699.
- L u d o v i c i : Delineatio hist, iuris div. nat. et pos. Halae. 1704. 2. kiad. 1714.
- R e c h e n b e r g : Programma de auct. qui script, ius nat illustr. Lips. 1711.
- T h o m a s i u s : História iurisprud. div. Halae. 1719.
- V i n h o l d i : Notitia script, iuris nat. Lips. 1723.
- R e i n h a r d : Hist. iurispr. natúr. Lips. 1725.
- G l a ű e y : Geschichte d. Rechts d. Vernunft. Leipz. 1739. 3. kiad. 1746.
- M e i s t e r : Exercitat. duae exhib. brev. hist, iuris nat. Gott. 1743.
- (W i e s a n d o Kurz. Entwurf, ein. Hist, d. Natur u. Völkerr. Leipz. 1759. 2. k. 1779.
- (H ü b n e r) Essai sur l'histoire de droit nat. Londr. 1757-58. II. köt.
- G e b a u e r : Nova história iuris nat. Wetzl. 1764.
- Z a h l h e i m : Vers. e. Gesch. d. natúrl. Rechtsg. Wien. 1765.
- B u o n a f e d e : Istoria crit. d. mod. diritto di nat. et d. genti. Perug. 1789.
- M a r i n : Hist, del derecho nat. y de gent, Madrid. 1800.
- P ö l i t z : De mutationib. quas systema iuris nat. et gent. exp. Vittenb. 1805.

- Raumer: Gesch. Entw. d. Begriffe v. Recht Staat u. Polit. Leipz. 1826.
2. kiad. 1832.
- Damiron: Essai sur l'hist. de la philos, en France. Paris. 1828.4.
kiad. 1836.
- Lherminier: Introd. gen. à l'hist. du droit. Paris. 1819. 2. kiad.
1845.
- Isambert: Tableau d. progrès d. droit publ. et d. gens. Paris 1830.
- Ortolan: Cours publ. d'hist, du droit polit. Paris. 1831.
- Veder: Hist. philos, iuris apud veteres. Lugd. Bat. 1832.
- Macintosh; Hist. de la philos, morale, trad, par Poret. Paris
1834.
- Fischer: Üb. den gegenw. Stand d. Naturrechts. Basel. 1837.
- Roszbach: Die Perioden d. Rechtsphilos. Regensb. 1842.
- Lintz: Entw. e. Geschichte d. Rechtsphilos. Danzig 1846.
- Struve: Krit. Geschichte d. allem. Staatsr. Manheim. 1847.
- Stahl: Geschichte d. Rechtsphilos. Heid. 1847. (Munk. I. része.)
- Kaltenborn; Geschichte d. Natur u. Völkerrechts. Leipz. 1848 (92.
§. id. m. I. köt.)
- Hinrichs: Geschichte des Natur u. Völkerrechts. Leipzig. 1848-51.
III. köt.
- Fichte: Die philos. Lehren von Recht Staat und Sitte in Deutschl.
Frankr. u. Engl, von d. Mitte d. 18. Jahrhunderts. Leipzig. 1850.
- Végre ide tartoznak a nemzetjog történetét tárgyzó munkák Ward,
Wheaton, Pütter, Müller-Jochmus, Laurenttól
(Encyclopaediám 203. §. 1.) és „Az észjogtudomány fejlődése és jelen
állapotja” című értekezésem. Tudománytár. XII. XIII. XIV. köt, 1842.
1843.

220. §.

Az összes észjogot tartalmazták:

- Grotius: De Jure Belli et Pacis. Libri III. Paris. 1625. c. not. Gronovii Amsterod. 1680. c. notis eiusdem et Barbeyracii. Amst. 1720 és többsz. c. notis Simonis. Jenae 1673. c. notis Zieglerii, Osianriet Gronovii. Lugd. Bat. 1696. c. notis variorum ed. Tydemann. Groningae. stb. Németül Synoldtól Leipz. 1707. Seelintöl Frankfurt 1707/. Franciaúl Courtintöl. Paris 1687. Haye. 1703. Barbeyractól Amst. 1724. 5. kiad. Leyd. 1754. Angolul Ewaats tó I: London 1654. 1715. Hollandul Haerlenitől. 1635. Geverentől. Amsterd. 1705.
- Selden: De iure naturae et gentium, iuxta disciplinam Hebraeor. Libr. VII. Lond. 1640.
- Dijher: Jus naturae et gentium. Heimst. 1649.
- Felde: Annot. ad Hugonem Grotium Amster. 1652. 2. kiad. Jenae. 1663.
- „ Elementa iuris univ. et iustin'ianei. Francf. Lips. 1664.

- S t r u v e: Grotius enucleatus. Jenae. 1660.
- P u f f e n d o r f: Elementorum iurisprud. univ. Libri II. Hagae. 1660. 2. kiad. Jenae. 1669.
- „ De iure naturae et gentium Libr. VIII. Lund. 1672 ut. kiad. Francf. 1759. franc. B a r b e y r a c t ó l Basil. 1706. Ut kiad. 1771.
- „ De officio hominis et civis. Lund. 1673. ut. kiad. Lips. 1797.
- B o e c k l e r: Commentarius in Hugonem Grotium. Argent. 1663-704. II. kötet.
- Z i e g l e r: In Hugonem Grotium notae et animadversiones. Vittenb. 1666. 2. kiad. Argent. 1706.
- O s i a n d e r: Observationes maxim. partem theologiae in Hugonem Grotium. Tübing. 1669. 2. kiad. 1711.
- C u m b e r l a n d: De legibus naturae. Lond. 1672. francz. Amsl. 1744.
- H e n n i g e s: Observationes politico-morales in. H. Grotium. Salisburg. 1672.
- V e l l h e m: Introductio ad H. Grotium. Jenae. 1676-7.
- Z e n t g r a w: De iure naturali iuxta discipl. Christ. Libri VIII. Arg. 1678.
- „ Specimendoct. juris nat. sec. discipl. plalonicam. Arg. 1689.
- W a e c h t l e r: Lectionum Grotianarum Libr. II. Francf. 1682. 2. kiad. 1714.
- K u l p i s: Collegium Grotianum. Francf. 1682. 2. kiad. 1714.
- M u s a e u s: Hugo Grotius enucleatus. Kiloniae. 1682.
- 0 b r e c h t: Annotationes in. H. Grotium. Argent. 1684.
- E i s e n h a r t: Institut. Juris naturae. Heimst. 1685.
- T i u m a s i u s: Institut. iurisprud. divinae. L. III. Francf et Lips. 1688. 7. kiad. 1730. Németül 1709.
- „ Fundamenta iuris nat. et gentium. Halae. 1705. Új kiad. 1718. németül 1701.
- R y s s e l: De Jure naturae et Gent. L. III. Lips. 1689.
- L a n g e; Epitome iuris naturalis. Norimb. 1691.
- V i t r i a r i u s: Institut. iuris nat. et gent. Lugd. Bat. 1692. Ut. kiad. Francf. 1752.
- S c h e f f e r: Hugo Grotius enucleatus. Stett. 1693. 2. kiad. Altorf. 1718. Ut. Grön. 1771.
- A l b e r t i: Compendium iuris naturae. Lips. 1696.
- T e s m a r: Observationes in Hug. Grotium, Francf. 1696.
- H e d i n g e r: Elementa iuris nat. et gent. Ulm. 1697.
- „ Sicilimenta philos. iuris. Giessae. 1699.
- B o r g e s i u s: Enodatio Juris naturae. Lugd. Bat. 1697.
- K e s z t n e r: Prudentia iuris nat. Rint. 1698. 1705.
- B o s s á n y i: Tripertitum iuris philos. Tyrn. 1706.
- P r ö l e u s: Grundsätze des Rechtes der Natur. Leip«. 1709.

- Hochstater: Collegium Puffendorfianum. Tubing. 1710.
 Griber: Principiorum iuris nat. L. IV. Vittenb. 1710. 5. kiad. 1774.
 Gundling: Jus Naturae et Gentium. Halae. 1714. Ut. kiad. 1769. németül. 1742.
 Rechenberg: Instit. iurispr. naturalis. Lips. 1714.
 Wolf J. G.: Institutiones iurispr. naturalis. Lips. 1720. 2. kiad. 1741 .
 Wernherr: Elementa iuris nat. et gentium. Vittenb. 1720.
 Praegemann: Jurisprudentia naturalis. Jenae. 1720.
 Fleischer: Instit. iur. nat. et gent. Halae. 1722.
 Hombergk: De iurisprud. rationali liber. Marb. 1722.
 Glafey: Vernunft und Völkerrecht. Frankf. u. Leipz. 1723. 3. kiad. 1746,
 Beyer: Delinatio iuris div. naturalis et posit, univ. Lips. 1726.
 Weidler: Instit. iuris nat. et gentium. Vittenb. 1731.
 Stappf: Jus naturae et gentium. Mogunt. 1735.
 Sickingen: Jus naturae et gentium. Mogunt. 1736.
 Koehler: Juris socialis et gent, ad ius nat. rev. specimen. Jenae. 1735.
 „ Juris naturalis eiusque cog. exercit. Francf. 1738.
 „ Meditaiiones u. Annotationes a. d. Natur u. Völkerrecht. Jenae. 1738.
 Heinecke: Elementa iuris naturae et gent. Ilalae. 1736. Ut. kiad. Madrit. 1789. angol. 1742. olaszul 1841.
 „ Praelectiones acad. in Puffendorf. Berlin. 1742.
 „ Praelectiones acad. in H. Grotium. Berol. 1744.
 Concina: Juris Nat. et gent, doctrina. Venet. 1736.
 Otto: Elementa Juris nat. et Gentium. Halae. 1738.
 „ Jus Naturae method, scientif. Francf. et Lips. 1740-49. 2. kiad. Halae. 1751,-58. IX. köt. francz. kivonatb. Formey v l Amst. 1758.
 Wolf Christ: Institutiones iuris nat. et gent. Halae 1754. Ut. kiad. 1774. németül 1754..1769. francz. 1791.
 Schmausz: Positiones iuris nat. Götting. 1740.
 „ Neues System des Rechts der Natur. Gott. 1754.
 Daries: Instit. iurisprud. universalis. Jenae. 1740. 7. kiad. 1776.
 „ Discours üb. Natur u. Völkerrecht. Jenae. 1762-63. III köt,
 Cocej Sam: Elem. iurisprud. nat. et romanae. Berolin. 1740.
 „ Novum systema iuris, nat. et. Rom. Halae. 1748.
 Schierschmidt: Elem. iuris nat. socialis et gentium Jenae. 1742.
 Schwarz: Instit. iuris publ. univ. naturae et gentium, Aug. Vind. 1743. 2. kiad. Venet. 1760. 11.. köt.
 Coccej H.: Grotius illustratus cum annot. Samuelis Cocceji Vratisl. 1744,-52. 2. kiad. Laus, et Genev. 1751.-55. V. kötet.
 Kahrel: Recht der Natur. Francf. 1746.
 Ganner: Erläut. u. Anmerkungen d. Natur u. Völkerrechts nach Daries. Frankf. 1748-52. VIII. köt.

- Bellers: Delineation of natural law. London. 1749.
- Nettelbladt: Systema elementare univ. iurisprud. naturalis. Halae. 1749. 5. kiad. 1785.
- Klaproth: Grundrisz d. Rechte der Natur. Götting. 1749.
- Wagner: Fundamenta iuris nat. et gentium Halae. 1750.
- Achenwall: Elementa iuris naturae. Gott. 1750. 7. kiad. 1774-81.
- Noلمان: Jurisprud. naturalis primae lin. Gott. 1751.
- Desing: Juris naturae larva detracta compluribus libris. Monachii. 1753.
- Rutherford: Institutes of natural laws. London 1754.
- Bourlamaqui: Elementa iuris naturalis. Genevae. 1754. francz. Laus. 1775. Ut kiad. Paris 1830. Olasz. 1810. Spanyolul. 1837.
- „ Principes du droit de la nature et des gens. Yverd. 1766-68. VIII. köt. Ut. kiad. Paris. 1820.
- Wiesand: De iure naturae et gentium Libri II. Lips. 1758.
- Viliat: Le droit de la nature et des gens. Lond. 1758. II. köt.
- Vallé: Questions du droit naturel. Berne 1762. Németül. Mittau 1771.
- Keuffel: Exercitationes Grotianae. Guelph. 1763.
- Baumgarten: Jus naturae. Halae. 1763.
- Werenko: Jus naturae et Gentium. Dillingae. 1763.
- Meyer: Recht der Natur. Halle. 1767.
- „ Lehre v. den natürl.gesellsch. Rechten. Halle 1770-75, II. köt.
- Breunig: Delineatio philos. Juris. Lips. 1768.
- Felice: Leçons de droit de la nature et des gens. Yverdun. 1769. II. köt. Ut. kiad. Lyon. J1817.
- Pillichody: Droit naturel. Yverd. 1769.
- Zepichal: De iurisprud. nat. Libri III. Vratisl. 1772.
- Pes tel: Fundamenta iurisprud. naturalis. Lugd. Bat. 1773. Ut. kiad. 1806. II. köt. francz. 1774. holland. 1783.
- Vicat: Traité du droit naturel. Laus. 1774-84. IV. köt.
- Abbadie: Le droits de Dieu de la nat. et d. gens Amst. 1775.
- Schroeder: Elementa iuris naturalis. Gröningae. 1775.
- Westphal: Institutiones iuris naturalis. Lips. 1776.
- Fineti: De principiis iuris nat. et gent. L. XII. Venet. 1777.
- Guarini: Jur. nat. et Gentium, princ. Romae 1778-79. II. köt.
- Scheideman tel: Leges naturales syst. pertractatae. Jenae 1778.
- Lampredi: Jus Naturae. Livorni. 1773. U. köt.
- Arbesser: Jurisprud. naturalis. Vindob. 1779.
- Diellerich: Compend. iuris natur. Argent. 1780.
- Höptner: Naturrecht d. einzelnen Menschen Gesellschaften u. Völker. Giessen 1780. 7. kiad. 1806. deákul. Lingen. 1793. 2. kiad. 1803.
- (Pfeffel:) Principes du droit naturel. Colmar. 1781.
- Ulrich: Initia philos. iusti. Jenae. 1781.

- Servin: Manuel de iurisprud. natúr. Paris. 1782.
- Sehlettwein: Recht d. Menschheit. Giessen 1784.
- Zallinger: Institut, iuris nat. Aug. Vind. 1784. Ut. kiad. Ultaj. 1823.
- Kandier: Naturrecht. Augsb. 1784.
- Pailey: Principl. of moral and politic, philos. Lond. 1785. ném. G ar - vető I. Leipz. 1787. II. köt.
- Tiillel: Natur und. Völkerrecht. Frankf. 1786.
- „ Geist d. Grotius. Zürich. 1789.
- Abreu: Esayo sobre la iurisprud. univ. Madrid. 1786.
- Briegleb: Grunds, d. philos RechtSg. Coburg. 1788.
- Controsceri: Inslit. de giuri natur. Palermo. 1788-90. III. köt.
- Pasquale: Diritto della natura et delle genti. Neap. 1788. II. köt.
- Mocenigo: Tratt. univ. filos. sopra lo stato del uomo liberó ed in societa. Venez. 1784.
- Fredersdorf: System d. Rechts der Natur. Braunsch. 1790.
- Madahn: Grundsätze d. Naturrechts. Frankf. 1790-95. II. köt.
- Hufeland: Lehrsätze d. Naturrechts. Jena. 1790. 2. kiad. 1795.
- (Bartenstein:) Natur, u. Völkerrecht. Wien u. Erlangen 1790.
- Morelly: Rudimenta iuris nat. et gent. Venez. 1791.
- Ferguson: Princ. of moral and polit, science. Edinb. 1792. II. köt, Német. Leipz. 1796.
- Abicht: Neues System e. aus d. Menschheit entw. Naturrechts, Baireuth. 1792.
- „ Kurze Darstellung d. Natur u. Völkerrechtes. Bayreuth 1795,
- Schmalz: Recht d. Natur. Königsb. 1791-95. III. köt.
- „ Erklärung d. Rechte d. Menschen u. d. Bürgers. Königsb. 1798. 2. kiadás. 1823.
- „ Handbuch der Rechtsphilosophie. Halle. 1807.
- „ Jus naturale. Berolini. 1812.
- „ Wissenschaft des naturl. Rechts. Leipz. 1831.
- Schumann: Wissensch. Naturrecht. Halle. 1792.
- „ Versuch e. neuen Systems d. nat Rechts. Halle. 1796.
- Hoffbauer: Naturrecht. Halle. 1791. Ut. kiad. 1824.
- Brezanóczy: Explanatio iuris nat. et polit. Posen. 1795-96. 2. kiad. 1824. II. köt.
- Rössig: Grundsätze d. Natur u. Völkerrechts. Leipz. 1794. 2. kiad. 1798.
- Taffinger: Lehrsätze des Naturrechts. Tübing. 1794.
- Heydenreich: System des Naturrechts. Leipz. 1794. II. köt. 2. kiad. 1801.
- Jakob: Philos. Rechtslehre. Halle. 1795. 2. kiad. 1802. kiconatb. 1796.
- Schmidt: Grundrisz des Naturrechts. Jena. Leip. 1795.

- Fichte: Grundlage des Naturrechts. Jena. Leipz. 1792-97. II. köt.
 „ System der Rechtslehre. Bonn. 1834.
- I. Kant: Metaphys. Anfangsgründe der Rechtslehre. Königsberg. 1797-1798. latinul Anist. 1799. Új kiad. 1820. francz. Paris 1837.
- Tieftunk: Philos, Untersuchungen über d, Privat u. öff. Recht. Halle. 1797-98. II. köt.
- Michaëlis: Philos. Rechtslehre. Leipz. 1797, II köt.
- Klein: Grundsätze der nat. Rechtsw. Halle. 1797.
- Stephani: Grundlinien d. Rechtsw. od. d. Naturrechts. Erlangen. 1797-98. 11. köt.
- Hugo: Lehrbuch des Naturrechts als einer Philos, d. positiven Rechts. Berlin. 1797. 4. kiad. 1819.
- Stang: Darstellung d. reinen Rechtsl. v. Kant. Frankf. Leipz. 1798.
- Bouterweck: Abrisz d. philos. Rechtslehre. Gott. 1798.
- Buhle: Lehrb. des Naturrechts. Götting. 1798.
- Dedekind: Grundlinien d. Rechtslehre. Hildesh. 1798.
- Rüdiger: Lehrbuch d. Vernunftrechts. Halle. 1798.
- Werdermann: Principia iurisprud. nat. Lips. 1798.
- Mackintosh: Discourse on the law of nature and nations. London 1799
- Scheuffelhuth: Grundsätze d. nat Rechtsl. Halle. 1799.
- Leisler: Populäres Naturrecht. Frankf. 1799.-1806. II. köt.
- Sammet: Vorlesungen üb. d, gesammte Naturrecht. Leipz. 1799.
- Guthahr: Entwurf des Naturrechts. Leipz. 1799.
- „ Entwicklung des Naturrechts Leipz. 1808.
- Reiner: Allgemeine Rechtslehre. Landsh. 1801.
- Winkler: Institutiones iurisprud. naturalis. Copenh. 1801.
- Gros: Lehrbuch der philos. Rechtswissensch. Stuttg. 1802.6 kiad. 1841. dánul 1834. görög. Athen. 1836.
- Luzac: Du droit nat. civil et politique. Amsterd. 1802.
- Michaëlis: Allg. Naturrecht. Leipz. 1802.
- Bendavid: Versuch e. Rechtslehre Berl. 1802.
- Thomas: Lehrb. der naturl. Rechtswissensch. Frankf. 1803.
- Fuchs: Elementa iuris nat. Leucsov. 1803.
- Rayneva I: Institutions du droit de la nat. et des gens. Paris. 1803. 3. kiad. 1832. spanyol. 1828. II. köt.
- Maffioli: Princ. du droit naturel. Paris 1803.
- Reidnitz: Naturrecht. Königsb. 1803.
- Weis: Lehrbuch der Philos, des Rechts. Leipz. 1804.
- Friesz: Philos. Rechtslehre, Jena. 1804,
- Tamburini: Elementa iuris nat. Mediol. 1805. 2. kiad, 1816. II. köt.
- Snell: Philos, Rechtslehre. Giessen 1807.
- Bonin: Traité de droit cont. les princip. du droit nat. et des nations. Paris. 1808.
- Bauer: Lehrb. des Naturrechts. Götting. 1808. 3. kiad. 1825.

- M a a s: Grundrisz des Naturrechts. Leipz. 1808.
- M e i s t e r: Lehrbuch d. Naturrechts. Frankf. 1809.
- Z a c h a r i a e Th. M.: Philos. Rechtslehre. Leipz. 1810. 3. kiad. 1825.
- T h a n n e r: Versuch e. wissensch. Darstellung d. alig. pract. Philos. u. d. Naturrechts. Sulzbach. 1811.
- W e n d t: Grundzüge der philos. Rechtslehre. Leipz. 1812.
- S z i l á g y i: Természeti törvénytud. Sziget. 1813. II. köt.
- S e h u I t z e: Leitfaden ꞑ. die. Entwikl. d. philos» Principien d. bürg. u. peinl. Rechts. Gott. 1813.
- L i k a v e t z: Elementa iurisprud. philos. seu iuris naturae. Graecii. 1817.
- K r u g: Dikaeologie od. philos. Rechtslehre. Königsb. 1817. üj. k. 1830.
- K ö p p e n: Rechtslehre n. platonischen Grundsätzen Leipz. 1819.
- E s c h e n m a y e r: Normalrecht. Tüb. 1819-20. II. köt.
- M a r e z o 11: Lehrbuch des Naturrechts. Giess. 1819.
- S c h n a u b e r t: Lehrb. d. Wissenschaftsl. d. Rechts Jena. 1819.
- T r o x l e r: Philos. Rechtslehre. Zürich. 1820.
- H e g e l: Grundlinien d. Philos. des Rechts. Berlin. 1821. 2. kiad. 1840.
- B e c k: Lehrb. des Naturrechts. Jena. 1820.
- S z i b e n l i s z t: Institutiones Juris naturalis. Jaurini. 1820-28. II. köt. 2. kiad. Pest. 1831.
- P e r r e a u: Elementos de legislacion natural. Madrid. 1821.
- D r e s c h: Naturrecht. Tübingen. 1822.
- P ö l i t z: Nalur-und Völkerrecht, Staats und Staatenrecht. Leipzig. 1823. 2. kiad. 1827. (Staats W. 1. köt.)
- D r o s t e - H ü l s h o f f: Lehrb. des Naturrechts. Bonn 1823. 2. kiad. 1831.
- G e r l a c h: Grundrisz d. philos. Rechtslehre. Halle. 1823.
- S t ö c k h a r d t: Die Wissenschaft d. Rechts. Leipz. 1823.
- H a u s: Elementa doctrinae iuris philos. Gandavi. 1825.
- F i s c h h a b e r: Das Naturrecht. Stuttg. 1826.
- F r i t o t: Cours du droit naturel, publ. et constit. Paris 1827, IV. kötet.
- S i g w a r t: Die Wissenschaft d. Rechts. Tüb. 1828.
- K r a u s e: Abrisz d. Systems der Philos. des Rechts. Götting. 1828”.
- M a l e p e y r e: Precis du droit naturel et du droit des gens. Paris. 1829.
- R o t t e c k: Lehrbuch d. Vernunftrechts u. d. Staatswissenschaften. Stuttg. 1829-35. IV. köt. 3. kiad. 1848. dánul. 1837.
- W e l c k e r: System der Rechts Staats- u. Gesetzgebungslehre. Stuttg. 1829.
- P o r t e t s: Cours de droit, nat. et des gens. Paris. 1830.
- W a r n k ö n i g: Doctrina iuris philosophica, Lovanii. 1830;
 „ Rechtsphilosophie als Naturlehre d. Rechts. Tübingen 1839.
- S t a h l: Philosophie d. Rechts. Heidelb. 1830-37. II. köt. 2. kiad. 1845-6.
- B e s s e r: System des Naturrechts. Halle. 1830.

- Lerminier: Philos, du droit. Paris. 1834. II. köt.
 Arnold: Alig. Staatsw. od. Natur-Staats u. Völkerrecht. Berl. 1831.
 Schöen: Staatswissenschaft geschichtl. philos, begründet. Berlin. 1833.
 Jouffroy: Cours du droit naturel. Paris. 1835-36. II. köt. 2. kiad. 1843.
 Bánó: Elemente iurisprud. nat. Claudiopoli. 1836.
 Reinhold: Philos. Rechtslehre. Jena. 1837.
 Baader: Grundzüge der Societätsphilos. Würnb. 1837.
 Baroli: Diritto naturale priv. e. publ. Cremona' 1837. VI. köt.
 Ahrens: Cours du droit naturel. Paris 1837. II. köt. 3. kiad. 1848.
 Ugolini: Institutiones iuris socialis naturae. Forosempronii. 1837.
 Lieber: Manual of political Ethics. Boston. 1838.
 Benecke: Grundlinien des Naturrechts. Berlin 1838.
 Gärtner: Rechts u. Staatslehre. Bonn. 1839. I. köt.
 Virozsi: Epitome Juris Naturae. Pest. 1839.
 Grubbe: Rätts-och Samhäls-Lära. Upsala. 1839.
 Taparelli: Saggio teoret. di diritto naturale. Palermo. 1840. Német. Regensb. 1845. II. köt.
 Snelmann: Lärobok i Rättsläran. Stockh. 1840.
 Caputi: Elementi del diritto di nat. et delle genti. Prato. 1841.
 Jouffroy: Catéchisme du droit naturel. Leipz. Paris. 1841.
 Amici: Diritto di natura e delle genti. Este. 1842.
 Bitzer: System d. natürl. Rechts. Stuttg. 1845.
 Laufer: Philos, des Rechts. Mainz. 1846.
 Fischer: Naturrecht u. natürl. Staatslehre. Giessen. 1848.
 Chalybäus: System d. spec. Ethik od. Philos, d. Familie, des Staates u. d. relig. Sitte. Leipz. 1850: II. köt.
 Haszner: Philos d. Rechts u. s. Geschichte. Prag. 1851.

221. §.

A magánészjogot, melyet azelőtt kizárólag természetjognak
 czímeztek, tárgyalják:

- Hemming: De lege naturae meth. apodict. Vitteb. 1562. 3. kiad. 1577. Legújabbán Kaltenborn tól. 1848.
 Winkler: Principiorum iuris libri V. Lips. 1615. Legújabbán Kaltenborn tól. 1848.
 Stephani: Method, tractatio de arte iuris Gryphisw. 1615.
 Köleséry: Axiomata. Juris naturae. Cibinii. 1723.
 Hutchison: Philos, moral, instit. comp. lib. III. Ethices et iurispr. nat. elementa cont. Glasgoviae. 1745.
 „ System of moral philos. London. 1755. II. köt. német. Leipz. 1756.
 Ickstadt: Positiones iuris nat. Ingoist. 1746.
 Bourlaimaqui: Princ. du droit naturel. Geneve. 1747. H. köt.

- L i c h t w e h r: Recht der Vernunft. Leipz. 1756.
- M a r t i n i: De Lege naturali Positiones. Viennae. 1763. új. kiad. Budae. 1795.
- „ Természettörvényeiről való állit.magyarázata,Di e n e s t ő I. Bécs. 1792.
- F e r g u s o n: Institutes of moral, philos. Lond. 1796. ném. Garvetöl. 1772.
- W e i s h a u p t: Jus Civ. Privatum. Ingoist. 1773. II. köt.
- R o u s s e a u: Discours sur l'origine et les fond, de l'inégalité. Amst. 1775.
- L a k i c s: Inst, element, iuris naturalis. Budae. 1778.
- F i l ó: Jus naturae. Tyrnaviae. 1786.
- B e n t h a m: Introduct. to the principles of moral and legislat. Lond. 1789.
- „ Déontologie or the science of moral. Lond. 1833. francz. Bruxelles. 1834.
- V o l n e y: La loi naturelle. Paris. 1793. magyarul. Pest. 1848.
- R a s p: Erläut.d. Lehrbegriffes d. Naturrechts, n. Martini. Wien. 1795-96.
- E g g e r s: Lehrb. des Natur u. allg. Privatr. auch gem. peus. Rechts. I. köt. Berlin. 1797.
- Z e i l l e r: Das natiirl. Privatrecht. Wien 1802. 3. kiad. 1818. latin. E g g e r t ő I.1819. Olasz, utolsó kiad. 1820.
- M e r k e l: Theorie d. allgem. Privatrechts. Leipz. 1803-1806. II. köt.
- Z a c h a r i a e: Anfangsgründe d. philos. Privatrechts. Leipz. 1804.
- K r e t z e r: Leitfäden zu Vorlesungen üb. d. natürl. Privatrecht. Neu-stadt. 1809.
- D r e s c h: Systematische Entwiklung d. Grundbegr. u. Grundw. des gesamten Privatrechts. Heidelb. 1810.
- M e h i n e l: Allgemeine Rechtslehre m. e. Einb. in die Staatslehre. Erlangen. 1815.
- E g g e r: Das natürl. Privatrecht n. Zeillers Lehrb. Wien. 1818.
- Ú j t a l u s y: A természeti hármastörvény. I. r. Pest. 1825.
- V i r o z s i l: Jus naturae privatum, meth. critica. Pestini. 1833. III. köt.
- A l c a l a - G a l i a n o: Maxymasi principios de legislat. univ. Madrid. 1834.
- B u s s a r t: Elem. du droit naturel privé. Frib. 1836.
- C s a c s k ó: Bevezetés a természeti jogba és tiszta ált. természeti jog. Győr. 1839.
- S c h n a b e l: Das natürliche Privatrecht. Wien. 1842.
- B e l i m e: Philosophie du droit. Paris. 1844-48. II. köt.
- C a m p o a n o r: Filosofia de las leges. Madrid. 1847.
- A h r e n s: Naturrecht od. Rechtsphilosophie. Braunsch. 1846. Uj kiad. Wien 1851.
- „ Természetjog v. Jogphil. ford. M a g y a r. Eger. 1850.
- R ö d e r: Grundzüge d. Naturrechts. Heidelb. 1846.

„Warren: The Moral social, London. 1848.
 Schmid: Theorie u. Methodik d. bürg. Rechts. Jena. 1848.
 Oppenheim: Philos, des Rechts. Stuttg. 1850.

222. §.

A nyilvános észjog és különösen az államjog körében említésre méltók:

Plato: De Republica s. de iusto Libr. X. De Legibus s. de legum institutione Libr. XII. Legúj. kiad. Leipz. 1850.
 Aristoteles. Politicorum seu de Republica Libri VIII. német. Garvető I. Bresl. 1790.-802. II. köt.
 M. T. Cicero: De Legibus L. III. De Republica quae supersunt edenle Angelo Majo. Romae. 1822.
 Machiavelli: II. Principe. Venez. 1515. Ut kiad. Paris. 1850. deákul. 1560. angol. 1640. francz. 1683. néni. utolszor Registől. 1842.
 „ A fejedelem, ford. Perlay. Pest. 1848.
 „ Discorsi supra la prima década di Livio. Venez. 1530.
 s. többsz. Deákul Mempelg. 1588. és többször.
 Moore: De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia. Lovan. 1516. francz. Paris 1731. ném. 1753. ut. Öttingertől. Leipzig. 1846.
 Junii Bruti: (Languet:) Vindiciae contra tyrannos Solod. 1569. 1846.
 Buchanan: Dialógus de iure regni apud Scotos. Edinburgi. 1580. angol. 1551. hollandul. 1598.
 Bodin: Six livres de la republique. Paris. 1576. deákul. 1584. Francf. 1594.
 Lips: Politicorum s. civilis doctrinae L. IV. Lugd. Batav. 1590. Antw. 1610.
 Mariana: De Rege et Regis institutione Libr. III. Tolet. 1599. 3. kiad. 1611.
 Barclay: De Regno et regali potestate Libr. IV. Parisiis 1604.
 Arnsaeus: Tractatus de auctor. princ. in populum semper inviolabili Francf. 1612
 „ De Republica. L. II. Francf. 1615.
 Loccenius: De ordinanda republica. Libr. IV. Amsterod. 1637.
 Grawinkel: De iure maiestatis. Hagae. 1642.
 Nobbes: Elementa philos, de Cive Paris. 1642. Anistel. 1647.
 „ De Corpore politico liber, or the elements of law. London. 1650. francz. Amst. 1653.
 „ Leviathan or cone, common wealth. Lond. 1651. deák. Amst.
 Samaise: Defensio regia pro Carolo I. 1649.

- M i l t o n : Defensio pro populo anglicano. Lond. 1: 51.
 » Defensio secunda pro populo angl. Lond. 1652.
- P e r e z : Jus publicum. Amslerd. 1657.
- W a n d a l : Jus Regium. Hafniae. 1663.
- N o r n : Pars Archit. polit, de civitate. Ultrajecti 1664. Lugd. Bat. 1699,
- S p i n o z a : Tractatus theologico-politicus. Amsterod. 1670 Ujabban Spi-
 noza munit. 1802-803.
 „ Tractatus politicus. Amsterod. 1678. Új. k iad. Spinoza munk.
 1802-3.
- H ü b e t : De Jure Civitatis Lib. III. Franequerae. 1672. 5. kiad. 1752
 „ Institut. reipublicae Francf. 1698.
- F i l m e r : Patriarcha or from the nat. power of kings. Lond. 1680,
 N o t v y n : Politica contracta gen. Hagae 1681.
- S e c k e n d o r f : Christenstaat. Leipz. 1686.
- L o c k e : Two treatise of government. London. 1690. és többsz, nem
 Jena 1716. franc. Amst. 1691. ujab. 1751.
- B e h a i m : Institut, iurisprud. publ. univ. Franc. 1691,
 S i d n e y : Discours cone, government. Lond. 1698. s többsz, francz.
 Haye. 1702. ném. 1794. és 1795.
- K n e s e b e c k : Prodrumus Juris Publ. univ. Rost. 1700.
- B o e h n e r : Introd. in ius publ. univ. Halae. 17(h). 4. kiad. 1773.
- S c h m i e r : Jurisprudentia publica univ. Salisb. 1722.'
- F r i t s c h : Conspectus iuris pub. univ. Marl). 1733.
- W o l f : De imperio publico seu iure Civitatis. Halae. 1748. (nagy mun-
 kája VIII. köt.)
- M o n t e s q u i e u : De l'esprit des loix. Geneve. 1749. III. köt. s: több-
 ször, ang; Lond. 1750. német. Franki'. 1753. V ol-
 t a i r e commentárával. Paris 1773; D e s t u t t e
 T r a c y coment. 1811. ut. 1819 német. Mor-
 s t a d l l ó l 1820. II. köt,
 „ A törvények lelkéről. Pozs. 1833. A törvények szel-
 leméről. Pest, 1843, III. köt.
- (B o u r I a m a q u i :) Principes du droit politique. Amst. 1751. II. köt.
 3. kiad. Laus. 1784.
- H u m e : Political Discours. Edinb. 1753. ném. 1799.
- R o u s s e a u : Contrat social ou princiep, du droit politique. Amst. 1763.
 és többször, ném. 1797. stb,
- K a h r e l : Jus publicum univ. íííessae. 1765.
- S e h r o d t : Systema iuris puM. univ. Pragae. 1765, 2. kiad. Bamb.
 1780.
- F e r g u s o n : Essai of civil society. Edinb. 1766. ném. 1768. francz.
 1783.
- M a r t i n i : Positiones de iure civitatis, Vindob, 1768. és többsz. Buda
 1795, ném. 1783. 1797,

- Marlini: Erklärung d. Lehrsätze üb. d. alig. Sfaats- und Völkerrecht. Wien. 1792. II. köt.
- Sehiedemant I: Das Staatsrecht n. d. Vernunft und. d. Sitten. Jena. 1770-75. III. köt.
- „ Allgem. Staatsrecht. Jena. 1775.
- Lampredi: Juris publici univ. theor. Liv. 1780. III. köt. Olaszul Paria. 1818. IV. köt.
- Filangieri: Scienza delle legislazione. Nap. et Ven. 1783-91. VIII. köt. francz. Constant comment. Paris. 1812. ném. Bayr. 1784.
- Mably: Le droits et les devoirs du citoyen. Geneve 1789.
- Eggers: Versuch e. Lehrb. des nat. Staatsr. Altona 1790.
- „ Inslitutiones iuris civit. publ. et gent. universalis. Hafniae. 1796.
- Burk: Reflections on the revolut. in France. Lond. 1790. franc. Paris. 1791. ném. Gentz töl. Berlin. 1793. II. köt.
- Mackintosh: Vindiciae gallicae, defense of the french. rev. London 1791.
- Payne: Rigths of man. London. 1791. francz. 1791. ném. Berl. 1791.
- „ Dissert. in first principles of go verm. Paris. Lond. 1795.
- Grisolia: Princ. di diritto pubblico. Napoli. 1791.
- Courvoisier: Elem. du droit politique. Paris. 1792.
- Schlötzer: Allgemeines Staatsrecht. Gott. 1793.
- Schmalz: Natürl. Staatsrecht. Königsb. 1794.
- Heydenreich: Grundsätze, d. nat. Staatsr. Leipz. 1795. II. köt.
- Wedekind: Darstellung, d. allg. Staatsrechts. Manh. 1795.
- Bonald: Theorie du pouvoir, polit, et religieux de la société civil. Constance. 1796.
- „ Essay anal, sur les lois naturelles de l'ordre social. Paris. 1800.
- „ La legislation primitive. Paris. 1802. III. köt.
- Hoffbauer: Allgem. Staatsrecht. Halle. 1797-99.
- Guthahr: Populär. Darstellung d. Staatsrechts. Leipz. 1801.
- Bentham: Traité de legisl. civile et pénale 1801. pub. par Dumont. Paris. 1820. III. köt. új kiad. Bruxell. 1840. IV. köt.
- „ Grunds. der Criminalgesetzg. üb v. Bencecke. Berlin. 1830. 11. köt.
- „ Polgári és büntetőtörvényhozási értekezések, ford. Récsy. Kolozsv. 1842-44. II. köt.
- Behr: System der allgem. angewandt. Staatslehre. Frankf. 1804-1810.
- „ Neuer Abrisz der Staatswissenschaftslehre Bamb. Würzb. 1816.
- Perrez: Grundsätze d. natürl. Staatsrechts. Leipz. 1804.
- Romagnosi: Inrod. alio studio di diritto publ. univ. Parma 1805. II. köt. Ut. kiad. Milano 1838.
- Nibler: Der Staat aus d. Organismus d. Universum entw. Landshut. 1805.

- Goudon d'Asson: Droit publ. et des gens. Paris 1808. III. köt.
 Haller: Handbuch d. allgem. Staatenkunde. Winterthur. 1808.
 „ Restauration d. Staatswissenschaft. Winterthur. 1816-34. VI. köt. francz. Lyon. Paris. 1824-31. III. köt.
 Eger: Das natürl. öffentl. Recht. Wien. 1809-10, 2. kiad. 1840.
 Müller Ad: Elemente d. Staatslunst. Beil. 1809.
 „ Von der Nohwendigk. e. lheol. Grundlage d. ges. Staatsw. Leipz. 1819.
 Kretzer: Leitf. zu Vorlesungen üb. d. natürl. Rech». Neustadt. 1811. 12. II. köt.
 Maistre: Essai sur le principe gener. de constitutions polit. Petersb. 1810.
 Constant: Reflexions sur les constitutions et leurs garanties. Paris. 1814. német, Freiburg. 1836.
 „ Princ. de politique. Paris. 1815.
 Wagner: Der Staat. Würzb. 1815. 2. kiad. Ulm. 1848.
 Ancillon: Üb. Souveränität v. Staatsverfassung. Berlin. 1815.
 Über den Geist der Staatsverfassung. Berlin. 1825. francz. Paris. 1850.
 „ Nouv. essais de politique et de philos. Berl. 1824. II. köt.
 Comte: Traité de legislation. Paris. 1816. 2. kiad. 1835. IV. köt.
 Pages: Principes gener. des droits polit. Paris. 1817.
 Schmeitzing: Grundlinien d. Physiologie d. Staates. Nürnberg. 1817.
 Ballanche: Essai sur les instit. sociales. Paris. 1818.
 Fichte: Die Staatslehre. Berlin. 1820.
 Zachariae: Vierzig Bücher v. Staate. Stutt. 1820-33. V. köt. 2. kiad. 1839-43. VII. köt.
 Ratze: Das Vernunftrecht im Gewände des Staatsrechts. Leipz. 1822.
 Arétiés Rotteck: Staatsr. der constit. Monarchie. Altenb. 1824. 2. kiad. 1841.
 Krug: Dikaeopolitik. Leipz. 1824.
 Thormbert: Principes du droit politique. Paris. 1825.
 Thilo: Der Staat in Hinsicht auf Wesen Wirklichkeit u. Ursprung. Breslau. 1827.
 Schwarz: Der Staat u. d. ersten Epochen s. Gescivichle. Erlang. 1828.
 Jordan: Versuche üb. allgem. Staatsrecht, Marburg. 1828.
 „ Lehrb. d. allgem. u. deutschen Staatsrechts, Cassel. 1831.
 Volgraff: Systeme d. practischen Politik. Marb. 1828-29. IV. köt.
 Eken Dahl.: Allgem. Staatslehre 1832-35. II. köt. 2. kiad. 1848.
 Pinheiro-Ferreira: Cours du droit publ. interne et externe. Paris. 1832. II. köt.
 Ma (Nare I): Elemens du droit politique. Paris. 1823. görög. 1806.
 Leo: Studien u. Skizzen zu einer Naturlehre des Staates. Halle. 1833.
 Guizot: Les démocraties des sociétés mod, Paris. 1837.

- Guizot: De la démocratie en France, Paris. 1849.
 Donoso-Cortés: Lecciones de derecho político. Madrid. 1837.
 Schützenberger: Etudes du droit publ. Paris. 1837.
 „ Les lois de l'ordre social. Strasb. Paris. 1849.
 Alletz: De la démocratie nouvelle. Paris. 1837. ném. 1838.
 Zöpfl: Grundsätze des allg. u. d. const. mon. Staatsrechts. Heidelb.
 1841. 3. kiad. 1846.
 Kraus: Das christliche Slaatsprincip. Wien. 1842.
 Schmittenner: Grundlinien d. allgem. od. idealen Staatsrechtes.
 Giessen. 1843. (Zwölf Bücher III. köt.)
 Eisenhart: Philos. des Staates. Leipz. 1843.
 Bluntschli: Psych. Studien üb. Staat u. Kirche. Zürich. 1844.
 „ Allgemeines Staatsrecht. München. 1851,
 Schleiermacher: Lehre von Staate. Berlin. 1845.
 Roben: Der souveräne christl. Staat. Leipzig. 1846.
 Schübler: Der organische Staat. Stuttg. 1847.
 Hello: Du régime constitutionnelle. Paris. 1847.
 Benczur: A szabadság és társadalmi rend elméletei. Pest. 1848
 Friess: Politik od. philos. Staatslehre. Jena. 1848.
 Dick: The nature and office of the State. Edinb. 1848.
 Desriveaux: Traité de droit public. Bruxelles. 1849-51, II. köt.
 Ahrens: Die organische Staatslehre. Wien. 1850.
 Riche-Gardon: Doctrine démocratique, Paris. 1850.
 Ötvös József: B: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Bécs 1851.

223. §.

Az államjog egyes részei közül a bölcséleti büntetőjog önálló tudományá fejlődvén, a legnevezetesebb munkák következők:

- Engelhard: Versuch e. allg. peinlichen Rechts. Frankf. Leipz. 1756.
 Beccaria: Dei delitti et délíe pene. Monaco. 1764. francz. V o l t a i -
 re comment. 1766. ném. 1777. Ut. kiad. Wien. 1851.
 „ A bűnök és büntetésekről ford. C s á s z á r Ferencz. Zágráb.
 1834.
 Pescatore: Saggi intorno diverse opinioni sopra i delitti a le pene.
 Turin. 1780.
 Brisot: Theorie des lois criminelles. Paris. 1781.
 Sodenr: Geist der peinlichen Gesetzgebung. Dessau 1782. IV. köt. 2.
 kiad. 1792.
 Globig és Huster: Abhandl. von d. Criminalgesetzgebung. Zurich.
 1783. Told. Alt. 1785.
 Wieland: Üb. 1. Geist peincl. Gesetze. Leipz. 1783-84. II. köt.

- No m m e l: Philos. Gedanken über. d. Criminalrecht, Berlin. 1784.
- G m e l i n: Grundsätze d. Gesetzgebung, üb. Verbr. u. Strafen. Tübing. 1785.
- V a l a z é: Les lois pénales. Abans. 1784. nétn. Leipz. 1786.
- R a u r i c i: Pos. ad rem crimi. philos. pract. liber. Berol. Lips. 1787.
- R o m a g n o s i: Genesi del diritto pénales. Milano. 1791. 4. kiad. Firenze. 1832. németül L u d e n t ö l. Jena. 1833. II. köt.
- S e r v i n: De la legislation criminelle. Basle. 1782. néni. Leipz. 1792.
- P a s t o r e t: Les lois pénales. Paris. 1790. II. köt. németül. Leipz. 1792
- K l e i n s c h r o d t: Systemat. Entwickl. d. Grundbegriffe u. Grundwahr, d. peinl. Rechts. Erlang. 1794. 3. kiad. 1805.
- S t ü b e l: System d. allgeni. peinlichen Rechts. Leipzig. 1795. 11. köt.
- A b i c h t: Die Lehre v. Belohn, u. Strafe. Erlangen. 1796-97. II. kötet.
- G r ü n e r: Versuch üb. Strafen. Götting. 1799.
- G r o l l m a n n: Über d. Begründung d. Strafrechts. Giessen. 1799.
- F e u e r b a c h: Revision der Grunds, und Grundbegr. des pos. peinl. Rechts. Erfurt. 1799-800. II. köt. 2. kiad. 1810.
- B e r g k: Philos. des peinlichen Rechts. Meissen. 1802.
- A r n i m: Bruchstücke üb. Verbrechen u. Strafe. Berlin. 1803. II. köt.
- Z a c h a r i a e: Anfangsgr. d. philos. Criminalrechts. Leipz. 1805.
- D ü m l e r: Entwicklung e. allg. Theorie üb. Verbrechen u. Strafen. Kiel. 1811.
- B e n t h a m: Theorie des peines et des recompens par D u m o n t. Lond. 1811. II. köt. új. kiad. Bruxelles. 1840.
- H e n k e: Über d. Streit d. Strafrechtstheorien- Regensb. 1811.
- V i l l a u m e; Versuch e. Theorie d. Criminalgesetzgebung. Kopenhagen. 1818.
- O e r s t e d: Üb. die Grundregeln d. Strafgesetzgeb. Kopenh. 1818.
- N a n i: Princ. di iurispr. crim. Milano. 1822.
- W i r t h: Kritik der Strafrechtstheorien. Breslau. 1823.
- C o l i m á n: Die Lehre v. Strafrecht. Leipz. 1824.
- R a f f a e l i: Momotesia pénales. Napoli. 1824.
- B a u e r: Grundlinien d. philos. Criminalrechts. Götting. 1823.
- „ Die Warnungstheorie n. e. Darstell. aller Straftheor. Götting. 1830.
- L i n d e n s t e i»: Üb. die Verirrungen d. Menschen od. üb. den Begriff d. Verbrechens. Berlin. 1828.
- Hepp: Krit. Darstellung d. Strafrechtstheorien. Heidelb. 1829.
- Gerechtigkeits u. Nutzungstheorien d. Auslandes. Heidelb. 1834.
- Darstellung u. Beurtheil der deutschen Strafsysteme. Heidelb. 1843-44. II. köt.
- L i c h t e n b e r g: Grundzüge d. Strafrechts. Leipzig. 1829.
- R i c h t e r: Das philos. Strafrecht. Leipzig. 1829.

- R o s s i : Traité de droit pénal. Paris. 1829. III. köt. Ut kiad. Bruxelles. 1850.
- C a r m i g n a n i : Teória délia leggi délia sicurezza. Pisa. 1831. IV. köt.
- A b e g g : Die verschiedenen Strafrechtstheorien. Neustadt. 1825.
- B r o s c h e r : Essai sur l'élément moral du droit criminel. Geneve. 1836.
- P r e u s c h e n : Gerechtigkeitstheorie. Giessen. 1839.
- S z a l a y : A büntető eljárásról. Pest. 1841.
- S z e m e r e : A büntetésről s különösbbe a halálbüntetésről. Pest. 1843.
- C s a c s k ó : Büntetésjogi elméletek. Győr. Bécs. 1843.
- S á r v á r y : A büntetésről s külön, a halálbüntetésről. Pest. 1844.
- K ö s l i n : Neue Revision d. Grundbegriffe des Criminalr. Tübing. 1845.
- N i c o l i n i : Princ. philos. et prat. de droit penal. Paris. 1851.
- Végre azon munkák közöl, melyek az összes büntetőjogot tárgyalják:
 » Klein, Grollmann, Feuerbach, Martin, Henke, Wächter, Bauer, Heffter, Abegg, Marezoll, Haberlin, iratai. Lsd, Encyclopaediám 301. §.

224. §.

A nemzetek észjogát tárgyalják:

- Gentilis: De Legationibus L. III. Lond. 1583. Han. 1607.
- De Jure Belli. Oxonii. 1588. Han. 1612.
- Z o u c h y : Juris et iudicii fecialis sive iuris inter gentes explic. Oxon. 1650. Mog. 1661. Ném. Frankf. 1666.
- Vogel: AUgem. Völkerrecht, Francf. 1668.
- M e v i u s : Prodrumus iurisprud. gent. communis. Lundi. 1671, Ut kiad. 1686.
- T e x t o r : Synopsis iuris gentium. Basil. 1680.
- Müller: Institut, iurisprud. gentium. Jenae. 1694.
- M o l l e n b e c k : Succincta Juris gent. delineatio. Haderov. 1695.
- C o c c e j i : Positiones pro explicat. iuris gentium, cum com. C r a m e r i. Lemgo v. 1703.
- „ Prodrumus iust. gentium. Francf. 1719.
- C r a m e r : Tractatus iuris gentium. Lemgo. 1703.
- W i l l e n b e r g : Sicilimenta iuris gentium. Lips. 1712.
- H o m b e r g k : Hypomnemata iuris gentium. Breae, 1731.
- S c h n e i d e r : Jus Gentium nat. Lips. 1729.
- B y n k e r s h o e k : Quaest. juris publ. Libri. II. Lugd. Bat. 1737. 1751.
- I c k s t a d t : Elementa iuris gentium. Wirceb. 1740.
- Wolf: Jus Gentium. Halae. 1749. (nagy munk. IX. köt.)
- K a h r e i : Völkerrecht. Ilerborn. 1750.
- G l a f e y : Völkerrecht. Nürnberg. Francf. Leipz. 1752.
- V a l l e i : Le droit des gens. Leyd. 1758. II. köt. Ut kiad. Paris. 1839, Ném. 1760. spanyolul. 1823.

Sc h r o d t: *Systema iuris gentium*. Pragae. 1766. 2. kiad. Bambergae. 1780.

Ma i l l a r d i e r e: *Precis du droit des gens*. Paris. 1775. 2. kiad. 1776.

Kern: *Theorie des allgem. Völkerrechts*, (lotting. 1803.

W h e a t o n: *Elements of internat. law*. Lond. 1336. 5. kiad. Philad. 1847. franc. Leipz. 1848.

O k e - M a n n i n g: *Cornent, on the law of nations*. Lond. 1839.

G a g e r n: *Kritik d. „Völkerrechts*. 1840.

L á n e r: *Institut, iuris gent. nat. Agriae*. 1840.

B e l l o: *Princ. de derecho de gentes*. San-Jago de Chile et Paris. 1840.

P a n d o: *Elementos de derecho internaz*. Madrid. 1843.

O p p e n h e i m: *System d. Völkerrechts*. Francf. 1843.

K a i t e n b o r n: *Kritik des Völkerrechts*. Leipz. 1847.

W i l d m a n n: *Instil, of internat, law- London*. 1849-50. II. köt.

Ide tartoznak ve'gre az európai nemzetek jogáról írott munkák, névszerint: M a b l y, [A c h e n w a l l, M a r t e n s, G ü n t h e r, K l ü b e r, H e f f t e r, stb. iratai. *Encyclopaediám*. 203. §, 2. 3. 4.

225. §.

Észjogtól írott értekezéseket tartalmaznak:

P u f f e n d o r f: *Dissert, acad. selectiores*. Ups. 1677.

B u d d e: *Selecta Juris nat. et gent*. Halae. 1704. 1717.

C o c c e j a n a: *Scripta J. Nat. et Gent*, edente C r a n i e r. Lemgo 1713. 1714.

(H o m b e r g k): *Dubia juris naturae*. Duaci. 1719. 3. kiad. Jenae. 1742.

V V e r n h e r: *Dissertationes iuris nat*. Wittemb. 1721.

T h e l u s s o n: *Selecta Juris nat. et Gentium*. Bat. 1727.

K o e h l e r; *Exercitationes iuris nat*. Jenae. 1729.

B u d e r: *Sammlung verschied, meistens ungedr. Schriften zur Erläut. d. Natur Völker u. s. w. Rechten*. Frankf. Leipz. 1735.

S e h w a r z: *Sylloge problematum iuris nat. et gent*. Altd. 1738.

M a s c o v i i: *Quaestiones selectae iuris nat. et gentium*. Leipz. 1748.

D a r i e s: *Übservationes iuris nat*. Gölt. 1751,-54. Jenae. 1775.

A c h e n w a l l: *Observationes iuris nat*. Gott. 1754.

R a v e: *Versuche aus d. Rechte d. Natur, u. s. w. Jena*. 1765.

M a r t i n i: *Exercitationes VI. de lege naturali*. Vind. 1772. ném. 1783.

O e l r i c h s: *Collect, dissert, ius nat. spectant*. Breae. 1783.

S c h o t t: *Dissert, iuris natur*. Erlangae. 1784. II. köt.

O n c i a c u s: *Quaestiones iuris philos*. Spirae. 1785.

G a r v e: *Versuche üb. versch. Gegenstände a. der Moral u. s. w. Breslau*. 1792.

S i e b e t h: *Beiträge zum Naturrecht*. Halle 1784.

Maas: *Über Rechte u. Verbindlichkeiten*. Halle. 1794.

- H o f f b a u e r : Untersuchungen üb. die wichtigst. Gegenstände d. Naturrechts. Halle. 1795.
- S c h a u m a n n : Krit. Abhandlungen zur philos. Rechtslehre. Halle. 1795.
- B e r g c k : Untersuchungen a. dem Natur Staats und Völkerrecht. Leipz. 1796.
- G r o l l m a n n : Magazin †. Philos, d. Rechts. Giessen 1798.
- Krug: Aphorismen z. Philos, d. Rechts. Leipz. 1800.
- „ Naturrechtl. Abhandlungen. Leipz. 1811.
- S c h m a l z : Kleine Schriften üb. Recht, u. Staat. Rudolst. 1806.
- Müller Ad: Verm. Schriften üb Staat Philos, u. Kunst. Wien 1812.
II. köt
- B a t z : Abhandl. üb. einige Gegenstände des natürl. Rechts. Tüb. 1818.
- Z u m B a c h : Ideen üb. Recht, Staat, Staatsgewalt u. Staatsverf. Köln. 1817.
- D r o s t e – H ü l s h o f f : Rechtsphilos. Abhandlungen. Bonn. 1824.
- H a u s e r : Ideen üb. Gegenstände d. öffentlichen u. Privatrechts. Straubing. 1823.
- L ö w e n s t e i u – W e r t h e i n h g. : Beiträge zur Philos, des Rechts. Heidelb. 1836.
- S c h l y t e r : Juridiska Afhandlingar. Upsala. 1836.
- Claus: Forschungen Erfahrungen u. Rechtsfälle für Philos, des Rechts. Frankf. 1837.
- J a r c k e : Ausgewählte Schriften. Leipz. 183b.
- „ Vermischte Schriften. Münch. 1839.
- P f i z e r : Gedanken üb. Recht, Staat u. Kirche. 1842. II. köt.
- S z a l a y L. : Publicistái dolgozatok. Pest. 1847. II. kötet.

226. §.

Az egyes kérdésekröli értekezéseket a maga helyén adandjuk. Szótári rendben Felice munkáján kívül, a jog és államtudományi encyclopaediák is, tárgyalják az észjog feladványait.

1. F e l i c e : Code humanité ou diction, univ. raisonné de la justice naturelle et civile. Yverdun. 1778. XIII. kötet.
A többi encyclopaediai munkák címeit Isd. Encyclopaediám 41. §. 2. 3.
2. Ezen irodalmi átnézetben csak azon értekezések érintettek meg, melyek a tudomány fejlődésére nyomósabb hatással voltak.

EMICH ÉS EISENFELS KÖNYVNYOMDÁJA.